

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI,

Vykstant karo Ukrainoje lūžiui mąstome apie pokarinio pasaulio geopolitinius kontūrus. Jungtinės Karalystės ministrė pirmininkė Liz Tras – viena iš nedaugelio šiuolaikinių politikų, matančių pokarinės Europos ir pasaulio pokyčius. „Mano vizija – tai pasaulis, kuriame laisvos tautos yra veržlios ir jaučia jėgų pakilimą. Tai pasaulis, kuriame laisvė ir demokratija yra stiprinamos per partnerytės ryšius ekonomikos ir saugumo srityse, kuriame agresoriai yra sustabdomi ir priverčiami pasirinkti geresnį kelią“, – tai citata iš 2022 m. balandžio 27 d. Liz Tras pasakytos kalbos. Ją siūlome ir mūsų skaitytojui.

Šio numerio „Mūsų didysis“ – Mykolas Krupavičius, vienas didžiausių autoritetų tarp Lietuvos politikų, esminių reformų Pirmojoje Lietuvos Respublikoje architektas, Vyriausiojo išlaisvinimo komiteto lyderis, Lietuvos laisvinimo bylos aktyvus gynėjas. Istorikas Juozas Banionis pasakoja apie prelatą M. Krupavičiaus darbuotę VLIK'e, jo pastangas skleisti žinią pasauliui apie okupacijos kančias ir žiaurumus, telkti laisvojo pasaulio lietuvius į pasaulinę bendruomenę.

„Faktuose ir įžvalgose“ profesorius Juozas Žilys tęsia Konstitucinio Teismo susikūrimo apžvalgą. Antrojoje straipsnio dalyje nagrinėjama, kaip konstitucinės kontrolės institucijos klausimas buvo diskutuojamas po 1990 m. Kovo 11-osios, apžvelgiamos iniciatyvos steigti Konstitucinį Teismą, pristatomi steigimo autoriai, pirmieji Konstitucinio Teismo sprendimai.

„Dokumentuose“ – istorinio Baltijos kelio akimirkos. Istorinio, nes Baltijos kelias tapo fenomenaliu reiškiniu kovų už laisvę istorijoje, pavyzdžiu kitų šalių išsivadavimo kovose.

Skyriuje „Iš Romualdo Ozolo palikimo“ tęsiame R. Ozolo ankstyvųjų politinių raštų pristatymą. Skaitytojui siūlome 1973 metų rankraštį „Kokį likimą rinksimės?“ Jame – Maskvos valdžios vykdomos nutautinimo politikos analizė ir jos pasekmės Lietuvai. Manytina, kad tai vienas pagrindžio laikraščio „Žinios“ rengtų tekstų.

„Mąstymuose“ – dviejų jaunų žmonių svarstymai aktualiomis politinėmis temomis. Politologas Vytautas Sinica apmąsto daugiau kaip pusmetį besitęsiantį karą Ukrainoje, ieško giluminių jo priežasčių. Jas randa Vakarų šalių visuomenėse įsitvirtinusioje nuostatoje skirtingai vertinti nacizmo ir komunizmo nusikaltimus, ir iš to kylančioje Vakarų politikų nuolaidžiavimo ir susitaikymo su Rusija politikoje. Karas Ukrainoje sukuria šansą pakeisti požiūrį. Nepraleiskime progos „sunaikinti imperinę Rusiją“, padėkime Rusijai „tapti tiesiog nacionaline valstybe“, – ragina V. Sinica (p. 54). Politikos mokslų programos studentas Ugnius Švereika imasi retai pas mus diskutuojamos temos – žmogaus teisių diskurso kritinio vertinimo.

„Paminėjimų“ skyriuje – dvi temos. Pirmoji skirta Lietuvos Valstybės Konstitucijos metams pažymėti. Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras Aurimas Taurantas, remdamasis asmenine patirtimi, prisimena 1992 metų Lietuvos Respublikos Konstitucijos kūrimo peripetijas, po Konstitucijos veikimo trisdešimtmečio pabrėžia jos „sutartinį pobūdį“. Sąjūdžio pirmeivės Šiauliuose Irenos Vasinauskaitės prisiminimuose – šiauličių Baltijos kelio dalyvių autentiškos patirtys.

„Pristatymuose“ profesorius Alfonsas Eidintas anonsoja istorinių diplomatijos šaltinių serijos pirmąjį tomą, kuriame skelbiami 1917–1920 metų Lietuvos užsienio politikos dokumentai. Sveikiname projekto iniciatorius su daugiatomio užsienio politikos dokumentų rinkinio leidybos startu.

MŪSŲ DIDIEJI

JUOZAS BANIONIS

MYKOLO KRUPAVIČIAUS MINTYS APIE TĖVYNĘ IR TĖVYNEI

Prieš trisdešimt metų, 1992-aisiais, Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK) paskelbė nutraukias savo veiklą, nes pagrindinis tikslas – išlaisvinta Lietuva – pasiektas. Susikūrusi 1943 metais, po metų iš antinacinės virtusi antisovietine ir ilgam prisiėmusi Tėvynės laisvinimo naštą, organizacija savo misiją baigė. Pildydama pažadus 1944–1955 metais ji siekė ne tik sudaryti Lietuvos vyriausybę išeivijoje, bet klojo ideologinius lietuvių išeivijos pamatus, brėžė ateities Lietuvos perspektyvą. Tuometinis VLIK'o lyderis prelatas Mykolas Krupavičius (1885–1970) dėjo dideles pastangas, kad organizacija įkūnytų lietuvių pasiryžimą išlaisvinti Tėvynę, plėtojo ir skleidė pasauliui Lietuvos laisvinimo idėjas, kėlė tautos kelyje į laisvę pasitaikančius kliuvinius.

Apie Vyriausiąją Lietuvos išlaisvinimo komitetą ir Mykolo Krupavičiaus lyderystę

Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, tapdamas lietuvių visuomenės laisvos valios reiškėju, susikūrė baigiantis 1943 metams, kai Tėvynė buvo patyrusi du itin didelius sukrėtimus – tai 1940 m. birželio įvykiai, kai sovietai su nacių Vokietijos žinia inkorporavo Lietuvą į Sovietų Sąjungą, ir po metų nepavykęs bandymas – 1941 m. birželio sukilimas, siekęs įtvirtinti Lietuvos laikinąją vyriausybę. Tačiau apie organizacijos tapsmą okupuotos Tėvynės visuomenės atstovybe oficialiai šis junginys pareiškė jau vėliau – 1946 m. pradžioje, kai patvirtino, kad yra perėmęs iš „visų Lietuvos politinių partijų ir kovos organizacijų“ politinį tautos vadovavimą¹.

Artėjančios antrosios sovietų okupacijos akivaizdoje VLIK'as, veikdamas dar nacių užimtoje Tėvynėje, 1944 m. gegužės 25 d. sudarė Užsienio delegatūrą Vakarų Europoje. Be Vaclovo Sidzikausko, Rapolo Skipičio į ją buvo pakviestas kunigas Mykolas Krupavičius, kurį vokiečiai nutrėmė laikė Vokietijos teritorijoje. M. Krupavičius – sėkmingai pasižymėjęs valstybininkas ir patriotas, įgijęs nemažos politinės veiklos patirties tiek iš seiminės Lietuvos laikų, tiek iš okupacijų meto organizuojant tautos rezistenciją, pažiūromis ir ideologija buvo tikras krikščionis demokratas. Tuo metu jo buvimas politinėje tremtyje jau kiek palaisvėjo – turėjo leidimą keliauti po kraštą ir galėjo tiesiogiai dalyvauti atsigauančios delegatūros veikloje.

Dar vėliau, praslinkus bemaž metams, 1945 m. balandžio 8 d. Viurcburge jos pagrindu prisikelia pats VLIK'as, kuris praneša apie savo gyvavimą, patvirtindamas ankstesnių politinių nuostatų, paskelbtų 1944 m. vasario 16 d. deklaracijoje, tęstinumą ir įsipareigojimą toliau vadovauti „Lietuvos valstybės suverenumo atstatymo vykdymui“². Vakaruose atsikūrusio VLIK'o struktūroje netrūksta ir pokyčių: prie į organizaciją įėjusių Krikščionių demokratų partijos, Darbo federacijos, Lietuvių fronto, Vienybės sąjūdžio ir Valstiečių liaudininkų partijos, Socialdemokratų partijos, Ūkininkų partijos, Lietuvių tautinės sąjungos, Nacionalistų partijos prisideda naujos pajėgos – Ūkininkų sąjunga ir Laisvės kovotojų sąjūdis. Taigi Lietuvos laisvinimo darbui pasiryžęs VLIK'as ne tik sutelkė seiminėje valstybėje gyvavusias politines partijas, bet ir suvienijo okupacijų metais lietuvių tautos

¹ VLIK'o raštas nr. 253, 1946 01 24 // LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 14.

² Liekis A. *Nenugalėtoji Lietuva. Lietuvių tremtinių vadovybės Vakarų Europoje (1944–1955)*. 6. Vilnius, *Margi raštai*, 2002, p. 20.

rezistencinėje kovoje pasireiškusių grupes. Visi junginį sudarantieji natūraliai poliarizavosi į du blokus – krikščioniškąjį ir laicistinį. Prie pastarojo šliejosi valstiečiai liaudininkai, socialdemokratai, tautinės sąjungos, nacionalistų partijos ir Laisvės kovotojų sąjūdžio atstovai, o likusieji atstovavo pirmajam blokui. Todėl čia dera pažymėti, kad VLIK'as pagrįstai laikytinas visos lietuvių tautos, o ne jos dalies – išeivijos – politinės valios reiškėju. Tai grindžiama, kaip matyti, plačia VLIK'o sudėtimi – jis atstovavo praktiškai visoms (išskyrus komunistus) politinėms srovėms, kurios skleidė diferencijuotos lietuvių visuomenės nuotaikas¹. Kitaip tariant, nacių, o po to sovietų okupacijų akivaizdoje formavęsis VLIK'as natūraliai atspindėjo politiškai organizuotą Lietuvos visuomenę ir todėl nedviprasmiškai išreiškė jos lūkesčius dėl nepriklausomos demokratinės valstybės atkūrimo.

Be to, kaip matyti iš jau cituotos VLIK'o 1946 metų notos vyriausybėms, nepripažinusioms Lietuvos inkorporavimo, aiškiai patvirtinama atkuriamos valstybės politinė demokratija grįsta kryptis ir primenama krašto pozicija nacistinės Vokietijos atžvilgiu. Ten pat pažymima, kad „Lietuva sėkmingai priešinosi visoms nacių užmačioms, sukliudė visus jų mobilizacinius užsimojimus Lietuvoje, ardė vokiečių karo mašiną“. Lygia greta patikinama tautos „ištikimybė didžiosioms Vakarų Demokratijoms“ ir apgailestaujama, kad lietuvių nemažas „įnašas į laisvę branginančių tautų kovą /.../ mažai išgarsintas pasauliui“². Tuo pačiu VLIK'as, apibūdindamas Lietuvos padėtį po Antrojo pasaulinio karo, konstatavo: „Karo pabaiga Europoje atnešė Lietuvai vietoj lauktos laisvės naują Sovietų Sąjungos okupaciją.“³ Taigi išgalėjančios sovietų okupacijos Tėvynėje akivaizdoje, o pačioje Vakarų Europoje vis gresiant sovietų priverstinei repatriacijai⁴ VLIK'as iš antinacinės organizacijos virsta antisovietine.

Tuo metu pirmuoju jos lyderiu išrenkamas Mykolas Krupavičius. Jam pavedama Lietuvos laisvinimo ir jos tautos aspiracijų reiškimo pareiga, kurią ištisą dešimtmetį, 1945–1955 metais, garbingai tęsėjo.

Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto nariai. Centre – VLIK'o pirmininkas Mykolas Krupavičius. Autorius nežinomas. LCVA

¹ Maldeikis P. *Mykolas Krupavičius*. Čikaga, 1975, p. 253.

² VLIK'o raštas nr. 253, 1946 01 24 // LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 14.

³ Ten pat, l. 15.

⁴ Adomaitis J. *Per gyvenimą nešė valia. Mykolas Krupavičius (1885–1970) valstybinio darbo 70 metų sukakčiai* // *Aidai*, 1989, nr. 3, p. 217.

Plačiausiai M. Krupavičiaus asmenį yra atskleidęs išeivijos autorius Petras Maldeikis monografijoje, pasirodžiusioje 1975 metais Čikagoje. Šioje knygoje, paremtoje amžininkų prisiminimais, jų turima korespondencija ir to laikotarpio periodika, yra skyrius, kuriame aprašoma M. Krupavičiaus veikla išeivijos kovoje dėl Lietuvos išlaisvinimo¹. Nuo to meto, kai buvo parašyta minima monografija, praslinko bemaž pusė amžiaus, todėl šio straipsnio autorius, remdamasis iš išeivijos į Lietuvą sugrįžusia archyvine medžiaga (saugoma Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA), Lietuvos istorijos instituto bibliotekoje (LII B), paskelbtais naujais prisiminimais apie prelatą ir paties prelato tekstiniu palikimu, šiame straipsnyje pateikia Vakaruose atgimusio VLIK'o lyderio mintis apie nelaisvės gniaužtuose atsidūrusią Tėvynę, jos žmonių kančias, būtinybę lietuvių visuomenei vienyti laisvinimo darbuotei ir skatinimą materialėjantiems išeiviams neatsisakyti idealizmo vardan Tėvynės laisvės siekimo.

Pranešimai pasauliui apie Lietuvos gyventojų naikinimą

VLIK'as, įkūnydamas laisvos lietuvių tautos atstovybę Vakaruose, jokių būdu neapsiribojo vien siekiais palaikyti glaudžius ryšius su demokratiniuose kraštuose likusiais nepriklausomai Lietuvos Respublikai atstovaujančiais diplomatais, susivienijusiais į Lietuvos diplomatinę tarnybą (LDT), bet plėtojo ir kitą įvairialypę politinę veiklą. M. Krupavičiui labai rūpėjo Lietuvos ir visų tautiečių, likusių už geležinės uždangos, padėtis. Ten „ne tik neduodama tautai laisvai pasireikšti, ne tik sovietinamas krašto gyvenimas. Ne tik nekontroliuojamai siautėja atkeltų iš Rusijos komunistų diktatūra, bet vyksta negailestingas ir beatodairinis vienos seniausių indoeuropiečių tautos naikinimas“². Pranešdamas pasauliui, kad „priešindamosi okupanto sauvalei ir kovodama su papildomais neteisėtumais, lietuvių tauta kantriai laukia, kada ir Lietuvai bus pritaikinta Atlanto chartija“, dėdamas viltis į šį tarptautinį dokumentą ir tikėdamasis, kad lietuviams bus sugrąžintos visai žmonijai skelbiamos laisvės, VLIK'as siūlė detalią krašto laisvinimo strategiją. Pagal ją turėtų būti „išvesta iš Lietuvos svetimos valstybės kariuomenė ir jos administracijos ir politinio saugumo aparatas“. Tam privalėtų atvykti „Vakarų Alijantų ar Jungtinių Valstybių Organizacijos (Jungtinės Tautos, JT – J. B.) komisija apsaugoti lietuvių tautą nuo visiško išnaikinimo ir sudaryti jai sąlygas laisvais demokratiniiais rinkimais atkurti svetimos jėgos įsikišimo suspenduotus savo valstybės konstitucinius organus“³.

Taigi penktajame dešimtmetyje, pradedant 1946 metais, VLIK'as ėmėsi aktyvaus Lietuvos laisvės bylos kėlimo ir, apeliuodamas į Atlanto chartiją, dideles viltis pradėjo sieti ir su nauju pasauliniu valstybių dariniu – Jungtinėmis Tautomis, tuo pačiu suvokdamas, kad Lietuvos laisvinimo procese svarbu ne tik siekti valstybės nepriklausomybės, kaip galutinio tikslo, atkūrimo, bet ir stengtis stabdyti okupuotoje Tėvynėje komunistų vykdomą lietuvių tautos naikinimą ir taip tarptautinėje plotmėje kelti genocido problemą SSRS.

Pačioje 1946 m. pradžioje kaip VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius išsiuntinėjo JAV, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Kinijos vyriausybėms bei Šventajam Sostui pareiškimą, kuriame prašoma demokratinio pasaulio, užsibrėžusio ginti žmogaus teises, pagalbos. Rašte pateikiamas okupuoto krašto vaizdas: „Lietuvos gyventojai niekad nebuvo taip moraliai pažeminti ir fiziškai persekiojami, naikinami, kaip šiais žmogiškumo deklaracijos laikais.“ Primenama, kad skaudus likimas ištiko ir lietuvius Rytprūsioje, iš kur taip pat sklido pagalbos šauksmas. Ne mažiau tragiškesnis likimas laukė ištremtųjų į Sovietijos rytus. Tokią padėtį liudijo tame pat rašte cituojamos mintys iš Sibiro tremtinių laiško: „Praneškite Amerikai, kad numestų ant mūsų galvų atominę bombą ir sutrumpintų mūsų kančias.“⁴ Beje, įvardyta ir tokio Lietuvos bei kitų Baltijos šalių likimo priežastis – primenamas gėdingas 1939 metų sovietų ir nacių paktas. Tai deklaruojama kitame rašte, kuriuo kreipiamasi į Tarptautinį karo tribunolą Niurnberge, pateikiant minimo pakto neatitaisytas pasekmes

¹ Maldeikis P. *Mykolas Krupavičius*, p. 252–320.

² VLIK'o raštas nr. 253, 1946 01 24 // LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 15.

³ Ten pat.

⁴ VLIK'o raštas nr. 247, 1946 01 22 // LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 7.

trims Baltijos kraštams¹. Taigi tarptautiniu mastu iškilus į viešumą Sovietų Sąjungos ir Vokietijos Reicho slaptiems sandėriams, šis faktas operatyviai buvo įtrauktas ir tapo svarių argumentų visame Lietuvos laisvinimo procese. Buvo nedviprasmiškai konstatuota, kad „Sovietų Sąjungos pastangos įteisinti jokiais Lietuvos vyriausybės veiksmais neišprovokuotos agresijos padarinius ir vadinamos inkorporacijos į Sovietų Sąjungą niekingumas yra pakankamai politinių bei moralinių autoritetų tinkamai kvalifikuoti“².

Pristatydamas pavergtą krašto padėtį M. Krupavičius puoselėjo didelę viltį, kad tarptautinė bendruomenė išgirs komunistų persekiojamos lietuvių tautos šauksmą. Antai 1946 m. spalio 30 d. VLIK'as kreipėsi į Jungtines Tautas dėl Lietuvos gyventojų persekiojimų, suiminėjimų, deportavimo ir deportuotųjų nežmoniško laikymo. Šituo dokumentu konstatuota, kad „SSRS vyriausybė flagrantiskai yra sulaužiusi tarptautinius pasižadėjimus, t. p. Atlanto Chartos ir JT Chartos straipsnius, garantuojančius žmogaus pagrindines laisves“³. Kitais, 1947 metais VLIK'o lyderis M. Krupavičius, papildęs raštą naujais, iš sovietų valdomo krašto gautais faktais, dar kartą kreipėsi į JT ir adresavo jį generaliniam sekretoriui Triugvei Li (Trygve Lie). Jame ne tik sustiprinamos ankstesnio dokumento išvados, bet dar ir atkreipiamas dėmesys į papildomus naujausius faktus, „kurie rodo, kad SSRS vyriausybė ne tik nesustabdė persekiojimo ir deportuotųjų naikino, bet jį tęsia toliau sustiprintu būdu, atimdama iš Lietuvos žmogaus ne tik pilietines teises, bet ir laisvę gyventi savame krašte, teisę iš viso gyventi“⁴. Rašte pažymima, kad pastaruoju metu areštų banga smarkiai palietusi lietuvių intelektualus. Daug nukentėjęs dvasininkų luomas: suimti vyskupai Vincentas Borisevičius (minima, kad jis nuteistas mirti), Pranciškus Ramanauskas, Teofilius Matulionis (abu ištremti), nebuvo aplenkti ir jų padėjėjai: prelatai Juozapas Matulaitis-Labukas, Povilas Pukys, Juozas Olšauskas. 1947 m. pradžioje Kaune net iš dvylikos bažnyčių buvo represuoti kunigai: Vincentas Mieleška, Juozapas Dagilis, Jonas Fabijanskas, Pranciškus Budrys, Juozapas Želvys, saleziečiai Juozas Gustas ir Bronius Paukštys, seminarijos prorektorai Petras Rauda ir Petras Kuzmickas, jėzuitas Antanas Bieliūnas. Tuo metu Lietuvos provincijoje suimta apie 70 kunigų, o dar 150 jų slapstėsi. Tame pat rašte teigiama, kad areštų banga palietusi ir profesorius, rašytojus, mokytojus. Įvardijami suimtieji Kaune: profesoriai T. Petkevičius, Fabijonas Kemėšis, Juozas Keliuotis, Dambrauskas, rašytojai Kazys Jakubėnas, Kazys Boruta, Keliauskaitė. Apibendrinant pažymima, kad „kas mėnuo suimami apie 2000–3000 žmonių, jie „nuteisiami“ dažniausiai už akių 6, 8, 10 metų ir deportuojami į Rusiją, tarp jų apie 10 procentų intelektualai“⁵. Baigiant tvirtinama, kad deportuotieji apgyvendinami priverčiamųjų darbų lageriuose ir pateikiamas raginimas JT Generalinei Asamblėjai (dokumente – Visumos susirinkimui) įrašyti į savo darbotvarkę arba įtraukti į Socialinės tarybos svarstymus klausimą, kuris padėtų „apsaugoti dabar sovietų okupacijoj esančių lietuvių esmines žmogaus teises ir laisves, kurias yra laidavusi JT Charta“⁶.

VLIK'as nenustojo vilties, kad tarptautinė bendruomenė turi sužinoti apie sunkią sovietų valdomo krašto padėtį. Todėl ir toliau aktyviai rengė deklaracijas – iki 1950 metų Jungtinėms Tautoms buvo išsiųsti net septyni memorandumai dėl genocido sovietų okupuotoje Lietuvoje. Juos pasirašė VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius ir per LDT įteikė šiai pasaulinei organizacijai, iš kurios laukta vienokio ar kitokio sprendimo. Visuose šiuose memorandumuose, remiantis autentiška informacija apie suimtuosius, ištremtuosius ar nužudytuosius Lietuvos gyventojus, buvo iškelti sovietų nusikaltimai okupuotame krašte. Dokumentuose atsiskleidė vykdyto sovietinio genocido mastai, iliustruojami 1944–1949 metų trėmimų, prievartinio žemės ūkio kolektyvizavimo faktais. Pabrėžiant deportavimų antihumaniškumą aprašyti tremtinių gyvenimo sąlygos ir jų likimai, pateikti atskirų tremtinių liudijimai. Memorandumų tekstuose cituojami naujausi tarptautiniai dokumentai. Pavyzdžiui, 1948 m. gruodžio 10 d. priėmus Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją jos atitinkami straipsniai jau

¹ VLIK'o raštas nr. 283, 1946 02 12 // LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 22.

² VLIK'o raštas nr. 365/364, 1946 04 19 // LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 90.

³ VLIK'o raštas JT generaliniam sekretoriui, 1947 m. // LCVA, f. 656, ap. 2, b. 1063, l. 2.

⁴ Ten pat, l. 3.

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat, l. 4.

buvo cituojami memorandumė. 1950 metais rengtame memorandumė teigiama: „Genocido nusikaltimai Lietuvoje, kaip lygiai ir elgesys vieno iš JT narių, kuris genocidą vykdo, yra vertas JT dėmesio ir jų žygių, kad vykdomas Lietuvoje genocidas būtų ištirtas ir kad būtų imtasi priemonių jam sustabdyti.“¹ Šiuo dokumentu tikėtasi padėti tarptautinei bendruomenei susidaryti nuomonę apie tai, kaip SSRS okupuotuose kraštuose vykdomas genocidas, ir pasiekti, jog visuotinai, padedant Jungtinėms Tautoms, tokia sovietų politika būtų pasmerkta. Memorandumai puikiai įsirašė į Jeilio universiteto teisės profesoriaus Rafaelio Lemkino iniciatyva teikiamą Genocido konvencijos projektą, kuris buvo svarstomas Jungtinėse Tautose. Be to, toks tarptautinis viešumas turėjo pristabdyti sovietų užmojus toliau naikinti vietinius gyventojus Baltijos kraštuose.

Nors VLIK'o siųstieji memorandumai tiesioginio atgarsio iš JT taip ir nesulaukė, tačiau žinia apie sovietų okupuotoje Lietuvoje vykdomą genocidą plito tarptautinėje bendruomenėje. Antai jau paminėtu septintuoju memorandumu, kai VLIK'as kreipėsi į JT, buvo pasiekta, kad dokumentas būtų išplatintas šios tarptautinės organizacijos nariams, ir tai sulaukė atgarsio užsienio žiniasklaidoje.

Lietuvių tautos naikinimo problemą VLIK'as kėlė ir vėlesniuose dokumentuose. Štai 1951 m. gruodžio 18 d. buvo paskelbtas atsišaukimas „Lietuviai sukilkime prieš tylą ir klaidą“, kur atspindėta ir esminė Lietuvos laisvinimo aktualija. Sutinkant, kad „taikos trokšta visa žmonija ir pavergtieji“, o „tikra taika tegalima laisvėje“, daroma išvada – „atgavus laisvę pavergtiesiems, ateis ir pastovi taika“. Plėsdamas laisvinimo veiklos frontą VLIK'as ragino visus pasklidusius po Vakarų pasaulį lietuvius, ilgainiui susivienijusius į Pasaulio lietuvių bendruomenę (PLB), nuolatos belstis į demokratinio pasaulio sąžinę, vėl ir vėl kreiptis į JT, prabylant apie sovietų okupuotus kraštus, prašant ištirti padėtį tuose kraštuose ir sustabdyti komunistų pavergtų tautų žudymą, taip pat reikalaujant „grąžinti šioms tautoms laisvę ir taiką“². Tokia buvo trumpai ir aiškiai išdėstyta Lietuvos laisvinimo programa, skirta visai lietuvių išeivijai, dar įvardytai kaip laisvoji lietuvių.

Toliau gilinant ir svarstant Lietuvos laisvės atkovojoimo reikalus VLIK'o sutarimu su LDT sukurtas galimos mūsų vyriausybės egzilyje pirmtakas – Vykdomoji Taryba (VT) – palaikė šią idėją ir tvirtino: „Jei Vakarų ir Rytų priešingumai neprivestų prie ginkluoto klausimų sprendimo ir būtų rasta galimybė juos suderinti, mums beliktų dėti visas pastangas, kad Lietuvos suverenumo vykdymo atstatymo klausimas patektų JTO.“³ Baigiantis penktajam dešimtmečiui Lietuvos laisvinimo procese ši pateiktoji alternatyva atrodė įsitvirtinusi ir vis dažniau žvilgsniai kryptavę į pasaulinę organizaciją, tikintis paveiksmingą vykdomus Tėvynėje neteisėtumus, o pastarąją idėją perėmę kiti lietuvių išeivijos veiksniai ją vis remdavęsi bent porą dešimtmečių.

Tačiau jau šeštojo dešimtmečio prieangyje M. Krupavičius pradeda drąsiai reikšti nusišaukimą pastarąją pasaulinę organizaciją, teikdamas atsaką į viešpatavusią tylą: „Kol JTO eilėse yra jos narys, kuris grobia tautoms laisvę ir vykdo genocido nuodėmę, kol jie turi veto teisę ir kol kiti nariai pirmuoju savo rūpesčiu stato ne savo deklaracijų realizavimą, o *modus vivendi* su genocidą vykdančiu savo kolega, tol pavergtoms tautoms viltis daug netenka. Bet reikia viltis, kad pasikeis JTO sudėtis ir narių tarpusavio santykiai.“⁴ Todėl neatsitiktinai Jungtinių Tautų dešimtmečio sukakties proga VLIK'as nepraleido progos parengti ir išsiųsti pareiškimą, kuriame sovietų pareikalauta, kad jie paskelbtų Baltijos šalių įjungimą į SSRS niekinį. Dėl rašte vartojamų sąvokų, pabrėžiant aneksiją, tinkamumo kilo abejonių ir jas šįkart išreiškė naujasis laisvinimo veiksnys – Lietuvos laisvės komitetas (LLK)⁵. Prelatas, aiškindamas JT adresuotame rašte vartojamų Baltijos šalių okupacijai apibūdinti sąvokų pagrįstumą, pažymi, kad tai laisvinimo veiksmų dokumentuose įvardijama įvairiai – okupacija, įjungimas, inkorporavimas, aneksija. Tačiau tai jokiū būdu neliudija, kad „Lietuva prisijungė savo noru“. Tuo pačiu patikina, kad „VLIK'as

¹ Memorandumas JTO dėl genocido sovietų okupuotoje Lietuvoje // *Eltos biuletenis*, 1950 m. gegužės 25 d., p. 5–14.

² VLIK'o Paryžiaus atsišaukimas, 1951 12 18 // *LCVA*, f. 648, ap. 2, b. 28, l. 270.

³ Apie VT veiklos gaires, 1946 11 12 // *LCVA*, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 268–269.

⁴ M. Krupavičius atsako į Amerikos žurnalisto J. Švailerio klausimus // *Eltos biuletenis*, 1950 m. rugpjūčio 25 d., p. 1–4.

⁵ LLK raštas M. Krupavičiui, 1955 06 23 // *LII B*, f. 54, b. 16, l. 331.

taip pat visada protestuoja ir protestuos prieš visus bolševikų žygius, padarytus Lietuvai pavergti¹. Nesulaukęs tinkamo atsako iš JT M. Krupavičius kantriai tęsė Lietuvos laisvės problemos skelbimą tarptautinėje plotmėje, nuosekliai dėstė įvykdytos okupacijos pasekmes ir visa tai užfiksavęs tiesiogiai nukreipdavo Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos, Šveicarijos, JAV ir Kanados oficialiems asmenims.

Išsaugoti Lietuvos partizanų gyvybes

Plėtojant kovos už Lietuvos išlaisvinimą Vakaruose judėjimą (tuomet įvardijamą kaip akciją), tampa aktualus ir Tėvynėje vykstančio ginkluoto pasipriešinimo vaidmens klausimas. Tiek VLIK'as, tiek LDT Paryžiaus susitikimo (1947 m.) metu neturėjo užtektinai žinių apie tikrą padėtį Lietuvoje, todėl iškeliama būtinybė užmegzti ryšius su Lietuvos rezistenciniu judėjimu. Antra vertus, Vaclovas Sidzikauskas, puoselėdamas greitai įvyksiančio Rytų ir Vakarų konflikto mintį, įspėjo, kad reikia taupyti tautos potencialą, ir teigė, jog tikslinga „nedėti vilčių vien į mišką“². Tačiau siekdamas atkreipti demokratinio pasaulio dėmesį į lietuvių tautos rezistencinę kovą dar 1946 m. sausio 22 d. VLIK'as buvo paskelbęs deklaraciją. Šiame M. Krupavičiaus pasirašytame tekste apibūdinami partizaninės kovos Tėvynėje pobūdis ir tikslai. Pirmiausia pabrėžta, kad Lietuvos partizanai „nemano vesti atviros kovos su sovietų Rusijos kariuomene“, bet „kovoja tik su mūsų tautiečių nukrypimais nuo tautos pasirinkto kelio, su okupacinių organų neteisėtumais“. Penktojo dešimtmečio viduryje partizanai praktiškai dar kontroliavo visą Lietuvos provinciją. Įvertindamas laisvės kovotojų pasiryžimą M. Krupavičius teigė, jog ši kova yra „lygu kovai už teisę gyventi. Suvalkijos, Vilnijos ir Žemaitijos kraštuose susispietę mūsų partizanai atlieka uždavinį, kurį negalės nesuminėti būsimų laikų istorija“³.

Tikslingai siekiant užmegzti tiesioginius ryšius su anapus geležinės uždangos gyvuojančia rezistencija buvo užsibrėžta išsiaiškinti krašto rezistencinės kovos ir išeivių politinės veiklos bei jų galimo koordinavimo problemas. Tokia galimybė atsiranda 1948 metais, kai liepos 7–9 d. Vakarų Vokietijos kurorte Baden-Badene surengiamas VLIK'o, VT ir Lietuvos rezistencijos atstovų pasitarimas. Jame dalyvavo reprezentatyvus įgaliotinių būrys: pirmiesiems atstovavo M. Krupavičius (VLIK'o lyderis), V. Sidzikauskas, Juozas Kaminskas ir Juozas Brazaitis (VT atstovai), o antriesiems – Skrajūnas (Juozas Lukša, Lietuvos partizanų specialusis įgaliotinis), Jonas Deksnys (Lietuvoje tariamai susikūrusios antisovietinės organizacijos, įvardijamos Vyriausioju Lietuvos atstatymo komitetu (VLAK), ir karinės organizacijos, veikiančios prieš sovietų režimą, pavadintos Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžiu (BDPS) prezidiumo atstovas) ir Jonas Pajaujis (svečio teisėmis). Pagrindinis šio susitikimo tikslas buvo „išlyginti ir suderinti visokeriopą akciją Lietuvai išlaisvinti“⁴. Daug laiko jame buvo skirta okupuoto krašto politinės ir ūkinės būklės aptarimui. Susitikimo metu Skrajūnas pareiškė, esą „krašte tikslingumo sumetimais atsisakyta nuo VLAK'o. BDPS Prezidiumas, kuriame daugiau yra politinių žmonių negu karinių, vadovauja ir visai krašto politinei rezistencijai.“⁵ Paaikškėjo svarbus tiek VLIK'ui, tiek visam Lietuvos laisvinimo judėjimui faktas, kad VLAK'as, pretendavęs į „aukščiausiąją tautos politinį organą“, veikiančią abipus geležinės uždangos, yra „suspenduotas“. Be to, trečiajame posėdyje išryškėjo, kad ir BDPS delegatūra buvo sudaryta „krašto principiniu sutikimu“, bet nebuvo patvirtinta. Todėl siekiant vieningos ir centralizuotos politinės vadovybės, VLIK'o pusė pasiūlė šią delegatūrą likviduoti, o J. Deksnys patikino, kad nuo rugpjūčio 1 d. BDPS delegatūra bus formaliai paleista⁶.

Po trijų dienų posėdžių, lydimų abiejų pusių diskusijų, prieita prie „Politinės Lietuvos laisvinimo vadovybės vieningumo reikalu sutarimo“. Reikšminga, jog pastarajame dokumente užfiksuota Lietuvos laisvinimo kovos vadovavimo įtaka. Nuspręsta, kad sovietų okupuotame krašte šias funkcijas vykdys „krašto rezistenciją apjungęs organas“,

¹ M. Krupavičiaus raštas dr. A. Trimakui, 1955 07 06 // LII B, f. 54, b. 16, l. 344.

² Jonušauskas L. *Likimo vedami. Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla. 1940–1991*. Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2003, p. 180.

³ VLIK'o raštas nr. 245, 1946 01 22, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 3.

⁴ Baden-Badeno pasitarimų protokolai nr. 1 // Liekis A. *Nenugalėtoji Lietuva*, p. 594.

⁵ Baden-Badeno pasitarimų protokolai nr. 2 // Liekis A. *Nenugalėtoji Lietuva*, p. 610.

⁶ Baden-Badeno pasitarimų protokolai nr. 3 // Liekis A. *Nenugalėtoji Lietuva*, p. 622, 624.

neįvardijant konkrečių institucijų. Užsienyje šios funkcijos paliktos VLIK'ui ir VT, kurie, kaip žinia, vykdė „Lietuvos valstybės valdžios funkcijas“. Be to, sutarime pritarta minčiai sudaryti Lietuvos vyriausybę egzilyje. Tam VLIK'as įsipareigojo derinti, kai įmanoma, savo veiksmus su kraštu. Tačiau „sąlygoms neleidžiant susižinoti su kraštu“, veikiama „be jokio susižinojimo“ ir taip sudaryta „egzilinė vyriausybė krašte rezistenciją apjungiančio organo pripažįstama“¹. Taipogi numatyta, kad ryšys tarp okupuotos Lietuvos ir VLIK'o bei VT bus palaikomas per krašto pagrindžio atstovą užsieniui. Vadinasi, Baden-Badeno susitikime VLIK'ui pavyko įtvirtinti ne tik vadovavimo Lietuvos laisvinimo veiklai užsienyje poziciją, bet ir įgyti įgaliojimą atstovauti rezistencijai Tėvynėje. Saugumo sumetimais šis susitarimo tekstas viešai nebuvo skelbtas, apsiribota Eltos komunikatu, kuriame pabrėžta pasitarimo dalyvių vienybė ir VLIK'o teisė kalbėti visos lietuvių tautos vardu. 1950 m. pabaigoje (gruodžio 10 d.) užsienį pasiekė žinia, kad Lietuvos laisvės kovos sąjūdis Baden-Badeno susitarimą ir J. Lukšos duotus įgaliojimus Stasiui Antanui Bačkiui ir J. Brazaičiui atstovauti krašto rezistencijai užsienyje patvirtino². Amžininkų prisiminimuose prelatą labai imponavo J. Lukšos asmenybė ir herojiškumas. Po Baden-Badeno pasitarimo vykusiam VLIK'o priėmime M. Krupavičius, rodydamas į jį, pareiškė: „Čia sėdi būsimas Lietuvos prezidentas.“³

Grupė Lietuvos išeivių Vokietijoje. Iš kairės: Henrikas Idzelis, Antanas Repšys, kunigas (pavardė nežinoma), Mykolas Krupavičius, Petras Kliorys. 1946–1949 m. Autorius nežinomas. LCVA

Tarp Rytų ir Vakarų vis labiau įsiviešpataujant Šaltajam karui M. Krupavičius rūpinosi rezistencinio judėjimo padėtimi Tėvynėje. 1952 metais Vasario 16-osios proga per „Amerikos balsą“ kreipdamasis į Tautą jis pabrėžė sunkią padėtį bolševikų valdomoje Lietuvoje ir kvietė „taupyti ir saugoti lietuviškas galvas“. Nors žinoma, kad tik per kovą yra „kelias į laisvąją Lietuvos Respubliką“, bet „turime kovoti taip, kad ji paimtų mažiausiai lietuviškų gyvybių“. Tuo pačiu jis atkreipė dėmesį, kad „priešas nori mūsų pražūties“, provokuoja ir kvietė saugotis šių provokacijų⁴. Po metų kalbėdamas ta pačia proga prelatas pareiškė, kad VLIK'as, lietuvių išeivija politinėmis ir diplomatinėmis priemonėmis toliau kovos už Lietuvos laisvę. Apibrėžęs svarbiausiąją išeivijos uždavinį – „išrinkti uždavinį – „išrinkti uždavinį“

¹ Krupavičius M. *Lietuviškoji išeivija*. Torino, 1959, p. 34.

² Eltos komunikatas // Eltos biuletenis, 1948 m. rugpjūčio d., p. 1.

³ Mockūnas L. *Pavargę herojus*. Vilnius, Baltos lankos, 1997, p. 296.

⁴ VLIK'o pirmininko kalba Lietuvai per „Amerikos balsą“, 1952 02 16 // LCVA, f. 656, ap. 2, b. 683, l. 29–30.

laisvųjų lietuvių gretomis išvaryti iš Lietuvos žiaurų kalėjimo viršininką Staliną su jo raudonaisiais opričnikais ir sugriauti pastatytas lietuviams kalėjimo sienas“ – M. Krupavičius įvardijo Tėvynės laisvinimo politines ir diplomatinės priemones, kurios nėra prieinamos okupuotame krašte¹. Todėl ši priedermė atitekusi VLIK'ui ir visai lietuvių išeivijai. Po to tęsė: „Jūsų gyvenamose sąlygose imtis ginklo kovos su kraujuotu Lietuvos kalėjimo viršininku Stalinu – būtų tik netikslus ir žalingas didinimas aukų, kurių ir taip pernelyg daug yra paimta iš mūsų tautos.“² Taigi šiais pareiškimais M. Krupavičius kvietė laikytis atsargumo ginkluotojoje kovoje dėl Lietuvos laisvės ir ragino koncentruotis į Lietuvos laisvės bylos kėlimą Vakaruose.

Kvietimas tautiniam solidarumui

M. Krupavičius nuo pat Nepriklausomybės metų buvo pasižymėjęs kaip didžiosios Lietuvos žmonių krikščioniškųjų vertybių gynėjas, šitos nuostatos neatsisakė ir Tėvynės nelaisvės akivaizdoje, todėl pelnytai dar 1948 m. pabaigoje Romos popiežius Pijus XII suteikė jam prelado titulą³. Siekdamas aktyviau skleisti Lietuvos laisvinimo akciją Vakaruose M. Krupavičius, lydimas VT atstovų V. Sidzikausko ir J. Brazaičio, 1950 m. birželio 15 d. lankėsi Vatikane. Viešnagė buvo svarbi – specialios audiencijos metu juos priėmė Romos popiežius, o platesnis pokalbis įvyko su politikos reikalus kuruojančiais monsinjorais Džovaniu Batista Montiniu ir Dominiku Tardiniu. Popiežius Pijus XII patikino „žinąs Lietuvą ištikusią negandą“, todėl dažnai meldžiasi ir „žadėjo Lietuvos nepamiršti“⁴. Tai buvusi puiki proga VLIK'ui išsakyti visos lietuvių tautos, esančios šiaurės ir anapus geležinės uždangos, aspiracijas ir paskleisti jų Tėvynės laisvinimo reikalą.

Neabejotinai buvo akivaizdu, kad Nepriklausomybės iškovojoimas Lietuvai yra tapęs abiejų tautos dalių – tiek pasilikusios krašte, tiek pasitraukusios į Vakarus – gyvybiniu reikalu. Tačiau aiškėjo ir kita – tai, kad Lietuvoje gyvenanti tauta „okupanto žiaurios rankos yra sukaustyta, o jos lūpos užrakintos devyniomis spynomis“. Todėl lietuviškoji išeivija priėmusi Lietuvos laisvinimo darbo našumą ir jai tenka atlikti tai, ko negali pavergti tauta. Prelatas pažymi, kad pasilikę Lietuvoje „privalo nepalūžę išgyventi vergiją, neleisti okupantui sunaikinti savo civilizacijos“, ir pabrėžia, kad tauta turi „išmintingai ir gudriai rūpintis savo tėvynės laisve tokiu būdu, kad jos priešas fiziniai nesunaikintų“, kitaip tariant, nukreipiamą į pasyvų pasipriešinimą⁵. Išeivijai, kurios „neseka, kaip šešėliai, bolševikų enkavedistai ir nėra geležiniu lanku apsupta raudonosios armijos“, atitenka svarbi ir aktuali pareiga – „vesti laisvose valstybėse nepriklausomą laisvinimo politiką“ ir taip ji pasidarytų „krašto užnugaris ir jo pavaduotoja bei papildytoja“⁶.

Taigi VLIK'ui atitenka dar viena svarbi ir nelengva priedermė: pasirūpinti išeivijos, tos lietuvių tautos dalies, – karo pabėgėlių (politinių tremtinių) atsidūrusių Vokietijoje ir gretimuose kraštuose, – likimu. Pirmiausia kilo būtinybė pasiekti, kad iš sovietų pasitraukusiems tautiečiams būtų suteiktas *displaced persone* (DP, išvietintųjų asmenų – J. B.) statusas. Buvo nuspręsta kreiptis į Vakarų sąjungininkų vyriausiąjį vadą generolą Dvaitą Eizenhauerį (Dwight D. Eisenhower), atkreipiant dėmesį, kad lietuviai, latviai ir estai nėra SSRS piliečiai. 1945 m. gegužės 31 d. VLIK'as sulaukė patvirtinimo, kad baltiečiams nebus taikoma prievartinė deportacija⁷. VLIK'as, puoselėdamas lietuvių karo pabėgėlių susivienijimo idėją, tampa Lietuvių tremtinių bendruomenės (LTB) kūrimo iniciatoriumi. 1946 m. kovo 3–4 d. Hanau stovykloje įkurtoji organizacija užsibrėžė tikslą „išlaikyti sveiką ir pajėgią tremtyje esančią lietuvių tautos dalį“⁸.

M. Krupavičius visus šiuos tautiečius, nublokštus karo ir okupacijų į Vakarus, įvardijo kaip mūsų politinę išeiviją. Vėlesniais metais, apmąstydamas išeivijos būtį, brėžė jos veiklos gaires: „Kas yra politinė išeivija? /.../ Tai yra kovos su tikrove iš pralaimėjusių pozicijos metodas. Tikrovė – Lietuvos okupacija. Pralaimėję – mes politinė išeivija. Politinė išeivija

¹ VLIK'o pirmininko kalba Lietuvai per „Amerikos balsą“, 1953 02 16 // LCVA, f. 648, ap. 2, b. 31, l. 9.

² Ten pat.

³ LAIC (Lithuanian American Information Center) žinių santrauka, nr. 169, 1949 02 08 // LCVA, f. 656, ap. 2, b. 1049, l. 264.

⁴ Sidzikauskas V. Lietuvos diplomatinės paraštės. Vilnius, Vaga, 1994, p. 283.

⁵ Krupavičius M. Lietuviškoji išeivija, p. 26, 27.

⁶ Ten pat, p. 27.

⁷ Lietuva ir VLIK'as. Red. A. V. Rinkūnas. Čikaga, 1984, p. 128.

⁸ Liekis A. Nenugalėtoji Lietuva, p. 145.

ne kapituliantai, bet kovotojai su okupantu. Pasikeitė tik kovos metodas, nes tenka kovoti iš pralaimėjusių pozicijų. Ta tikrovė – okupacija ne amžina, bet tik laikino pobūdžio.“¹

Numatant politinę išeiviją reikšmingu Lietuvos laisvinimo dalyviu, iš pradžių net ieškota teritorijos, kur būtų galima kompaktiškai įkurdinti ją kaip „tautinį vienetą“. Tačiau tai buvo tik idėjos ir baigiantis penktajam dešimtmečiui, kai Vakarų šalys paskelbė priimsiančios emigrantus iš Rytų Europos, teko kurti kitus planus, padėsiančius telkti besisklaidančią tautinę diasporą. Jau 1947 metais Paryžiuje vykusioje antrojoje konferencijoje paskelbta su karo pabėgėlių problema susijusi rezoliucija ir joje pritarta Lietuvių tremtinių bendruomenės organizavimui, pabrėžta bendradarbiavimo su latviais, estais bei švietimo, kultūros reikalų svarba. Modeliuojant būsimus santykius su kaimynais lenkais pabrėžta, kad bus skatinamas glaudesnis bendradarbiavimas su jais, numatyta spręsti „visus ginčytinus klausimus taikiu būdu dabartinio teritorinio statuso pagrindu“. Ateityje, Lietuvai ir Lenkijai tapus laisvomis valstybėmis, buvo modeliuojama, kad jų derybos priklausys „nuo Lietuvą patenkinančio su lenkais susitarimo sienų klausimu, laikant jau dabar tas derybas pradėtinąs“².

Prieš pasklindant DP lietuviams po laisvąjį pasaulį, 1949 m. birželio 14 d. VLIK'as paskelbia reikšmingą dokumentą – Lietuvių chartą. Tai priesaika „Tautos amžinųjų siekimų vardan“, ilgainiui tapusi visų lietuvių Vakaruose ideologijos pamatu. Be to, dokumente buvo akcentuota, jog „darbu, mokslu, turtu ir pasiaukojimu lietuviai kovoja, kad apgintų ir išlaikytų nepriklausomą Lietuvos valstybę“³. Primenant, kad „valstybė yra aukščiausioji tautinės bendruomenės organizacija“, Lietuvių chartoje nedviprasmiškai iškeliama valstybės nepriklausomybės reikšmė, kuri „yra tautinės kultūros ugdymo ir išlikimo būtinoji sąlyga“⁴. Tuo paliudijama, kad Tėvynės laisvė esti gyvybinis tautos reikalas ir nepaisant skirtingų ideologinių bei religinių įsitikinimų, politinių nusistatymų viso pasaulio lietuviams būtina ryžtis bendruomenės organizavimui, o jo sėkmingumą turėtų laiduoti tautinis solidarumas – „aukščiausioji tautinė dorybė“⁵.

Lietuvos diplomatų korpuso ir Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto susitikimas Berne. Iš kairės: Povilas Žadeikis, Vaclovas Sidzikauskas, Mykolas Krupavičius, Stasys Lozoraitis, Bronius Kazys Balutis. Šveicarija. 1946 m. liepos 21–26 d. Antano Liutkaus nuotrauka. LCVA

¹ Krupavičius M. Lietuviškoji išeivija, p. 14–15.

² VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išeivijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai. Sud. A. Petraitytė-Briedienė. Vilnius, Versus aureus, 2004, p. 332.

³ Lietuva ir VLIK'as, p. 131.

⁴ Lietuva ir lietuviai laisvajame pasaulyje. LLK informacinis leidinys. New York, 1959, p. 10.

⁵ Ten pat.

VLIK'o suvažiavime. Niujorkas, 1955 m. Autorius nežinomas. LCVA

Taigi M. Krupavičiui, kaip tuometiniam VLIK'o pirmininkui, Tėvynės labui teko atlikti dar vieną svarbų mūsų istorijoje darbą. (Pirmuoju visuotinai pripažįstamas, reikšmingas tiek socialiniu, tiek ir tautiniu atžvilgiu, yra nepriklausomos Lietuvos žemės ūkio pertvarkymas). Antrajam teko ryžtis šeštojo dešimtmečio pradžioje jau išėivijoje. Nuo šio meto M. Krupavičius – „didysis Pasaulio lietuvių bendruomenės (PLB) statytojas“, o jo telkiama lietuviškoji išėivija ir suvienyta patriotine linkme tampa istoriniu įvykiu¹. Ši ženkli lietuvių tautos dalis, po Antrojo pasaulinio karo atsidūrusi Vakarų pasaulyje, M. Krupavičiaus žodžiais tariant, buvo „iškilmingas protestas“ prieš komunistinį Lietuvos pavergimą. Ilgainiui tai tapusi sovietams „skaudi rakštis akyje“, nes „jie čia būdami ir griežtai atsisakydami vykti į savo tarybinę tėvynę rodyte rodo aliantams, kad sovietų režime yra kažkas negero, kažkas baugaus“². Viena vertus, tiek VLIK'ui, apsistojusiam senojoje Europoje, tiek Amerikos lietuvių tarybai (ALT) gyvuojančiai naujajame žemyne – Amerikoje, kilo nemažas rūpestis apginti šią tautos dalį nuo priverstinio sugrąžinimo į SSRS. Antra vertus, lietuvių Vakaruose išlikimas ir jų pagrindu lietuvių bendruomenės formavimasis turėjo užtikrinti Lietuvos laisvinimo proceso gyvastingumą. Todėl tai tik skatino neišvengiamai suburti politinių tremtinių pajėgas į organizaciją, kuri telktų juos kryptingai veiklai.

Mintys apie tuometinius lietuvius ir ateities Lietuvą

M. Krupavičius, išskeldamas pagrindinį išėivijos siekį – laisvos nepriklausomos Lietuvos iškovojimą, numatė ir išėivijai skirtą programą. Pirmuoju uždaviniu užsibrėžta „sukurti iš tautos išėiviškų atplaišų gyvą lietuvišką organizmą“³. Tai būsianti organizacija, turinti „pilnos žmogiškos ir tautinės kultūrinės vertės“ ir krikščionišku pagrindu plėtojanti savo kultūrą. Tokiais principais suburtos lietuviškosios visuomenės egzilyje, paženklintos idealizmo žyme, tikslas buvo kiekvieną jos narį „išauklėti sąžiningu lietuviu patriotu su stipriu moralinio gyvenimo pagrindu ir gyvu tikėjimu“, iškeliant Lietuvos laisvę ir gerovę į pirmą

¹ Vaitiekūnas V. *Krupavičius – dviejų epochų kūrėjas* // *Draugas*, 1951 m. liepos 7 d.

² VLIK'o raštas nr. 124, 1945 08 03 // LCVA, f. 648, ap. 2, b. 308, l. 221.

³ Krupavičius M. *Lietuviškoji išėivija*, p. 74.

vietą, o savuosius interesus paliekant paskesnėje vietoje. Rūpinantis išlaisvintos Lietuvos atkūrimu buvo užsibrėžta parengti „reikalingų veiklių kūrybinių veikėjų ir specialistų“, galėsiančių dalyvauti ateities Tėvynės kūrimo darbuose. Drauge diegtina pareiga „ne tik naujam, bet ir senesniam išeiviui“ sugrįžti į išlaisvintą šalį. Kelyje į Lietuvos laisvės iškovojimą išeivija raginama „remti visomis išgalėmis VLIK'ą, PLB ir ALT'ą“¹. Šioje programoje įvardytų uždavinių įgyvendinimui išeiviams siūloma pirmiausia patiems rūpintis savo „moraliniu atgimimu ir susistiprinimu“, taip pat gilintis į Lietuvos reikalus ir formuoti savo politines, visuomenines ir profesines idėjas „tokiu būdu, kad jos būtų naudingos ir kiekvienam asmeniui, ir visai Lietuvos bylai“².

Dar plačiau ir išsamiau būsimos PLB veiklos gairės išryškėja 1950 metais, kai VLIK'o pirmininko prelado M. Krupavičiaus rūpesčiu pasirodo brošiūra „Pasaulio lietuvių bendruomenės keliu“. Čia aiškiai nusakytos susiklosčiusios aplinkybės, verčiančios laisvojo pasaulio lietuvius vienytis: „Lietuvybė naikinama negailestingai. Lietuvoj – žiauraus okupanto bolševiko, tremtyje ir emigracijoje – gyvenamosios aplinkos /.../. Tautos naikinimui sustabdyti reikalinga galinga ir vieninga jėga. Tai suorganizuoti VLIK'as yra sudaręs VT, Lietuvos išlaikymo tarnybą, kurios svarbiausias uždavinys sudaryti Pasaulio lietuvių organizaciją.“³ Naujosios lietuvių organizacijos kūrimo pagrindas tampa išskirtiniu, jis grindžiamas ne politine jos narių priklausomybe, o tautiškumu. Primindamas filosofo Stasio Šalkauskio mintį apie tris didžiausius Lietuvos priešus – bolševikus, vokiečius ir su-buržuazėjusius lietuvius – M. Krupavičius pastaruosius plačiau apibūdina paaiškindamas, kad tai toji ateivių dalis, kuri „Lietuvos idealą jau iškeitė į pinigų idealą“. Prelatas kviečia pasekti žydų tautą, kurie „krauna pinigus dvasiniam idealui – juos aukoja Izraeliui“⁴. Todėl išeivijai telkiantis į lietuvių bendruomenę, pasiryžusią ištesėti Lietuvos išlaisvinimą, buvo pabrėžiamas demokratiškumo principas iškeliant du susisiejamus tikslus. Omenyje turima „pagrindinį ir atsitiktinį“ siekius: išlaikyti lietuviybę ir „atkovoti Lietuvai laisvę“⁵.

Mykolas Krupavičius ir Stasys Lozoraitis. Prancūzija, 1947 m. Antano Liutkaus nuotrauka. LCVA

¹ Ten pat.

² Ten pat.

³ *Pasaulio lietuvių bendruomenės keliu*. Pfulingenas, 1950, p. 9.

⁴ Krupavičius M. *Lietuviškoji išeivija*, p. 67.

⁵ *Pasaulio lietuvių bendruomenės keliu*, p. 19.

Apie atkurtos Lietuvos perspektyvą irgi teko laikas nuo laiko apmąstyti. M. Krupavičius, neslėpdamas svarstė, kad „norime atstatyti katalikišką Lietuvą“. Tačiau aiškiai pripažino, kad katalikiškais pagrindais atkuriamos Lietuvos „atstatymas nebus lengvas“. Todėl suprantamas siekis, kad Tėvynė taptų „nekomunistinė“, bet gilinantis toliau iš tikėtinų dviejų galimybių katalikiškos valstybės variantas atkreiptas ir lieka „Europos suprasta prasme laicistinė“ galimybė. Daroma realistinė prielaida, kad ateities Lietuva būsimi laicistinė, „vadinasi – materialistinė, tariamai religijai abejinga, o iš tikrųjų antikatalikiška, tik antikatalikiška kitokiu būdu, negu komunizmas, vadinasi – materialistinė, tariamai religijai abejinga...“¹. Pagaliau, atsižvelgiant į tai, kad Vakarų pasaulis „tik tam tikrame laipsnyje krikščioniškas“, prieinama prie išvados dėl išlaisvintos Tėvynės ateities. O šios „būsimos išlaisvintosios Lietuvos idealas bus Anglijos, Amerikos, Prancūzijos kopija ar imitacija“². Brėždamas būsimos išlaisvintos Lietuvos ateities kontūrus, prelatas vaizdžiai įvardijo esamą padėtį: „Mes esame griuvėsiai ir Lietuva yra griuvėsiuose“. Todėl teks veikti bent dviem kryptimis ir dalyvauti tiek materialiniame, tiek dvasiniame atkūrimo. Turėdamas omenyje Tėvynėje komunistų vykdomą priešišką tautiškumui ir religijai politiką jis prognozavo, kad „išeiviams teks pasiimti ypatingai tas antrasis – dvasinis nugriuvėsinimas“³.

M. Krupavičius, stebėdamas pokarinio pasaulio atsikūrimą ir studijuodamas to amžiaus įvairių politinių srovių lyderių pasisakymus, padaro išvadą: „Ir žymūs socialistai, unisonu su popiežiais ir katalikais bei objektyviais nekatalikais, tvirtina, kad pasaulio sudemokratinimas – krikščionybės nuopelnas, kad tokių milžiniškų laimėjimų galima pasiekti tik krikščioniškosios demokratijos pagalba, kitaip tariant, tos demokratijos, kuri yra pagrįsta ir persunkta Evangelijos dėsniais ir dvasia.“⁴ Todėl prelatas nuosekliai laikosi krikščioniškosios demokratijos principų ir nurodo aiškią takoskyrą tarp tikrosios ir tariamosios demokratijos, tam pasitelkdamas ryškius istorijos pavyzdžius. Jis teigia: „Sustačius Smetonos diktatūrą su Paleckio „demokratija“, Smetona laimės dar daugiau, negu laimėjo Mikalojus (paskutinysis Rusijos caras Nikolajus II – J. B.) prieš Staliną“ ir tuo parodo, kad „parlamentarizmas – tai nebūtinai demokratija“⁵. Dar daugiau, M. Krupavičius, sekdamas pokarinėje Europoje apsilankiusio JAV jėzuito B. L. Masse (Masis) išspūdžiais, įžvalgiai perspėja: „Sekuliarizuota Europa, kuri krikščionybę buvo uždariusi į zakristiją, toliau nebėra galima. Jeigu krikščionims nebus leista užpildyti draugijinio ir politinio pokarinės Europos gyvenimo, tai jį užpildys Karolis Marksas arba ta kruvina jo išraiška, kuri yra pavergusi rusų tautą ir kitas rytų Europos tautas.“⁶

Sudėtingu ir tarptautine prasme permainingu dešimtmečiu VLIK'ui vadovavęs prelatas M. Krupavičius, atliko svarbų mūsų istorijoje darbą. Sutelkdamas politinius pabėgėlius į Pasaulio lietuvių bendruomenę, Lietuvių chartoje jis paskelbė nekintamus visos lietuvių tautos ideologijos pamatus, kuriuose įtvirtino du svarbiausius – „pagrindinį ir atsitiktinį“ – tautiečių siekius: išlaikyti lietuviybę bei apginti ir saugoti „nepriklausomą Lietuvos valstybę“.

Tikint, kad Lietuva iškovos savo Nepriklausomybę ir taps laisva demokratinių valstybių bendrijos nare, buvo modeliuodama jos ateities sąranga. M. Krupavičius įžvalgiai brėžė jai laicistinį kelią, tačiau primygtinai ragino neatsisakyti krikščioniškumo, antraip jo vietą paverš materializmas.

¹ Krupavičius M. *Lietuviškoji išeivija*, p. 77.

² *Ten pat*, p. 78.

³ *Ten pat*, p. 77.

⁴ Krupavičius M. *Krikščioniškoji demokratija*. Stuttgart, 1948, p. 8.

⁵ *Ten pat*, p. 28, 29.

⁶ *Ten pat*, p. 40.

FAKTAI IR ĮŽVALGOS

JUOZAS ŽILYS

KONSTITUCINIS TEISMAS TEISINĖJE KULTŪROJE: ISTORINĖS, TEISINĖS PARADIGMOS. II

Šio straipsnio pirmojoje dalyje siekėme bent fragmentiškai pažvelgti į šimtmečio senumo reiškinius, bylojančius apie 1918–1940 metų Lietuvos Respublikos teisinės kultūros paveldą ir išskirtinai – apie jau tada brandintą konstitucinės kontrolės idėją.

Pasitelkdami prof. Mykolo Romerio mokslines koncepcijas dėl teisės aktų konstitucingumo užtikrinimo prielaidų, atkreipėme dėmesį į Vyriausiojo Tribunolo, Valstybės Tarybos veiklą, steigimą, bet nepradėjusį veikti Statutinį teismą.

Pažymėjome, kad rengiant 1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Valstybės Konstituciją bei 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstituciją būta pasiūlymų, teisinių projekcijų dėl konstitucinės justicijos sukūrimo. Dėl šių aktualijų neretai diskutuota lietuvių išeivijos organizacijose tuoju pat po Antrojo pasaulinio karo ir vėliau.

Prisimindami Atgimimo laikotarpį, Sąjūdžio politines programas ir lietuvių tautos siekius plėsti okupuotos Respublikos suvereniteto raišką ir galiausiai – atkurti Nepriklausomybę, konstatavome, kad būtent tada radosi konkretūs pasiūlymai dėl Konstitucinio Teismo sukūrimo. Rengti tokio Teismo statusą reglamentuojantys teisės aktai.

Konstitucinės kontrolės klausimas Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo galiojimo laikotarpiu

Visų pirma dera akcentuoti, kad Laikinojo Pagrindinio Įstatymo (LPĮ) turinį lėmė Sąjūdžio politinės programos ir išskirtinai programa, su kuria Sąjūdis ėjo į 1990 m. vasario 24 d. vykusius Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimus.

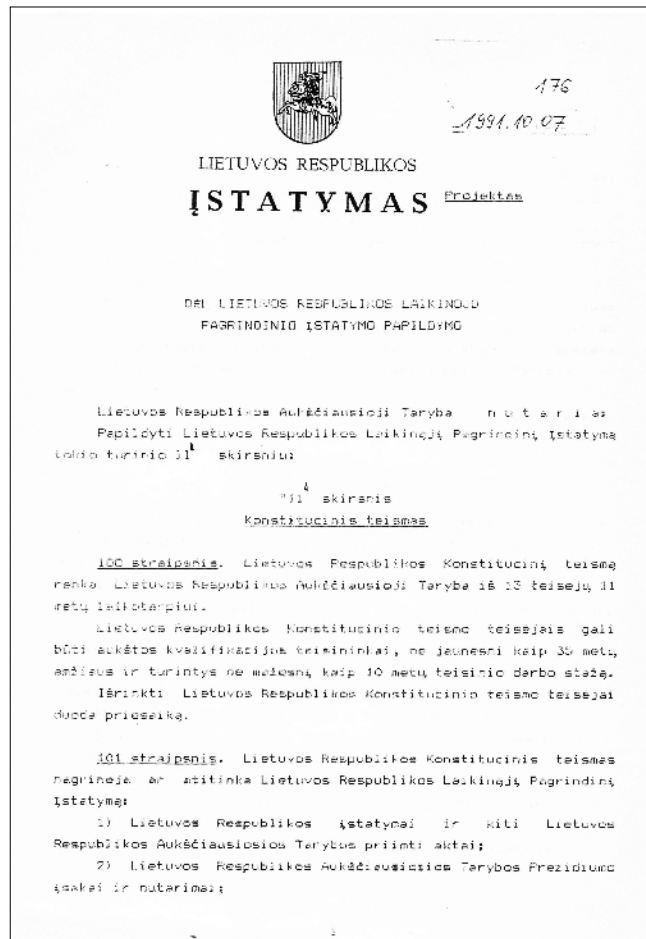
Sąjūdžio Seimo aprobuotoje rinkiminėje programoje buvo brėžta artimiausios ateities politinių veiksmų seka ir be visų kitų būsimųjų žingsnių nurodoma: „Paskelbus valstybės atkūrimą reikia priimti Nepriklausomos Lietuvos Laikinąją Konstituciją. Ji turi įtvirtinti demokratišką parlamentinės respublikos santvarką, pagrįstą įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teismo valdžių aiškiu atskyrimu, visuotinai ir laisvai renkamos valdžios reguliaria kaita.“ Projektuojant būsimąją teismų struktūrą pabrėžta, kad teismai ir teisėsaugos institucijos turi būti nepriklausomi nuo vykdomosios valdžios, politinės ir partinės įtakos. Deklaruota: „Reikia steigti konstitucinį ir administracinius teismus.“¹

Šiuo atveju visapusiškiau nesigilinsime į LPĮ rengimo aktualijas ir visas kitas politines teises aplinkybes, kurios lėmė laikinosios Konstitucijos „teisinės materijos“ dėsnius. Pateiksime tik keletą Aukščiausiojoje Taryboje 1990 m. kovo 11-ąją vykusių diskusijų fragmentų, kurie bent iš dalies byloja apie LPĮ priėmimo prielaidas bei šios laikinosios Konstitucijos turinį.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojas Česlovas Vytautas Stankevičius, pateikdamas deputatų svarstymams 1990 m. kovo 11-osios pagrindinių teisės aktų projektus, tarp jų – LPĮ projektą, kalbėjo: „.../ įstatymo projektas nelaikytinas būsimosios konstitucijos projektu. Jis gal labiau laikytinas šiandienos visuomeninių teisinių

Straipsnio iliustracijos iš autoriaus asmeninio ir Konstitucinio Teismo archyvų.

¹ *Atgimimas, 1990 m. vasario 2–9 d.*

Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio įstatymo papildymo įstatymo projektas

bei politinių socialinių galimybių ir demokratiškos tvarkos pamatiniais įtvirtinimais. /.../ Žinoma, būtų buvę geriausia, kad šiam momentui būtų parengtas naujosios Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas. /.../ kita vertus, aš jau sakiau, kad tokia konstitucija dar negalėtų būti priimta dėl to, kad mūsų teisinė sistema reikalauja tam tikros evoliucijos ir vystymosi, kad atitiktų tikrai demokratiškos Lietuvos Respublikos teisinius pamatus.⁴¹

Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas Vytautas Landsbergis, pirmininkavęs Aukščiausiosios Tarybos posėdžiui, apibendrina iki tol kalbėjusiųjų pasisakymus dėl LPĮ ir tartum reaguodamas į pasiūlymus neskubėti priimti laikinąją Konstituciją, pažymėjo: „Tikrai turime gerai suvokti, kokią sprendimą darysime, tik vėl norėčiau priminti, kad siūlomas Laikinis įstatymas išaugo iš tos naujos konstitucijos, kurią pradėjo rengti pati Lietuvos mokslų akademija ir, be abejo, akademiko E. Vilko indėlis čia taip pat

nemažas. Esminių pakeitimų galutiniame teksto variante nėra, išskyrus tai, kas Lietuvą saistytų su Tarybų Sąjunga ir panašiai.“⁴²

Deputatas, redakcinės komisijos narys Kęstutis Lapinskas, pranešdamas apie gautus pasiūlymus dėl LPĮ projekto, taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad „/.../ galiojančios dabartinės Konstitucijos nuostatos iš esmės yra perkeltos į šį Laikinojo Pagrindinio įstatymo projektą. Išbraukiant, aišku, nuostatas, liečiančias federacinius ryšius. Be to, šiame projekte gerokai mažiau įvairių deklaratyvių teiginių, ideologizuotų postulatų.“⁴³

Atsižvelgus į šiuos bei kitus pasisakymus, taip pat analizuojant LPĮ nuostatų esmę galima apibendrintai teigti, kad LPĮ rengėjai nekėlė sau uždavinio tuo metu sukurti originalų konstitucijos projektą ir panaudojo 1989 metais rengtą naujos redakcijos LTSR konstitucijos projektą, kuriam pritarė Sąjūdžio Seimo taryba⁴⁴. Kaip jau minėjome prieš tai, LPĮ tekste atsispindėjo Sąjūdžio rinkiminės programos nuostatos dėl nepriklausomybės atkūrimo ir konstitucinės raidos. Buvo siekiama spręsti pagrindinius politinius, teisinius uždavinius ir orientuotis į tai, kad ši laikinoji Konstitucija neišvengiamai bus koreguojama atsižvelgiant į politinio vyksmo reikmes.

Priimant LPĮ nebuvo įgyvendintos Sąjūdžio programinės nuostatos dėl Konstitucinio Teismo įsteigimo, tačiau aktų konstitucinio teisėtumo principas suformuluotas LPĮ skirsnyje „Baigiamieji nuostatai“. „Visi Lietuvos įstatymai ir kitokie valstybinių organų aktai leidžiami remiantis šiuo Lietuvos Respublikos Laikiniu Pagrindiniu įstatymu ir sutinkamai su juo.“ Būtent taip buvo receptuojamos 1918–1940 metais Respublikoje galiojusios konstitucijų nuostatos apie tai, kad Lietuvos valstybėje neturi galios įstatymai, priešingi konstitucijai.

⁴¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos (toliau – Stenogramos). 1. Vilnius, Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990, p. 82, 83.

⁴² Ten pat, p. 90.

⁴³ Ten pat, p. 95.

⁴⁴ Plačiau žr. Žilys J. Konstitucijų projektai atgimstančioje Lietuvoje // Lietuvos konstitucionalizmas. Ištakos, raida ir dabartis. Vilnius, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2018, p. 130–137.

Nors ir nebuvo išsamiau apibrėžtos konkrečios procedūros, kuriomis remiantis būtų konstatuojamas teisės aktų nekonstitucingumas, tačiau egzistavo kai kurios formalios taisyklės, pagal kurias galėjo būti preliminarai įvertinta, ar rengiami ir svarstomi aktų projektai derinasi su konstituciniais pagrindais. Štai Aukščiausiosios Tarybos reglamente buvo nuoroda į tai, kad Aukščiausiosios Tarybos nuolatinių komisijų, Juridinio skyriaus išvadose dėl projektų turi būti pasisakoma ir dėl jų atitikmens konstitucijai. Aukščiausioji Taryba, kiekvienu atveju įvertinusi visus argumentus, galėjo spręsti projekto „likimą“.

Galiojant LPI buvo aktualus ne tik naujai priimamų teisės aktų konstitucingumo klausimas, tačiau ir tų teisinių normatyvų, kurie egzistavo Lietuvoje iki 1990 m. kovo 11-osios, teisėtumas.

Parlamentinėse diskusijose teigta: „/.../ kalbant apie tarybinius įstatymus, turimi omenyje ne tik Lietuvoje priimti įstatymai, bet ir kai kurie sąjunginiai įstatymai, veikiantys Lietuvoje. Juos mes esame savo laiku adaptavę, priėmę ir jais vadovaujamės, išskyrus tuos, kurių galiojimas buvo sustabdytas. Taigi šiuo pereinamuoju laikotarpiu mums turbūt teks susitaikyti su mintimi, kad kai kurie sąjunginiai įstatymai dar turės galioti, kol nebus pakeisti naujais.“¹

Šis klausimas buvo išspręstas priėmus įstatymą „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“². Juo sustabdžius 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimą ir patvirtinus LPI buvo nustatyta, kad „Lietuvos Respublikoje ir toliau galioja tie iki šiol veikę įstatymai bei kiti teisės aktai, kurie neprieštarauja Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui“. Taip siekta išvengti atitinkamų teisinių sankirtų, pagaliau – ir socialinių problemų. Aukščiausioji Taryba nusprendė laikinai perimti tada egzistavusią teisinę sanklodą tiek, kiek ji nesikirs su konstituciniais principais ir konkrečiomis normomis. Beje, panašiai šis klausimas buvo sprendžiamas ir XX amžiaus pradžioje, kai buvo atkuriamą Lietuvos valstybė: 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose³, 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniuose Dėsniuose⁴, taip pat ir 1920 m. birželio 10 d. Laikinojoje Lietuvos Valstybės Konstitucijoje⁵ skelbta, kad srityse, kuriose Lietuvos Valstybės nėra išleistų naujų įstatymų, laikinai palieka tie, kurie yra buvę prieš karą, kiek jie neprieštarauja pamatiniams dėsniams ir Laikinajai Konstitucijai.

Galiojant LPI buvo nustatyta žemesniųjų institucijų priimtų teisės aktų atitiktis aukštesnės galios teisės aktams vadinamoji vertikali kontrolė. Aukščiausioji Taryba galėjo panaikinti neatitinkančius įstatymų Ministrų Tarybos (Vyriausybės) nutarimus ir potvarkius, taip pat rajonų ir respublikos miestų tarybų sprendimus. Ministrų Taryba pagal savo kompetenciją galėjo panaikinti ministerijų ir kitų jai pavaldžių institucijų aktus, turėjo teisę užprotestuoti Aukščiausiojoje Taryboje aukštesniosios pakopos savivaldybių tarybų sprendimus, jeigu jie prieštaravo įstatymams. Taigi Aukščiausioji Taryba, kaip „aukščiausiasis valstybinis valdžios organas“, buvo vienintelis arbitras, galėjęs galutinai spręsti klausimus, susijusius su tuo, ar žemesnės galios teisės aktai atitinka aukštesnės galios teisės aktus.

Teisės aktų konstitucinio teisėtumo kontrolės idėjos ir atskiros iniciatyvos reikšdavosi neretai tada, kai kildavo politiniai konfliktai ir viliantis, kad būtent Konstitucinis Teismas ar kita konkreti institucija turėtų būti tas arbitras, kuris išspręstų nesutarimus. Tada ir atsirasdavo konkretūs dokumentai, kuriais būdavo raginama nedelsiant steigti tokį arbitrą.

Štai vis akivaizdžiau stiprėjant nesutarimams tarp vyriausybės ir prokuratūros gimė respublikos generalinio prokuroro Artūro Paulausko pasiūlymas sugriežtinti vyriausybės priimamų teisės aktų teisėtumo kontrolę. Generalinis prokuroras siūlė Aukščiausiajai Tarybai pakeisti LPI, Civilinio proceso kodeksą, vyriausybės bei prokuratūros įstatymus ir numatyti generalinio prokuroro teisę užprotestuoti ne tik visų kitų valdymo institucijų, bet ir vyriausybės teisės aktus. Tokio protesto pareiškimas stabdytų akto veikimą.

¹ Stenogramos. 1, p. 96.

² Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios (toliau – Žinios), 1990, nr. 9-224.

³ Lietuvos aidas, 1918, nr. 130.

⁴ Priedėlis prie Laikinosios Vyriausybės žinių, 1919, nr. 6-24a.

⁵ Laikinosios Vyriausybės žinios, 1920, nr. 37-407.

Nepatenkinus protesto generalinis prokuroras būtų galėjęs kreiptis į Aukščiausiąjį Teismą, kad šis priimtų galutinį sprendimą.

Beje, generalinio prokuroro iniciatyvai pritarė Aukščiausiosios Tarybos deputatai social-demokratai. Pareiškime „Dėl neatidėliotinų priemonių politinei krizei įveikti bei tolesniam Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės darbui užtikrinti iki naujų rinkimų į Seimą“¹ buvo siūloma: „4. Neatidėliotinai priimti Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro pristatytą įstatymo projektą, suteikiantį teisę Lietuvos Respublikos generaliniam prokurorui stabdyti Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimus ir potvarkius, rajonų ir Respublikos miestų tarybų sprendimus, prieštaraujančius Lietuvos Respublikos įstatymams. 5. Neatidėliotinai priimti Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo įstatymo pataisą, pagal kurią Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis Teismas galėtų laikinai, kol dar nėra Konstitucinio Teismo, stabdyti tuos Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimus.“

Prokuratūros iniciatyvoms nebuvo pritarta dėl daugelio ne tik politinio, bet ir teisinio pobūdžio priežasčių. Svarstymų metu aiškėjo negatyvios problemos, kurios galėjo kilti tarpinstituciniuose santykiuose bei nustatant kompetencijų ribas. Atsižvelgta ir į vis labiau ryškėjančias prielaidas rengti pirmalaikius parlamento rinkimus, naujos konstitucijos projekcijas.

Pirmapradės iniciatyvos steigti Konstitucinį Teismą

Šio straipsnio pirmojoje dalyje minėjome, kad savo kadencijos pabaigoje buvusios Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, atsižvelgdamas į Aukščiausiosios Tarybos pavedimą, 1990 m. sausio 31 d. priėmė nutarimą, kuriuo sudarė darbo grupę ir nurodė jai parengti Konstitucinio Teismo įstatymo projektą.

Šiai darbo grupei teko veikti politinio virsmo sąlygomis ir iš esmės savo iniciatyva kurti Konstitucinio Teismo statuso preliminarą koncepciją. Sudėtingomis socialinėmis politinėmis aplinkybėmis, kai nuolat tvyrojo ne tik politinės, bet ir karinės grėsmės, vis dėlto ši darbo grupė organizavo keletą posėdžių. Radosi Konstitucinio Teismo įstatymo projekto versijos. Buvo sutariama dėl esmės: konstitucinę kontrolę turėtų vykdyti ne bendrosios kompetencijos teismai ar kokia nors kita institucija, bet specialus teismas, kuris „sprendžia įstatymų, poįstatyminių normatyvinių teisinių aktų, visuomeninių politinių organizacijų bei judėjimų statutų, programų ar veiklos, tarptautinių sutarčių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai klausimus“. Numatyta, kad toks Teismas „sprendžia Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės kompetencijų atribojimo klausimus“, taip pat nagrinėja ginčus „dėl deputato mandato pripažinimo“.

Nustatant, kad konstitucines bylas kels Konstitucinio Teismo pirmininkas arba „paves tai padaryti vienam iš Teismo teisėjų“, kartu numatyta: „Konstitucinę bylą gali iškelti kiekvienas Konstitucinio Teismo teisėjas.“

Pagal projektą tokias bylas turėjo nagrinėti Teismo pirmininko paskirti trys teisėjai. Jeigu vienas iš teisėjų pareiškė atskirąją nuomonę, tokiu atveju „byla perduodama nagrinėti viso Konstitucinio teismo sudėčiai, kuri absoliučia balsų dauguma priima sprendimą“. Viename projekto straipsnių skelbta: „Konstitucinės bylos dėl oficialiai dar nepaskelbto įstatymo ar poįstatyminio normatyvaus teisinio akto konstitucingumo iškėlimas sustabdo ginčijamo akto paskelbimą.“

Nutarimą dėl Konstitucinio Teismo pirmininko, jo pavaduotojo bei teisėjo atleidimo prieš laiką būtų galėjusi priimti Aukščiausioji Taryba dviejų trečdalių balsų dauguma ir tik tada, kai ši klausimą aktualizuoja Konstitucinis Teismas savo teikimu.

Įstatymo projektas buvo gerokai koreguojamas, o po to pristatytas Vyriausybei. 1990 m. birželio 18 d. ministrė pirmininkė Kazimiera Prunskienė, pranešdama, kad šiam projektui Vyriausybė „iš esmės pritarė“, pateikė jį Aukščiausiąjai Tarybai.

¹ Lietuvos rytas,
1992 m. birželio 12 d.

Projektas Aukščiausiojoje Taryboje „brendo“ daugiau kaip vienus metus, t. y. iki tol, kol 1991 m. rugsėjo 27 d. Aukščiausiosios Tarybos deputatų Centro frakcijos pirmininkas Aloyzas Sakalas Konstitucinio Teismo įstatymo projektą oficialiai registravo Aukščiausiosios Tarybos reglamento nustatyta tvarka. Palyginti su pirminiu projektu tiksliau ir konkrečiau atskleista Teismo kompetencija, kiti statuso aspektai, konstitucinio teismo proceso taisyklių nuotrupos.

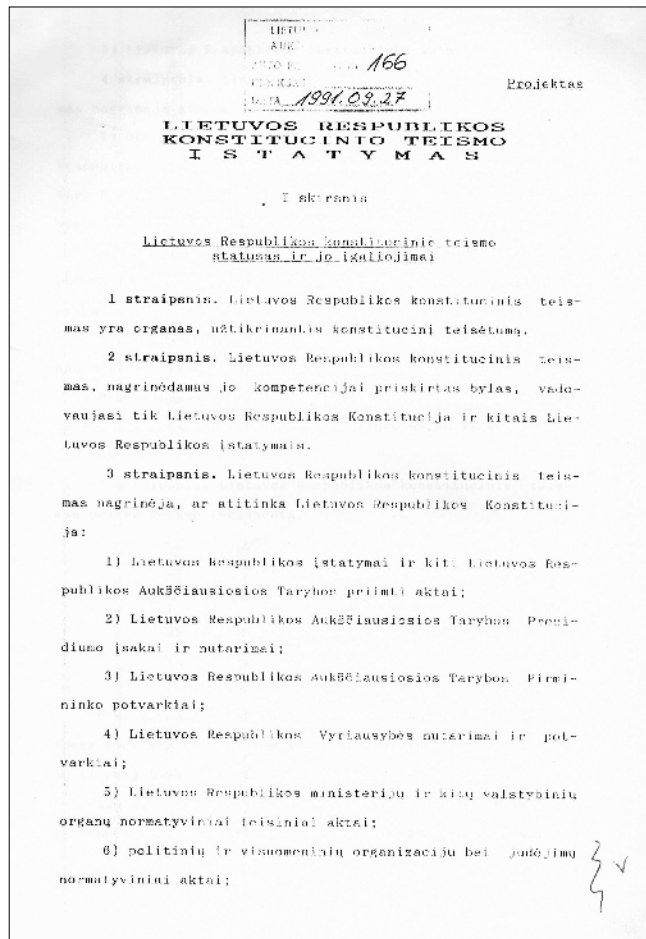
Anot projekto autorių Teismas turėtų nagrinėti, ar atitinka konstituciją: Respublikos įstatymai ir kiti Aukščiausiosios Tarybos priimti aktai; Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakai ir nutarimai; Aukščiausiosios Tarybos pirmininko potvarkiai; vyriausybės nutarimai ir potvarkiai; ministerijų ir kitų valstybinių organų norminiai teisės aktai; politinių ir visuomeninių organizacijų bei judėjimų norminiai aktai; Respublikos tarptautinės sutartys.

Be funkcijos spręsti teisės aktų konstitucingumo patikros klausimus, buvo numatyta dar viena Teismo veiklos sritis – vadinamųjų ginčų, galėjusių kilti valdžios institucijoms įgyvendinant savo įgaliojimus, nagrinėjimas. Siūlyta, kad Teismas spręstų ginčus dėl konstitucijos ir vyriausybės įstatymo nustatytos Aukščiausiosios Tarybos ir vyriausybės kompetencijos atribojimo. Prie tokio pobūdžio ginčų buvo priskirti ir konfliktai, galėję kilti dėl Aukščiausiosios Tarybos deputatų ir vietos savivaldybės deputatų įgaliojimų pripažinimo.

Konstitucinį Teismą turėjo sudaryti trylika teisėjų, kuriuos rinktų Aukščiausioji Taryba vienuolikai metų. Jais galėjo būti „aukštos kvalifikacijos teisininkai, ne jaunesni kaip 35 metų amžiaus ir turintys ne mažesnę kaip 10 metų teisinio darbo stažą“.

Jau tada siekta apibrėžti esminius Teismo statuso dalykus, pačios institucijos ir teisėjų veiklos teisinės garantijas. Kad būtų išvengta galimo politinio poveikio formuojant Teismą numatyta, jog ne parlamentas ar prezidentas skiria šio Teismo vadovą, o „Konstitucinis teismas slaptu balsavimu dviejų trečdalių balsų dauguma renka teismo pirmininką, o jo teikimu – pirmininko pavaduotoją“.

1991 m. spalio 3 d. Aukščiausiojoje Taryboje svarstant darbotvarkės reikalus būta įvairių nuomonių, ar Konstitucinio Teismo įstatymo projektą įtraukti į Aukščiausiosios Tarybos būsimųjų darbų programą. Štai Aurimas Taurantas pabrėžė, kad Konstitucinio Teismo įstatymas yra visapusiškai svarbus ir reikalavo dėmesingai vertinti teikiamą projektą Aukščiausiosios Tarybos nuolatinėse komisijose¹. Įstatymo politinę, teisinę reikšmę akcentavo Nikolajus Medvedevas: „Kokia bebūtų kvalifikuota Aukščiausioji Taryba, tačiau labai sunku suprasti, kur važiuoja ta mašina, jeigu sėdi ant stūmoklio. Todėl būtina išorinė kontrolė.

Aloyzo Sakalo pateiktas Lietuvos Respublikos konstitucinio teismo įstatymo projektas

¹ Stenogramos. 41. Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995, p. 5.

Būtinai. Ir būtent ta išorinė kontrolė ir būtų Konstitucinis Teismas. /.../ postkomunistinėje sistemoje, kada daugelio žmonių /.../ mintyse dar yra įaugę visos senos apeigos, tai labai svarbu, ir norėčiau, kad tol, kol nebus išrinktas Konstitucinis Teismas, mes jokių svarbesnių įstatymų, kurie pakeičia visos Respublikos gyvenimą, nepriiminėtume.“¹

Spalio 10 d. Konstitucinio Teismo įstatymo projektą Aukščiausiosios Tarybos posėdyje pagaliau pristatė darbo grupės narys Zenonas Namavičius² pažymėdamas, kad nors ir buvo nuomonių, jog konstitucinės kontrolės funkcijas galėtų įgyvendinti visi bendrosios kompetencijos teismai, tačiau dauguma buvo už Konstitucinio Teismo variantą. Toks pasirinkimas buvo grindžiamas šiais argumentais: Konstitucinis Teismas buvo numatytas Sąjūdžio rinkiminiuose dokumentuose; Teismo teisėjai bus mažiausiai priklausomi; viešame konstituciniame teisiniame procese yra visos galimybės užtikrinti byloje dalyvaujančių šalių teises ir interesus.

Projekto pateikimo metu pranešėjo prašyta pakomentuoti kai kurias aktualijas: kokias konkrečias problemas padėtų išspręsti Konstitucinis Teismas (Audrius Rudys); kodėl nenumatyta piliečių teisė kreiptis į šį Teismą (Liudvikas Narcizas Rasimavičius); ar darbo grupė domėjosi ombudsmeno institutu, kuris egzistuoja daugelyje šalių (Eimantas Grakauskas); ar yra prasmė numatyti, kad Konstitucinis Teismas spręstų ginčus tarp Aukščiausiosios Tarybos ir vyriausybės (Ryšardas Maciejkianiecas).

Po to, kai buvo apibūdinti Konstitucinio Teismo įstatymo, taip pat įstatymo projektai dėl LPĮ pakeitimo ir papildymo, ėjo deputatų pasisakymai. Vytautas Petras Plečkaitis: „/.../ mano galva, labai svarbus įstatymo projektas ir mes jį jau galėjome priimti žymiai anksčiau ir ypač gaila, kad Sąjūdžio remti deputatai, kurie savo rinkiminėje programoje buvo pasižadėję atskirti valdžias ir kuo greičiau įsteigti Konstitucinį Teismą, vilkino šito įstatymo projekto priėmimą, nes, kaip žinia, buvo parengti net trys šito įstatymo projektai.“³ L. N. Rasimavičius: „/.../ Konstitucinis Teismas neturi įnešti jokios painiavos į bendrą teisinę sistemą. Ši sistema keičiasi ir, ko gero, iki Naujųjų metų bus pateikta. Šiuo metu, kaip minėjau, jis su ja niekaip kol kas nesiderina. /.../ Nėra reikalo šiuo metu svarstyti šio įstatymo, kol mes nenusprendėm formalaus dalyko – pakeisime mes Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą ar nepakeisime? Aš įsivaizduoju, kad Konstitucinio Teismo vieta bus nusakyta Konstitucijoje ir naujos Konstitucijos koncepcijoje. Prašau nepainioti Konstitucinio Teismo su valdžių atskyrimu.“⁴ N. Medvedevas: „Aš tikrai nemanau, kad tai, ką pasakė ponas deputatas N. Rasimavičius, būtų pretekstas atidėti. Tikrai nesiderina. Tai reiškia, kad reikia suderinti.“⁵ Lionginas Šepetys: „/.../ kol mes Konstitucinio Teismo įstatymą tikrai parengsim ir apsvaistysim, tai ir ateis tas ilgas lauktas visos teisinės sistemos tobulinimas. Taigi dirbkime prie Konstitucinio Teismo projekto.“⁶ A. Taurantas: „/.../ esu tos nuomonės, kad vis dėlto yra naujos Konstitucijos reikalas Konstitucinis Teismas. Ir aš jums siūlyčiau formuluoti šį pasiūlymą taip: svarstyti su Konstitucijos metmenimis, o tai mes esame numatę svarstyti šioje sesijoje.“⁷

Balsuojant taip ir buvo nutarta: Konstitucinio Teismo statusą ir atitinkamų įstatymų projektus svarstyti kartu su Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenimis⁸.

Konstitucinės kontrolės modeliai konstitucinėse projekcijose. 1991, 1992 metai

Vertinant veiksnius, kurie vienaip ar kitaip lėmė, kaip ir kuri institucija įgyvendins konstitucinės kontrolės funkciją, dera prisiminti konstitucinius projektus, kurie rengti ne tik Aukščiausiojoje Taryboje, bet ir tuos, kuriuos skelbė politinės partijos. Šiose konstitucinėse versijose taip pat skleidėsi nuomonių įvairovė dėl įstatymų, kitų teisės aktų konstitucingumo patikros prielaidų ir būdų.

¹ *Ten pat*, p. 6.

² *Ten pat*, p. 241, 242.

³ *Ten pat*, p. 244.

⁴ *Ten pat*, p. 244, 245.

⁵ *Ten pat*, p. 245.

⁶ *Ten pat*, p. 245.

⁷ *Ten pat*, p. 246, 247.

⁸ *Ten pat*, p. 246, 247.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenys. Priminsime: šį dokumentą rengė darbo grupė, sudaryta Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1990 m. lapkričio 7 d. nutarimu¹. Būsimosios konstitucinės kontrolės koncepcija formuluota glaustai: Lietuvos Respublikoje yra valstybinė konstitucinės priežiūros institucija. Jos paskirtis – tikrinti konkrečių įstatymų ir kitų teisinių aktų atitikimą konstitucijai; konstitucinę priežiūrą vykdo Konstitucinis Teismas (Konstitucinė taryba), kuris (kuri) susideda iš devynių narių; Konstitucinį Teismą (Konstitucinę tarybą) lygiomis dalimis skiria Seimas, Prezidentas ir Aukščiausiasis Teismas; Konstitucinio Teismo (Konstitucinės tarybos) kompetenciją ir veiklos tvarką nustato konstitucinis įstatymas.

Iki tol, kol buvo būtent taip suformuluota konstitucinės kontrolės esmė, darbo grupėje intensyviai polemizuota dėl šio klausimo. Štai K. Lapinskas jau pirmuosiuose tos darbo grupės posėdžiuose nuosekliai laikėsi pozicijos, kad tokią kontrolę turėtų įgyvendinti būtent Konstitucinis Teismas. Jo pateiktame projekte dėl konstitucijos struktūros buvo numatyta, kad „Aukščiausiąją konstitucijos priežiūrą turėtų vykdyti Konstitucinis Teismas, kuris nepriklausytų bendrajai teismų sistemai ir veiktų savarankiškai“.

Darbo grupės nariai Algimantas Dziegoraitis, A. Paulauskas, Gediminas Šerkšnys taip pat iš JAV atvykę Bronius Nemickas ir Lory Vyman (Lowry Wyman) 1990 m. gruodžio 16 d. dėl konstitucijos surašė savo pasiūlymus². Jie akcentavo, kad konstitucija turi užtikrinti tokį teisminės valdžios vystymąsi, kuris leistų ginti žmogaus teises atliekant parlamento ir vyriausybės veiklos priežiūrą ir vykdant konstitucinės kontrolės funkciją. Apibendrinanti išvada buvo tokia: „Aukščiausiojo teismo prezidiumas sprendžia įstatymų konstitucingumą.“ Nors nebuvo visapusiškiau paaiškinta, kokius įgaliojimus turėtų Aukščiausiojo Teismo prezidiumas, kokios turėtų būti nustatytos procedūros, tačiau esmė buvo aiški – ne specialus Konstitucinis Teismas, ne koks nors komitetas ar taryba, bet Aukščiausiasis Teismas kaip organišką bendrosios kompetencijos teismų sistemos dalis.

Beje, B. Nemickas vėliau teigė, kad konstitucinei kontrolei įgyvendinti iš Vyriausiojo tribunolo teisėjų ir Valstybės Tarybos narių galėtų būti sudaromas *ad hoc* konstitucinis teismas, kuris spręstų įstatymų, „valdžios veiksmų“ priešpriešos konstitucijai klausimus. Jis manė, kad tokią bylą turėtų teisę iškelti vyriausybė ir kiekvienas „kolegialus“ teismas³.

Metmenų paskelbimas provokavo jau visapusiškesnius svarstymus apie konstitucinę kontrolę. Rytų Mičigano universiteto profesorius Leonas Sabaliūnas buvo įsitikinęs, kad Lietuvai pasirinkus parlamentinės demokratijos kelią būtų galima iš viso apsieiti be konstitucinės kontrolės, nes „Seimo valia anksčiau ar vėliau vis tiek būtų lemtinga“⁴. Profesorius rašė, kad visiems teismams turėtų būti suteikta galimybė konkrečiose bylose pareikšti, jog įstatymas prieštarauja konstitucijai ir teisės aktą reikėtų suderinti su konstitucija ar paskelbti negaliojančiu. Po tokio pareiškimo Seimas privalėtų įstatymą dar kartą svarstyti. Jeigu 3/5 atstovų, kurie dalyvauja Seimo posėdyje, pritartų galiojančiam įstatymui (ar atskirai normai), jis liktų galioti, o jeigu tokios balsų daugumos nebūtų, – įstatymas netektų galios. Profesorius teigė, kad Konstitucinio Teismo įsteigimas dirbtinai skatintų nuolat abejoti dėl politikos darbo legalumo: „Nederėtų kurstyti tokių geidulių, nereikia jokių orakulų, rizikinga dirbtinai mažinti valdžios žmonių pasitikėjimą tiek savimi, tiek savo darbo legalumu.“

Teisininkai Veronika Brazaitytė ir Isakas Kaganas⁵, atsižvelgdami į tai, kad paskelbtuose Metmenyse konstitucinei kontrolei vykdyti numatytos alternatyvos, svarstė, kam suteikti prioritetą. Nedviprasmiškai buvo remiamas Konstitucinės tarybos variantas, t. y. žvelgta į Prancūzijos konstitucinę tradiciją.

Dangutė Ambrasienė pirmenybę teikė Konstituciniam Teismui, tačiau samprotavo, kad jo galias tam tikru mastu galėtų riboti Seimas: nesutikdamas su Konstitucinio Teismo sprendimu, parlamentas turėtų patvirtinti įstatymą jau nebe paprasta, o kvalifikuota balsų dauguma⁶.

¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. 2. Vilnius, Valstybinis leidybos centras, 1991, p. 600, 601.

² Dokumentų kopija yra autoriaus asmeniniame archyve.

³ Nemickas B. Lietuvos konstitucijų tradicijų dairantis // Lietuvos aidas, 1992 m. sausio 29 d.

⁴ Sabaliūnas L. Ar stovės pilis ant smėlio? // Politika, 1991, nr. 30.

⁵ Brazaitytė V., Kaganas I. Dėl konstitucinės priežiūros // Lietuvos aidas, 1991 m. rugsėjo 25 d.

⁶ Ambrasienė D. Ar reikalingas Lietuvos Konstitucinis Teismas? // Respublika, 1990 m. gegužės 4 d.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenų rengimo darbo grupės narys Stasys Stačiokas rašė: „/.../ konstitucinis teismas būtų speciali institucija, nagrinėjanti konkrečias bylas, garantuojanti konstitucingumą konkrečiuose žmonių santykiuose. Antra, jis būtų ir įstatymų projektų, taip pat priimtų, bet nepaskelbtų įstatymų konstitucingumo priežiūros organas.“¹

*Lietuvos teisininkų ir filosofų draugijų grupės autorių rengtas Lietuvos Konstitucijos projektas*². Projekto rengėjai konstitucinės kontrolės koncepciją išreiškė vienintele fraze: „Teismams priskiriama Konstitucijos priežiūros teisė.“ Iš to galima daryti išvadą, kad visi teismai pagal savo kompetenciją galėjo pasisakyti dėl teisės aktų, kurie turėjo būti taikomi konkrečiose bylose, konstitucingumo.

*Lietuvos liberalų sąjungos 1938 metų Lietuvos Konstitucijos naujos redakcijos projektas*³. Čia buvo nurodoma, kad valstybės valdžios organai savo veiksmuose vadovaujasi konstitucija, kad Lietuvos valstybėje neturi galios joks konstitucijai priešingas įstatymas. Įstatymams tvarkyti, juos kodifikuoti, jų projektams iki svarstymo parengti ir įvertinti siūlyta atkurti prieš karą veikusią Valstybės Tarybą.

Projekto rengėjai buvo įsitikinę, kad visi teismai, nagrinėdami bylas, turi turėti galimybę sustabdyti bylos nagrinėjimą ir savo motyvuotą sprendimą dėl įstatymo nekonstitucingumo pateikti Aukščiausiam Teismui. Aukščiausiojo Teismo sprendimas turėjo būti galutinis.

*Amerikiečių L. Vyman ir Bernabo Džonsono (Barnab Johnson) Lietuvos Konstitucijos versija*⁴. Buvo akivaizdu, kad šiuo konstitucijos projektu siekta JAV konstitucinę tradiciją pritaikyti Lietuvos Respublikai. Tai įgyvendinti nebuvo paprasta, nes Europoje, taigi ir Lietuvoje, buvo vadovaujama kita, kontinentinės teisės tradicija.

Projekte modeliuotą konstitucinę kontrolę galima pailiustruoti bent keliomis nuostatomis: „Lietuvos Konstitucija tegali būti aukščiausiasis Lietuvos Respublikos įstatymas. Jokia sutartis, joks įstatymas, joks savivaldybės nutarimas, administracinė taisyklė ir procedūra, joks nurodymas, joks valdžios veiksmas ar bet koks kitas sprendimas, prisidengiant teise, joku būdu negali prieštarauti šiai konstitucijai“; „Už visų tokių įstatymų, administracinių taisyklių ir procedūrų taikymą ir vykdymą turi būti visiškai atsakingas Lietuvos Respublikos Prezidentas, o Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis Teismas turi būti visiškai atsakingas už jo taikymo sritį, prasmę, pasekmes ir atitikimą konstitucijai.“

*Lietuvos demokratinės darbo partijos (LDDP) Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas*⁵. Konstitucinio Teismo statuso bruožai apibūdinami Konstitucijos projekto skirsnyje „Lietuvos Respublikos teismų sistema“. Čia siūlyta nustatyti, kad Konstitucinis Teismas yra savarankiškas teisminės valdžios organas, aiškinantis Lietuvos įstatymus, užtikrinantis konstitucinį teisėtumą. Konstitucinis Teismas turėjo nagrinėti bylas dėl: „Respublikos Prezidento rinkimų teisėtumo; Lietuvos Respublikos Seimo, Respublikos Prezidento, Vyriausybės ar kito valstybės organo teisinio akto konstitucingumo ar atitikimo galiojančius įstatymus; kompetencijos atribojimo tarp valdžios organų, tarp Vyriausybės ir vietos savivaldybių, taip pat tarp vietos savivaldybių organų; politinių partijų bei visuomeninių organizacijų įregistravimo ar jų likvidavimo teisėtumo ir veiklos konstitucingumo; Seimo deputato mandato pripažinimo; referendumo teisėtumo; Prezidentui pareikšto kaltinimo tyčia pažeidus Lietuvos Respublikos Konstituciją bei kitus Lietuvos įstatymus“.

Reikėtų prisiminti ir socialdemokrato Rimanto Lazdyno parengtą Konstitucijos projektą⁶. Nors jis ir nebuvo paskelbtas spaudoje, tačiau bylojo apie dar vieną konstitucinės kontrolės versiją: „Lietuvos Respublikos Konstitucijos veikimo ir vykdymo priežiūrą, įstatymų, nutarimų, įsakymų ir nurodymų bei piliečių ir valdžios veiksmų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai priežiūrą vykdo Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo iniciatyva arba apskričių apeliacinių teismų, apygardų teismų, Seimo, Prezidento ar piliečių teikimu.“

¹ Stačiokas S. *Lietuva verta demokratiškos konstitucijos* // *Justitia*, 1990 m. rugpjūčio 1–15 d.

² Vilčinskis Š. *Lietuvos Konstitucijos projekto principai*. Vilnius, Viltis, 1991.

³ *Lietuvos aidas*, 1992 m. vasario 25 d.

⁴ *Atgimimas*, 1991 m. birželio 20–27 d.

⁵ *Tiesa*, 1991 m. balandžio 23 d.

⁶ Projekto kopija yra autoriaus asmeniniame archyve.

Aukščiausiam Teismui buvo pavedama: „prižiūrėti Konstitucijos ir įstatymų veikimą, spręsti, ar įstatymai atitinka Konstituciją; „per 10 dienų nuo priėmimo motyvuotu protestu sustabdyti Seimo priimtų įstatymų skelbimą“; „aiškinti Konstituciją ir įstatymus“; „siūlyti įstatymų ir Konstitucijos pataisas“; „aiškinti teismų sprendimus“; „registruoti visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje veikiančias politines ir visuomenines organizacijas ir motyvuotai sustabdyti jų veiklą.“

Konstitucinės kontrolės aktualija rengiant Respublikos Konstituciją

Priminsime, kad 1991 m. lapkričio 5 d. Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos konstitucingumo raidos“, kuriuo nuspręsta spartinti Konstitucijos rengimą. Nustatytas šių darbų eiliškumas, apibrėžti rengimo terminai, patvirtinta Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti sudėtis. Ją sudarė visų Aukščiausiosios Tarybos frakcijų atstovai².

Jau pirmuosiuose komisijos posėdžiuose svarstant esminius sprendimus rengiant Konstitucijos projektą klausimus, buvo sutariama: turi būti numatytas konstitucinės kontrolės mechanizmas. Dauguma komisijos narių pasisakė už Konstitucinio Teismo variantą.

Tokia Laikinosios komisijos pozicija radosi neatsitiktinai. Ją sąlygojo ne politiniai, bet teisiniai faktoriai, vis kryptingiau ir nuosekliau reiškiamas reikalavimas steigti konstitucinę kontrolę kaip valstybinio mechanizmo organiškąją dalį. Ir šiuo atveju verta paminėti bent keletą tokių pavyzdžių.

1992 m. pradžioje buvo paskelbta, kad Lietuvos kultūros veikėjai (Ričardas Gavelis, Arvydas Juozaitis, Vytautas Kavolis, Valdas Kukulius, Arvydas Šliogeris) pasirašė Demokratinę chartiją, kurios idėją subrandino ir aktualizavo Georgijus Konradas (Gyorgy Konrad) Vengrijoje. Chartijoje, be visa kita, buvo deklaruojama: „7. Demokratija Lietuvoje išgalės, jeigu jokia valdžia negalės kištis į nepriklausomų teisinių institucijų veiklą, jeigu valdžia neturės jokių galimybių skelbti „laikinus“ ar „išimtinis“ potvarkius, prieštaraujančius Konstitucijai, jeigu jokie įstatymai ar potvarkiai nebus priimami atgaline data, jeigu įstatymų sistema objektyviai neskatinis korupcijos. /.../ 10. Demokratija Lietuvoje išgalės, jeigu valdančioji dauguma įsisąmonins, kad jos valdžią riboja Lietuvos Konstitucija, kurios laikymąsi kontroliuoja Konstitucinis Teismas.“³

LDDP tarybos 1992 m. sausio 9 d. rezoliucijoje rašoma: „3. Nedelsiant būtina ištesėti pažadus rinkėjams – priimti Konstitucinio teismo įstatymą. Konstitucinės priežiūros įvedimas nūdienos laikinų įstatymų sąlygomis padėtų stabilizuoti politinę situaciją, nes kontroliuotų priimamų įstatymų, Vyriausybės sprendimų ir Laikinojo Pagrindinio Įstatymo, o ateityje – Konstitucijos atitikimą, spęstų prieštaravimus tarp valstybinės valdžios institucijų ir apribotų valdžios savivalę, mėginimus pažeisti visuotinai pripažintas žmogaus teises bei laisves.“⁴

Romualdas Ozolas samprotavo: „Vyriausybės ir parlamento ginčus dėl įstatymų tinkamumo ir vykdymo tvarkos iš parlamento bus galima nedelsiant perkelti į konstitucinį teismą, įsteigtą Aukščiausiojo Teismo struktūroje. Tai irgi nedelsiant padarytina. Jau gana raginus.“ Vienas argumentų nedelsiant steigti konstitucinį teismą buvo tas, kad „priejome prie to, kad jei įstatymų „netobulina“ parlamentas, tai juos imasi „tobulinti“ vyriausybė. Kad įstatymas būtų geras, parlamentas privalo jį gerai parengti, o jeigu jis priimtas, vyriausybė ir žmonės turi jį vykdyti. /.../ Žinoma, reikės labai aiškiai apibrėžti atsakomybės mastą ir jos prisiėmimo procedūrų tvarką. Tačiau padėtis tikrai stabilizuosis.“⁵

Pirmuosiuose Konstitucijos projekto tekstuose, kurie buvo rengiami Laikinojoje komisijoje, buvo siūloma nuostatas dėl konstitucinės kontrolės institucijos įtvirtinti teisminei valdžiai skirtoje Konstitucijos projekto dalyje. Tačiau vėliau tokios pozicijos atsisakyta, o normos dėl Konstitucinio Teismo susistemintos atskirame Konstitucijos projekto skirsnyje „Konstitucinis Teismas“.

¹ Žinios, 1991, nr. 32-874.

² Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti sudarymo“ // Žinios, 1991, nr. 36-978.

³ Lietuvos rytas, 1992 m. vasario 28 d.

⁴ Tiesa, 1992 m. sausio 9 d.

⁵ Ozolas R. Neatidėliotina // Atgimimas, 1992 m. sausio 1–7 d.

1992 m. vasario pabaigoje po preliminarų diskusijų Laikinojoje komisijoje radosi Konstitucijos projektas, kuriame siekta apibendrinti idėjas, pasiūlymus ir dėl konstitucinės kontrolės. Pagal šį projektą Konstitucinio Teismo kompetencijai buvo priskirti trejopi įgaliojimai:

1. Konstitucinis Teismas nagrinėja, ar atitinka konstituciją: Lietuvos Respublikos įstatymai; Seimo reglamento normos ir kiti Seimo priimti aktai; Respublikos Prezidento dekretai; Vyriausybės nutarimai ir potvarkiai. Beje, pačioje pradžioje taip pat polemizuota, ar nereikėtų pavesti Konstituciniam Teismui tikrinti ir ministerijų bei kitų „valdymo institucijų“ aktus. Vėliau aiškinant teisminės valdžios koncepcijai ir atsižvelgus į tai, kad turės būti įsteigti administraciniai teismai, tokio sumanymo atsisakyta.

2. Konstitucinis Teismas teikia išvadas: ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai Respublikos Prezidento ir konkrečių Seimo deputatų rinkimo metu; dėl Respublikos Prezidento sveikatos būklės ir gebėjimo eiti toliau šias pareigas; dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių konstitucingumo. Dėl pastarosios kompetencijos srities taip pat būta pasiūlymų, kad Konstitucinis Teismas ne teiktų „išvadas“, bet būtų galutinis arbitras. Konstitucijos projektuose buvo suformuluotas teiginys, kad Konstitucinis Teismas taip pat teikia išvadas, ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja konstitucijai.

3. Konstitucinis Teismas sprendžia konstitucinius ginčus: tarp savivaldybės arba apskrities ar respublikos miesto savivaldybės tarybos ir Vyriausybės dėl kompetencijos; dėl politinių partijų, organizacijų ir judėjimų konstitucingumo.

Nors būta nuomonių, kad Konstitucinio Teismo teisėjai turėtų būti skiriami „iki gyvos galvos“, tačiau, atsižvelgiant į Europos valstybėse sukaupią patirtį ir susiklosčiusią tradiciją, siūlyta nustatyti Konstitucinio Teismo teisėjų sudėties periodinio atnaujinimo (rotacijos) principą.

Laikinoji komisija taip pat svarstė, kaip turėtų būti sudaromas Konstitucinis Teismas. Siūlyta numatyti, kad teisėjus skiria Seimas Seimo pirmininko siūlymu iš kandidatų, kuriuos pateikia „valstybinės teisinės institucijos ir teisės mokslo įstaigos“, o jo pirmininką slapto balsavimu iš savo tarpo trejiems metams renka šio Teismo teisėjai. Būta ir kitokių nuomonių. Manyta, kad Konstitucinio Teismo teisėjus, o iš jų tarpo – pirmininką skirtų Seimas pasiūlius Seimo pirmininkui ir Aukščiausiojo Teismo pirmininkui „bendru jų teikimu“. Svarstyta, gal Konstitucinio Teismo teisėjus galėtų skirti Seimas Seimo pirmininkui pasiūlius iš Aukščiausiojo Teismo pateiktų kandidatų.

Laikinosios komisijos narių daugumos remiamam projektui 1992 m. balandžio 21 d. pritarė Aukščiausioji Taryba ir jis buvo paskelbtas visuomenei svarstyti¹. Tačiau kelias į Konstituciją tapo kur kas klampesnis, kai trys komisijos nariai, atstovaujantys Jungtinei Sąjūdžio frakcijai, pateikė daugelio projekto straipsnių alternatyvas, o netrukus ir alternatyvų Konstitucijos projektą. Nerandant galimybių kompromisams radosi politinė koalicija, kuri parėmė būtent pastarąjį projektą. Deklaraciją dėl Lietuvos Konstitucijos pasirašė Lietuvos Sąjūdis, Lietuvos demokratų partija, Lietuvos krikščionių demokratų partija ir Lietuvos tautininkų sąjunga. Netrukus paskelbtas Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ darbo grupės parengtas Konstitucijos projektas, kurio pagrindas – Konstitucijos alternatyvaus projekto versija².

Šio Konstitucijos projekto rengėjai konstravo ne tik kiek kitokią valstybės valdžios institucijų kompetencijų struktūrą, kurioje Respublikos Prezidentui buvo suteikiamos visapusiškesnės konstitucinės galios, bet ir kitokį konstitucinės kontrolės modelį. Konstitucinės justicijos funkcija buvo priskiriama Vyriausiajam Tribunalui, kuris buvo „aukščiausiasis teismas visai valstybės teritorijai“. Be visų kitų įgaliojimų, Vyriausiasis Tribunalas turėjo prižiūrėti, kad įstatymai, kiti Seimo, Respublikos Prezidento ir vyriausybės teisės aktai,

¹ Lietuvos aidas,
1992 m. gegužės 1 d.

² Lietuvos aidas,
1992 m.
gegužės 14 d.

taip pat Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys neprieštarautų konstitucijai. Be teisės aktų konstitucingumo patikros, Vyriausiajam Tribunalui buvo pavedama nustatyti, ar per Respublikos Prezidento ir Seimo narių rinkimus nebuvo pažeisti įstatymai, teikti išvadą dėl Respublikos Prezidento sveikatos būklės ir galėjimo eiti toliau savo pareigas. Kreiptis į Vyriausiąjį Tribunalą dėl teisės aktų atitikties konstitucijai būtų galėję ne mažiau kaip 1/10 Seimo narių, Respublikos Prezidentas, vyriausybė, teismas. Lietuvos apeliacinis teismas, apygardų ir apylinkių teismai, manydami, kad įstatymas, kuris turėtų būti taikomas byloje, prieštarauja konstitucijai, būtų galėję sustabdyti bylos nagrinėjimą ir kreiptis į Vyriausiąjį Tribunalą.

Jau nuo 1991 m. rudens, kai Sąjūdis ir jam pritarančios politinės organizacijos ėmėsi iniciatyvos atkurti prezidentinę valdžią, kilo aštri konfrontacija ne tik Aukščiausiojoje Taryboje, bet ir visuomenėje. Be visų kitų argumentų, kuriais buvo prieštaraujama nieko nelaukiant steigti Prezidento instituciją, buvo pasisakoma už tai, kad kartu su Prezidentu turi rasti Konstitucinis Teismas, kuris geriau „subalansuotų valdžios institucijų galias ir kompetencijas“. Šis motyvas nuolat lydėjo parlamentinius debatus dėl konstitucijos ir Prezidento.

1991 m. gruodžio 10 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje išklausius Aukščiausiosios Tarybos pirmininko V. Landsbergio pranešimą dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenų, vyko diskusija dėl konstitucinės raidos ir dėl prezidentinių iniciatyvų. V. P. Plečkaitis (Centro frakcija) kalbėjo apie tai, kad „.../ nepaprastai sudėtingoje ekonominėje ir politinėje situacijoje, kai dar tik klojami teisiniai valstybės pamatai, kai dar neturime konstitucijos ir konstitucinio teismo, metamas šūkis „rinkti prezidentą!“ /.../ Manau, kad ir mums tikslinga kartu su prezidento įstatymu (jei jis bus priimtas anksčiau negu Konstitucija) priimti bent jau Konstitucinio Teismo įstatymą.“¹ Algirdas Mykolas Brazauskas (Kairiųjų frakcija): „.../ būtinoji sąlyga (mūsų supratimu) reikalinga, kad mes turėtume įsteigę Konstitucinio Teismo instituciją Lietuvoje, t. y. bet kuriuo atveju, bet kokio prezidento atveju turėtų būti šita institucija pas mus įsteigta ir patvirtinta, ir žinoma, kuo greičiau paruošta Respublikos Konstitucija.“²

Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose svarstant klausimus dėl padėties Lietuvoje ir Vyriausybėje Vytenis Povilas Andriukaitis (Centro frakcija) pasisakė už tai, kad nebūtų skubama su išankstiniais rinkimais ir visų pirma spręsti konstitucinius klausimus: konstitucija, konstitucinio teismo, vyriausybės, prezidento, savivaldos įstatymai ir kitos reformos³.

1992 m. gegužės 21 d. Jonas Liaučius, pateikdamas nutarimo projektą dėl priešlaikinių rinkimų emociškai kalbėjo: „.../ neišeisiu iš šios Aukščiausiosios Tarybos, kol nebus Konstitucinio Teismo, nes mes negalime būti pastatomi arbitru, kuris galėtų naikinti Vyriausybės primetus analfabetinius potvarkius. Tai mes negalime dirbti normalaus darbo. Konstitucinis Teismas ir spectyrimo biuras kovai prieš valstybės korupciją – tai kaip du kart du turi būti priimta.“⁴

Nors dar prieš dvi savaites iki referendumą ir po referendumo kilo vadinamoji parlamentinė rezistencija ir dėl to nevyko Aukščiausiosios Tarybos reglamentiniai posėdžiai, vis dėlto ir frakcijose, ir nuolatinėse komisijose buvo neformaliai svarstomi klausimai dėl priešlaikinių rinkimų, taip pat, aišku, ir dėl konstitucijos. Esminė problema buvo ta, ar įmanoma susitarti dėl kompromisų ir, remiantis egzistuojančiomis konstitucinėmis versijomis, parengti vieną sutartinį projektą.

Kaip visų tų neformalių diskusijų pasekmė buvo 1992 m. liepos 30 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos konstitucinių problemų derinimo grupės protokolas, kuriam pritarė Aukščiausioji Taryba savo nutarimu⁵.

Pagaliau buvo sutarta ir dėl nuostatų, apibrėžiančių Konstitucinio Teismo statusą. Jų esmė tokia: 1) Vyriausybės ir Respublikos Prezidento aktus, prieštaraujančius konstitucijai ar įstatymams, svarsto ir pripažįsta negaliojančiais Konstitucinis Teismas Prezidento,

¹ Stenogramos. 46. Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995, p. 302, 304.

² Ten pat, p. 301.

³ Stenogramos. 56. Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995, p. 221.

⁴ Stenogramos. 57. Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995, p. 195.

⁵ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl pritarimo Aukščiausiosios Tarybos konstitucinių problemų derinimo grupės protokolui“ // Žinios, 1992, nr. 24-708.

1/5 Seimo narių grupės arba teismų teikimu; Respublikos Prezidento teikimas arba Seimo nutarimas sustabdo atitinkamo akto galiojimą; 2) Konstitucinis Teismas taip pat svarsto ir pripažįsta negaliojančiais Seimo priimtus įstatymus ir kitus teisės aktus, jeigu jie prieštarauja konstitucijai; tokius klausimus Konstitucinis Teismas svarsto Vyriausybės, 1/5 Seimo narių grupės arba teismų teikimu; 3) Konstitucinio Teismo ir Aukščiausiojo Teismo pirmininkus slapto balsavimu iš savo tarpo renka šių teismų nariai.

1992 m. spalio 25 d. referendume priimtoje Konstitucijoje įtvirtinta Konstitucinio Teismo koncepcija iš esmės buvo tapati tai, kurią projektavo Laikinoji komisija ir kuri buvo išreikšta dar anksčiau Komisijos paskelbtame Konstitucijos projekte. Šiek tiek skyrėsi kai kurių konstitucinių normų struktūrą. Tiesa, buvo atsisakyta nuostatos, kad Konstitucinio Teismo teisėjus Seimui siūlo Seimo pirmininkas iš kandidatų, kuriuos pateikia „valstybinės teisinės institucijos ir teisės mokslo įstaigos“. Pakoreguotos Prezidento prerogatyvos sudarant Konstitucinį Teismą ir inicijuojant konstitucinės bylos iškėlimą. Prezidentui buvo suteikta teisė siūlyti Seimui Konstitucinio Teismo pirmininko kandidatūrą, taip pat kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių konstitucingumo ir dėl to, ar per Seimo narių rinkimus nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai. Konstitucijoje radosi nuostata, kad Konstitucinis Teismas teikia išvadą, ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai neprieštarauja Konstitucijai.

Igyvendinamos Konstitucijos nuostatos dėl Konstitucinio Teismo statuso

Netrukus po to, kai buvo priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija ir po rinkimų darbą pradėjo Seimas, parlamentinė opozicija nieko nelaukdama aktualizavo konstitucinės kontrolės problemą. Nors LDDP atstovai Seime ir sudarė mobilią daugumą, tačiau opozicija nepraleido galimybės kvestionuoti priimamus sprendimus, abejoti jų konstitucingumu. Akivaizdu, kad klausimas dėl priimamų sprendimų konstitucinio teisėtumo buvo ir politinės kovos priemonė.

Tai iliustruoja ir iniciatyva dėl galimybės patikrinti teisės aktų konstitucinį pagrįstumą dar prieš sudarant Konstitucinį Teismą. 1992 m. gruodžio 23 d. Seimo Juridinio skyriaus teisės aktų projektų registro žurnale Tėvynės Santaros Seimo frakcijų koalicijos nariai Andrius Kubilius ir Alfonsas Vaišnoras įregistravo dviejų teisės aktų projektus – Lietuvos Respublikos laikinojo įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo laikinosios teisės aktų konstitucingumo komisijos“ projektą ir įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo Laikinojo reglamento papildymo“ projektą.

Buvo siūloma nedelsiant įsteigti Seimo komisiją, kuri iki Konstitucinio Teismo sudarymo galėtų teikti išvadas, ar teisės aktų projektai neprieštarauja Konstitucijai. Tokia komisija būtų sudaroma iš devynių narių. Po tris narius būtų galėję siūlyti Aukščiausiojo Teismo pirmininkas, teisingumo ministras ir Seimo nariai. Komisijos sudėtį „bendru sutarimu“ turėjo patvirtinti Seimas. Įstatyme buvo numatyta, kad 1/5 Seimo narių pareiškus, jog Seime svarstomas įstatymas ar nutarimas neatitinka Konstitucijos normų, svarstymas turėjo būti atidėtas iki komisija pateiks savo išvadas.

Ekspromtu gimusi iniciatyva dėl Seimo laikinosios teisės aktų konstitucingumo komisijos užgeso ir dėl to, kad pasiūlymas nebuvo pagrįstas įtikinamais teisiniais motyvais.

Tokioje parlamentinėje aplinkoje buvo rengiamas Konstitucinio Teismo įstatymo, kuriame buvo konkretizuojamos atitinkamos konstitucinės nuostatos, projektas. Beje, spartų įstatymo rengimą ir priėmimą sąlygojo Konstitucijoje ir įstatyme „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“¹ bei kituose įstatymuose numatyti terminai, pagal kuriuos turėjo būti išrinkti Teismo teisėjai, skelbiami ir vykdomi Prezidento rinkimai. Šiuose aktuose buvo nustatyta, kad Konstitucinio Teismo teisėjai, o iš jų – pirmininkas turi būti paskirti ne vėliau kaip per vieną mėnesį po Prezidento išrinkimo, Prezidento priesaikos

¹ Lietuvos Respublikos Seimo ir Vyriausybės žinios (toliau – Žinios), 1992, nr. 33-1015.

aktą turėjo pasirašyti jis pats ir Konstitucinio Teismo pirmininkas, o jam nesant – vienas iš Teismo teisėjų. Taigi Konstitucinio Teismo įstatymo priėmimas, Teismo teisėjų paskyrimas nebepriklausė nuo subjektyvios valios, nes reikėjo laikytis Konstitucijoje ir įstatymuose nurodytos veiksmų chronologijos.

Konstitucinio Teismo įstatymo projektą rengė neformali darbo grupė, kurios darbą koordinavo K. Lapinskas. Jam talkino šio straipsnio autorius, Seimo Juridinio skyriaus darbuotojai ir išskirtinai – Pranas Skaistgiris, Jurgis Orlauskas. Daugelis projekto rengimo probleminių aspektų nagrinėti Seimo Valstybės ir teisės komitete (pirmininkas Pranciškus Vitkevičius).

Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos teisinėje sistemoje iki tol nebuvo akto, reglamentuojančio konstitucinės kontrolės procedūras, žvalgytasi į kitas šalis. Vienas šaltinių buvo Vokietijos federalinio konstitucinio teismo įstatymas bei kitų Europos valstybių konstitucinių teismų statusą išskleidžiantys teisės aktai. Kaip pagalbinė medžiaga buvo Europos Tarybos parengta konstitucinių teismų veiklos teisinio reguliavimo apžvalga. Nustatant konstitucinio teismo proceso principus, pagrindines taisykles iš esmės orientuotasi į civilinį procesą reglamentuojančias normas ir išskirtinai į tas, kurias buvo galima adaptuoti konstitucinėje justicijoje.

Jau pirmajame Konstitucinio Teismo įstatymo projekto rengimo etape, kai radosi darbiniai tekstai, diskutuota dėl vieno pagrindinių Teismo statuso elementų, t. y. Teismo ir jo teisėjų nepriklausomumo užtikrinimo. Štai 1993 m. sausio 20 d. Seime vykusiame pasitarime Seimo narys Egidijus Jarašiūnas akcentavo, kad pagrindinis šio Teismo tikslas turi būti „reali Konstitucijos apsauga“, ypač kontroliuotina nuostata dėl „nesijungimo į posovietines Rytų sąjungas“. Neneigdamas atitinkamų valstybės pareigūnų prerogatyvų teikti Seimui Teismo teisėjų kandidatūras, Seimo narys pažymėjo, kad numatoma skyrimo procedūra sudaro galimybes paskirti tokius teisėjus, kuriems pritaria tik Seimo politinė dauguma, kurios „valstybingumo mentalitetas nėra išvystytas“. Jo nuomone, šį klausimą reikėtų spręsti abipusiu pasitikėjimu, galimus kandidatus turėtų svarstyti parlamentinė komisija, sudaryta ne proporciniu, bet politinio konsensuso pagrindu. Kalbėdamas apie reikalavimus, kurie turėtų būti taikomi pretendams, Seimo narys minėjo tokias reikalingas kvalifikacijas: nepriklausomybę (jie, kaip ir Aukščiausiojo Teismo teisėjai, bus bandomi paveikti įvairių politinių jėgų), savarankiškumą, teisines pažiūras. Taigi E. Jarašiūnas pabrėžė, kad įstatymo projekte tiesiog būtina įtvirtinti taisykles dėl teisėjų paskyrimo viešumo, sudaryti tokią komisiją, kurios nariai privalėtų būti „dorovės mentorai“¹.

1993 m. sausio 19 d. Seimo rytiniame posėdyje K. Lapinskas pristatė Konstitucinio Teismo įstatymo projektą, apibūdino jo pagrindinius bruožus, akcentavo tai, kad įstatymo projektu siekiama įgyvendinti Konstitucijos nuostatas ir svarbiausia – sukurti tokį teisinį reguliavimą, kuriuo būtų užtikrintas šio Teismo nepriklausomumas nuo kitų valstybės institucijų poveikio². Jau įstatymo projekto pateikimo metu Seimo nariai aiškinosi dėl kai kurių Konstitucinio Teismo įgaliojimų turinio, pvz., dėl Teismo prerogatyvos teikti išvadą, ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas (Gema Jurkūnaitė). Leonas Milčius kėlė klausimą, ar nereikėtų riboti Teismo teisėjų amžiaus, t. y. iki kokio amžiaus jie galėtų eiti šias pareigas. Gedimino Adolfo Paviržio nuomone, reikėtų numatyti piliečių teisę tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą, sutrumpinti Teisme nagrinėjamų bylų terminus. Juozapas Algirdas Katkus samprotavo, kokiomis teisės normomis būtų galima užtikrinti Teismo teisėjų politinį nešališkumą nagrinėjant konstitucinės justicijos bylas.

Įstatymo projekto pirmojo svarstymo metu plėtėsi diskusija dėl daugelio siūlomų reglamentuoti šiame įstatyme klausimų. Seimo narys E. Jarašiūnas buvo įsitikinęs, kad įstatyme turi būti atsakyta, kokia koncepcija remsis Teismo statusas, pvz., ar tai bus pasyvus

¹ Urbonavičiūtė S. Ilgas kelias į nepriekaištingos reputacijos viršūnes // Lietuvos rytas, 1993 m. sausio 21 d.; Kutrevičius A. Svarbiausia – reputacija // Respublika, 1993 m. sausio 21 d.

² Lietuvos Respublikos Seimo pirmoji sesija. Stenogramos (toliau – Stenogramos). Nr. 20. Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1993, p. 31–33.

Teismas, kuris lauks atitinkamų prašymų nagrinėti vieną ar kitą bylą, ar bus aktyvus, t. y. galės pats inicijuoti konstitucinį teisminį procesą. Kalbėdamas apie Konstitucinio Teismo teisėjų statusą, jis atkreipė dėmesį į įstatymo projekto normą, pagal kurią šio Teismo teisėjai be Konstitucinio Teismo sutikimo negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, suimamas, negali būti kitaip suvaržoma jo laisvė. Seimo nario vertinimu tokia nuostata prieštarauja Konstitucijos 104 straipsniui, kuriame nurodyta, kad Konstitucinio Teismo teisėjai turi tokią pat asmens neliečiamybės teisę kaip ir Seimo nariai. Jis buvo įsitikinęs, kad šio Teismo teisėjų imuniteto klausimą turi spręsti ne pats Teismas, bet Seimas¹. E. Jarašiūnas siūlė visapusiškiau diskutuoti dėl teisėjų skyrimo procedūrų, Konstitucinio Teismo pirmininko teisių ir pareigų, nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris užkirstų prielaidas pirmininkui tapti „diktatoriumi“ Teisme.

Seimo narys Petras Algirdas Miškinis kritikavo įstatymo projekto nuostatą dėl Konstitucinio Teismo teisėjų nuolatinės kaitos ir siūlė keisti atitinkamą Konstitucijos straipsnį, nes vadinamoji rotacija užtikrina ne Teismo nepriklausomumą, o atvirkščiai – trumpas kadencijos laikas mažins teisėjo užtikrintumą dėl savo ateities ir profesinės karjeros galimybių.

Projekto pirmojo svarstymo metu dar buvo numatoma ir Konstitucinio Teismo pirmininko pavaduotojo pareigybė. Kitaip nei pirmininką, kurį pagal Konstituciją skyrė Seimas Respublikos Prezidento teikimu, pavaduotoją turėjo rinkti Konstitucinio Teismo teisėjai iš savo tarpo. P. A. Miškinis manė, kad abudu šiuos pareigūnus turi skirti Seimas. Siūlyta įtvirtinti principą, kad Teismo teisėjo atlyginimas negali būti sumažintas, siauriamos kitos socialinės garantijos. Kalbėdamas apie teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą, P. A. Miškinis buvo įsitikinęs, kad teisė kreiptis dėl įstatymų konstitucingumo turėtų būti suteikta ir Respublikos Prezidentui².

Seimo narys R. Maciejkiānecas apgailestavo, kad Konstitucijoje ir įstatymo projekte nėra nenumatyta konstitucinio skundo teisinių prielaidų, užprogramuotas tik politinių ginčų bei konfliktų nagrinėjimas. V. P. Plečkaitis Vokietijos pavyzdžiu kvietė Konstitucinį Teismą įkurdinti Trakuose ir taip sumažinti valstybės centrinių įstaigų koncentravimąsi tik sostinėje. Seimo narė G. Jurkūnaitė siūlė sutrumpinti bylų nagrinėjimo terminus, o A. Kubilius teigė, kad Konstitucinis Teismas galėtų teikti išvadas ir dėl įstatymų projektų, t. y. atlikti prevencinę, išankstinę konstitucinę kontrolę. Alvydas Baležentis iškėlė Konstitucinio Teismo nešališkumo klausimą ir siūlė numatyti papildomas teises užkardas tokioms prielaidoms³.

Koreguojant projektą nebeliko bendresnio pobūdžio nuostatų, patikslinta Konstitucinio Teismo teisėjų kandidatūrų parinkimo tvarka, radosi norma apie tai, kad kandidatų pavardės iki svarstymo Seime paskelbiamos spaudoje ir svarstomos Seimo Valstybės ir teisės komiteto uždaramame posėdyje. Po įvairiapusiškų svarstymų įstatymo projekte atsisakyta Teismo teisėjo galimybės pareikšti atskirąją nuomonę. Šis sprendimas tada buvo motyvuojamas tuo, kad „Konstituciniam Teismui turbūt svarbesnis yra pasitarimo slaptumo principas negu teisėjo atskiros nuomonės fiksavimo principas. /.../ pareiškiant atskirąją nuomonę ir numatant tokią galimybę pareikšti atskirą nuomonę, nebebūtų išlaikomas nutarimo priėmimo slaptumo principas. /.../ galimos tam tikros atakos politiniais motyvais prieš teisėjus, /.../ tai gali atsiliepti visam Konstitucinio Teismo nepriklausomumo principui.“⁴

Antrojo svarstymo metu Seimo narys Julius Beinortas kėlė Konstitucinio Teismo teisėjų atlyginimo, socialinių garantijų klausimą ir pabrėžė, kad visa tai turėtų būti reglamentuojama ne Konstitucinio Teismo įstatyme, o kituose įstatymuose ir derinant su kitų valstybės institucijų įvairaus rango darbuotojų socialinėmis garantijomis⁵. Valdo Petrausko nuomone, įstatymo projekte galėtų būti suformuluotos papildomos normos, kurios užtikrintų Konstitucinio Teismo nešališkumą ir objektyvumą teisminiame procese. Jis retoriškai klausė, „ar esame mes patys apsaugoti nuo Konstitucinio Teismo klaidų“, reikalavo patikslinti

¹ Stenogramos. Nr. 22. Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1993, p. 6.

² Ten pat, p. 7, 8.

³ Ten pat, p. 9, 10.

⁴ K. Lapinsko pranešimas apie Konstitucinio teismo įstatymo projektą // Stenogramos. Nr. 25. Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1993, p. 3.

⁵ Stenogramos. Nr. 25, p. 6, 7.

pagrindus, kuriais remiantis Teismas gali atsisakyti nagrinėti paklausimą, t. y. atvejus, kai paklausimas grindžiamas „ne teisiniais motyvais“. Seimo narys siūlė konkrečiau apibrėžti, kas yra įrodymai teisminiame procese, koks yra eksperto ir jo išvados statusas byloje¹. Diskutuota apie Teismo veiklos kolegialumo principą ir apie teisėjų balsų daugumą, kuri lemia Teismo akto priėmimą ar nepriėmimą, siūlyta nustatyti, kad už Konstitucinio Teismo aktą visais atvejais turėtų balsuoti ne mažiau kaip keturi teisėjai.

Rengiant, svarstant ir priimant Konstitucinio Teismo įstatymą buvo diskutuota dėl asmenų teisės su konstituciniu skundu kreiptis į Konstitucinį Teismą. Iki tol šis klausimas įvairiais aspektais svarstytas visuomenėje, valstybės institucijose, mokslo darbuose. Nors rengiant Konstituciją, o vėliau – Konstitucinio Teismo įstatymą konstitucinis skundas ir nebuvo numatytas, tačiau nebuvo atmetama ir tokia prielaida, kad ilgainiui, kaupiantis Konstitucinio Teismo veiklos patyrimui, asmens teisė tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą galės būti įtvirtinta Konstitucijoje atsižvelgiant į socialinę, teisinę tikrovę ir aktualijas, kurias padiktuos demokratijos plėtra.

1993 m. vasario 2 ir 3 d. Seime vyko Konstitucinio Teismo įstatymo projekto trečiasis svarstymas ir balsavimas pastraipsniui. Galima būtų paminėti bent pagrindinius klausimus, dėl kurių vėl buvo diskutuota.

Seimo narys J. A. Katkus siūlė įstatymo projekto 4 straipsnį papildyti nuoroda, kad Teismo teisėjus „bendru sutarimu“ skirtų Seimas. Seimo narys apskritai abejojo, ar numatoma Konstitucinio Teismo sudarymo tvarka užtikrins politinį pasitikėjimą šia institucija, nes viską lems Seimo pirmininko, Respublikos Prezidento, Aukščiausiojo Teismo pirmininko pasirinkimai ir Seimo politinės daugumos nuostatos dėl kandidatų.

Energingai polemizuota dėl Teismo teisėjo įgaliojimų nutraukimo tais atvejais, kai jis negali eiti pareigų dėl sveikatos būklės, dėl materialinių sankcijų teisėjui taikymo už pareigų nevykdymą, nedalyvavimą posėdžiuose be pateisinamos priežasties. Nustatant, kad teisėjui negali būti taikomos drausminės atsakomybės priemonės, turėta galvoje visų pirma tai, kad Teisme nebūtų administravimo teisėjų atžvilgiu, o Teismo pirmininkas neturėtų įgaliojimų skirti teisėjams kokių nors nuobaudų ir neturėtų „didesnės administracinės valdžios“.

Tęsiant Konstitucinio Teismo įstatymo projekto svarstymus Seimo narys Algirdas Endriukaitis iškėlė klausimą dėl Konstitucijos 69 straipsnyje numatyto konstitucinių įstatymų sąrašo ir buvo įsitikinęs, kad Konstitucinio Teismo įstatymas turi būti įrašytas į šį sąrašą. Tada šiam pasiūlymui nebuvo pritarta argumentuojant tuo, kad visų pirma reikėtų susitarti dėl konstitucinių įstatymų sąrašo koncepcijos apskritai, o vėliau spręsti, kokius konkrečius įstatymus įtraukti į šį sąrašą.

Trečiojo svarstymo metu įstatymo projektas buvo papildytas nuostata, kokie veiksmai eina po to, kai, sustabdęs teisės akto galiojimą ir išnagrinėjęs bylą, Konstitucinis Teismas priima nutarimą, kad ginčijamas teisės aktas neprieštarauja Konstitucijai. Nuolatos buvo grįžtama prie bylos nagrinėjimo terminų. Tada buvo pasiektas susitarimas, kad bylos nagrinėjimas turi būti baigtas ir galutinis nutarimas ar išvada priimti ne vėliau kaip per keturis mėnesius nuo prašymo ar paklausimo gavimo, jeigu Konstitucinis Teismas nenustatys kitaip.

Dar vienas teisinio reguliavimo klausimų, dėl kurių buvo diskutuota rengiant Konstitucinio Teismo įstatymo projektą ir svarstant jį Seimo posėdžiuose, buvo Teismo nutarimo paskelbimo procedūros. Iš pradžių brendo nuomonė, kad išnagrinėjęs bylą Teismas galėtų paskelbti tik nutarimo rezoliuciją, o vėliau ir vientisą motyvuotą ir argumentuotą nutarimo tekstą. Remtasi daugelio užsienio šalių konstitucinės kontrolės institucijų darbo praktika, taip pat ir bendrosios jurisdikcijos teismų patirtimi. Tokiai pozicijai buvo pateiktos alternatyvos, o po to nutarta, kad posėdžių salėje turi būti paskelbiamas visas Konstitucinio Teismo nutarimo tekstas, o ne tik jo rezoliucija.

¹ Ten pat, p. 8, 9.

Pirmasis Konstitucinio Teismo posėdis. 1993 m. rugsėjo 15 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1993–2013.

Baigiant svarstyti Konstitucinio Teismo įstatymo projektą vėl buvo sugrįžta prie Seimo nario V. P. Plečkaičio pasiūlymo Teismo buveinę iš Vilniaus iškelti į Trakus ar Klaipėdą. Laikantis vyravusios nuostatos, kad visos pagrindinės valstybės institucijos turi būti sutelktos Vilniuje – ilgaamžėje istorinėje Lietuvos sostinėje, – pasiūlymui nepritarta ir nuspręsta, kad Konstitucinio Teismo pastatas turi būti centrinėje Vilniaus dalyje ir simbolizuoti teisminės valdžios vaidmenį valstybės institucinėje sąrangoje.

1993 m. vasario 3 d. Seimas pagaliau priėmė Konstitucinio Teismo įstatymą¹ ir taip visapusiškai atskleidė konstitucinių nuostatų dėl Konstitucinio Teismo statuso turinį.

Nors Konstitucinio Teismo įstatymas viešojoje erdvėje nebuvo aktyviai analizuojamas, vertinamas, tačiau kai kurių svarstymų būta. Štai Kazimieras Motieka, komentodamas Konstitucinio Teismo įstatymo 62 straipsnį, kuriame nurodyti Teismo nutarimo peržiūrėjimo pagrindai, teigė, kad nuostata „Konstitucinio Teismo sprendimas dėl savo nutarimo aiškinimo gali būti peržiūrėtas ir tuo atveju, kai nutarimas buvo išaiškintas ne pagal tikrąjį jo turinį“ apskritai aktualizuoja kai kurias Teismo statuso problemas: „Kokios gali būti realios pateisinamos galimybės atsirasti netikram nutarimo turiniui? Kas atsakingas už turinio tikrumą? Apskritai ar gali būti paskelbtas nutarimas, kurio turinys netikras? Kokie padariniai privalėtų atsirasti Konstitucinio Teismo atžvilgiu, jam paskelbus netikrą nutarimo turinį? Ar šia straipsnio nuostata neatveriamos galimybės į kiekvieną Konstitucinio Teismo nutarimą žiūrėti kaip į netikrą? Kas prieš skelbiant nutarimą turėtų tvirtinti jo tikrumą ir už tai būti atsakingas?“²

Būta ir kitų Konstitucinio Teismo įstatymo vertinimų. Rašytojas, publicistas R. Gavelis, išanalizavęs JAV Aukščiausiojo Teismo ir Lietuvos Konstitucinio Teismo bei jų teisėjų teisinį statusą, retoriškai klausė, kas gins mūsų teises?³ Pretekstas kelti tokį klausimą buvo dvi JAV Konstitucijos nuostatos, kurių nebuvo nei Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, nei Konstitucinio Teismo įstatyme. Viena JAV Konstitucijos normos skelbia, kad teisėjai ten skiriami iki gyvos galvos, o antroji – kad nei Kongresas, nei vykdomoji valdžia neturi teisės sumažinti teisėjų atlyginimo. Šiuo atžvilgiu komentodamas JAV Konstitucijoje įtvirtintus teismo ir teisėjų nepriklausomumo principus R. Gavelis darė išvadą, kad Konstitucinio Teismo teisėjų nuolatinė rotacija užprogramuoja pavojų, kai „/.../ kas treji metai tos dienos

¹ Žinios, 1993, nr. 6–120.

² Motieka K. Ar tikrai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas yra konstitucinis // Respublika, 1993 m. vasario 11 d.

³ Gavelis R. Kas gins mūsų teises // Respublika, 1993 m. kovo 5 d.

valdžia stengsis įstumti į Konstitucinį Teismą sau palankius teisėjus. Galima laukti, kad ir Konstitucinio Teismo sprendimai smarkiai priklausys nuo esamos valdžios pažiūrų.“ Akcentuodamas, kad Konstitucijoje yra daug abstrakčių normų ir nuorodų į įstatymus, kurie turės būti priimti įgyvendinant Konstitucijos nuostatas, rašytojas teigė, kad tokia teisės normų sistema sudaro prielaidas kazuistiškai įrodyti priešingus dalykus. Tad labai daug, jei ne apskirtai viskas, priklausys nuo konkrečių Konstitucinio Teismo teisėjų. Jei šie teisėjai bus nusistatę ginti demokratiją ir žmonių laisves, labai gerai. Bet jeigu jie bus linkę daugiau padėti valdžiai, o ne žmonėms, niekas nei logiškai, nei teisiškai jiems sukliudyti negalės.

1993 m. vasario 17 d. Seimo nutarimu¹ pirmuoju Konstitucinio Teismo teisėju paskirtas Juozas Žilys. Kovo 16 d. teisėjais paskirti Kęstutis Lapinskas, Vladas Pavilionis ir Stasys Šedbaras², kovo 18 d. – Algirdas Gailiūnas, Zigmas Levickis, Pranas Vytautas Rasimavičius, Stasys Stačiokas ir Teodora Staugaitienė³. Kovo 23 d. Seimas, vadovaudamasis Respublikos Prezidento dekretu, paskyrė J. Žilį Konstitucinio Teismo pirmininku⁴. Tuo ir buvo baigtas Konstitucinio Teismo formavimas, o Teismo teisėjai oficialiai pradėjo eiti savo pareigas.

Po to, kai Seime buvo priimtas nutarimas dėl Konstitucinio Teismo pirmininko paskyrimo, žodžio paprašė Seimo narys Vidmantas Žiemelis ir Tėvynės Santaros vardu ne tik pasveikino pirmininką, bet ir pateikė pirmąją prašymą Konstituciniam Teismui ištirti, ar įstatymas dėl Seimo rinkimų įstatymo dalinio pakeitimo ir papildymo atitinka Konstituciją. Suprantama, Teismo pirmininkas taip įteikto prašymo negalėjo priimti jau vien dėl to, kad kreipimosi padavimo ir registravimo taisyklės buvo įtvirtintos Konstitucinio Teismo įstatyme.

Paskyrus visus Teismo teisėjus ir pirmininką, Teismas negalėjo pradėti veikti tol, kol nebuvo oficialiai paskirta būstinė, išspręsti materialiniai finansiniai, organizaciniai Teismo funkcionavimo reikalai. Pastarosios problemos iš praktinio pobūdžio nemaža dalimi tapo ir politinėmis, nes vis didėjo teisės aktų konstitucingumo patikros poreikis. Parlamento opozicija ėmėsi politinių demaršų.

Konstitucinio Teismo teisėjai 1993–1996 m. Sėdi iš kairės: Algirdas Gailiūnas, Juozas Žilys (Konstitucinio Teismo pirmininkas), Teodora Staugaitienė, Kęstutis Lapinskas; stovi iš kairės: Zigmas Levickis, Stasys Šedbaras, Stasys Stačiokas, Vladas Pavilionis, Pranas Vytautas Rasimavičius. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1993–2013.

¹ Žinios, 1993, nr. 7-14.

² Žinios, 1993, nr. 9-202.

³ Žinios, 1993, nr. 10-235.

⁴ Žinios, 1993, nr. 10-240.

Lietuvos Respublikos piliečių chartijos iniciatyva buvo įkurta Visuomeninė Konstitucijos saugos komisija. Paskelbta, kad šios komisijos tikslas – ginti Lietuvos Respublikos Konstituciją kaip valstybingumo, demokratijos pagrindą, stebėti, kad priimti įstatymai ir potvarkiai neprieštarautų Konstitucijai, o valdžios veiksmai ir norminiai aktai jos nepažeistų. Komisijos pirmininku buvo išrinktas ekonomistas akademikas Antanas Buračas, pavaduotojais – teisininkai Zenonas Juknevičius ir Šarūnas Vilčinskas, nariais – teisininkai Justinas Aleksandravičius, A. Devėnas, Isakas Kaganas, Liudvikas Sabutis, Vytautas Zabiela, filologas Vytautas Ambrazas, inžinieriai L. V. Duoba, L. Furmanavičius, L. Verbliugevičius, žurnalistas Aurelijus Katkevičius, rašytojas Jonas Mikelinskas, medikai Rasa Rastauskienė, M. Ručinskienė, Alfredas Smailys, ekonomistas Romualdas Sikorskis.

Jau pirmajame savo dokumente – pareiškimе – komisija pabrėžė, kad Vyriausiosios rinkimų komisijos 1993 m. balandžio 14 d. sprendimas nutraukti trijų Seimo narių įgaliojimus šiurkščiai pažeidžia Konstitucijos 63 straipsnio 6 punkto nuostatą, o šiuo klausimu kompetentingai turėtų pasisakyti Konstitucinis Teismas¹. Vėliau Komisija savo posėdžiuose ir skelbiamuose dokumentuose kėlė aibę konstitucinio pobūdžio problemų, kurios neretai iš tiesų buvo aktualios politikai, socialiniams žmonių santykiams ir, aišku, – teisiniam diskursui. Štai buvo kritiškai vertinamos kai kurių aktų nuostatos dėl nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo, dėl vykstančio privatizavimo teisinio reguliavimo, dėl mirties bausmės konstitucingumo, dėl radijo ir televizijos veiklos organizavimo ir kt. Pradėjus dirbti Konstituciniam Teismui, daugelis šių ir gretutinių aktualijų buvo nagrinėjamos ir sprendžiamos konstitucinėse teisminėse bylose.

Pirmuose Konstitucinio Teismo organizaciniuose posėdžiuose, kurie dar vykdavo Seimo Juridinio skyriaus vedėjo kabinete, buvo svarstomi klausimai, susiję su būsimųjų teisminių bylų rengimu, diskutuota dėl konstitucinio teisminio proceso, kurio pradmenys numatyti Konstitucinio Teismo įstatyme, nuostatų interpretavimo. Tada pradėti rengti Teismo nutarimų, sprendimų, išvadų ir kitų dokumentų pavyzdžiai. Modeliuota, kokia turėtų būti Teismo administracijos struktūra, tarnautojų funkcijos, t. y. apie visa tai, kas užtikrina Teismo funkcionavimą. Planuota, kokia turėtų būti Teismo biblioteka.

Kurį laiką Seime ir Vyriausybėje nepavyko nedelsiant išspręsti Teismo būstinės reikalo, todėl, suprantama, nebuvo sąlygų pradėti bylų nagrinėjimą. Žiniasklaidoje vis dažniau pasigirdavo reikalavimų atsakyti, kada pradės funkcionuoti Konstitucinis Teismas. Atrodo, kad ši neįveikiama situacija kėlė politinį diskomfortą ir parlamentinės daugumos nariams.

1993 m. balandžio 22 d. Seimas pagaliau priėmė nutarimą, kuriuo „atsižvelgdamas į Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo vaidmenį Lietuvos Respublikos valdžios institucijų sistemoje, siekdamas įprasminti Konstitucinio Teismo būstinės – pastato vietą Vilniaus mieste – ilgaamžėje istorinėje Lietuvos sostinėje, vadovaudamasis nuostata, kad Vilniaus miesto Gedimino prospekte telkiasi pagrindinės Lietuvos valstybės valdžios ir valdymo institucijos“, Konstituciniam Teismui paskyrė pastatą, kuris yra Vilniuje, Gedimino prospekte 36, su visu jame esančiu inventoriu.

Nors pastatas formaliai ir buvo paskirtas Teismui, tačiau peripetijos tęsėsi, nes Energetikos ministerija vangiai vykdė vVriausybės potvarkius ir savo įžadus.

Tėvynės Santaros koalicija Seime, kurią sudarė Sąjūdžio frakcija (pirmininkas Antanas Napoleonas Stasiškis), Piliečių chartijos frakcija (pirmininkas Tautvydas Lideikis), Laisvės frakcija (pirmininkas Balys Gajauskas), Krikščionių demokratų frakcija (pirmininkas Povilas Katilius), Demokratų partijos frakcija (pirmininkas Saulius Pečeliūnas) paskelbė pareiškimą, kuriame konstatavo: „Vyriausybė, vilkindama šios problemos sprendimą, akivaizdžiai parodo, kad LDDP daugumai Seime ši valstybinė institucija ir jos privaloma vykdyti Konstitucijos apsauga nereikalingi.“

¹ Amžius, 1993 m. gegužės 1–7 d.

Beje, 1993 m. birželio 1 d. teisingumo ministras Jonas Prapiestis Konstitucinio Teismo teisėjams įteikė mantijas ir ženklus, kurie tuo metu buvo skirti ir bendrosios kompetencijos teismų teisėjams. Įteikus šias regalijas Konstitucinio Teismo pirmininkas pažymėjo, kad „Konstitucinis Teismas laukia iš Vyriausybės energingesnių veiksmų, sprendžiant galutinio įkurdinimo problemas“¹.

Palaipsniui perduodant patalpas Teismui ir juose kuriantis teisėjams bei pirmiesiems tarnautojams radosi minimalios darbo sąlygos rengti teisminius posėdžius. 1993 m. rugpjūčio 2 d. Teismas paskelbė pranešimą visuomenei, valstybės valdžios ir valdymo institucijoms, jog nuo rugpjūčio 2 d. pradedami oficialiai registruoti prašymai ištirti, ar teisės aktai atitinka Konstituciją².

Pranešimą lydėjo politikų ir visuomenės pasisakymai. Vyravo pozityvios nuomonės dėl Teismo vaidmens, teisingumo lūkesčiai: „Konstituciniam Teismui pagaliau paskelbus apie savo darbo pradžią, Lietuvoje pasibaigė trečiosios valdžios formavimas. Tiesa, teismai Lietuvoje veikė ir iki tol, tačiau tik nuo šiol, pradėjus dirbti Konstituciniam Teismui, valstybėje atsirado institucija, kuri galės kvestionuoti pirmosios valdžios – Seimo – priimamus įstatymus bei spręsti, ar antrosios valdžios, t. y. vyriausybės ir Prezidento veiksmai neprieštarauja Konstitucijai arba įstatymams.“³

Tuo metu Konstituciniame Teisme jau buvo įregistruoti devyni prašymai ištirti, ar tam tikri teisės aktai neprieštarauja Konstitucijai. Visi šie prašymai Teismo pirmininko potvarkiais buvo perduoti Teismo teisėjams atlikti išankstinį tyrimą ir Konstitucinio Teismo įstatyme numatytus parengiamuosius veiksmus. Seimo narių prašymuose buvo abejojama, ar atitinka Konstituciją kai kurios Seimo rinkimų įstatymo normos, Vyriausybės nutarimai ir kiti teisės aktai žemės reformos klausimais, Seimo statuto nuostatos. Aukščiausiasis Teismas prašė ištirti, ar Baudžiamojo kodekso normos, numatančios turto konfiskavimą, ir Baudžiamojo proceso kai kurios nuostatos neprieštarauja Konstitucijos 23 straipsniui, kuriame skelbiama, kad „nuosavybė neliečiama“, „nuosavybės teisės saugo įstatymai“, „nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama“. Seimo nariai savo prašymu aktualizavo ir 1993 m. balandžio 15 d. Seimo nutarimo „Dėl Vilniaus miesto tarybos paleidimo ir kai kurių priemonių tvarkai savivaldybėse pagerinti“ konstitucingumo klausimą.

Būtent šio Seimo nutarimo atitikties Konstitucijai klausimas buvo sprendžiamas pirmajame teisminiame istoriniame Konstitucinio Teismo 1993 m. rugsėjo 15 d. posėdyje. Teisėju pranešėju šioje byloje buvo P. V. Rasimavičius, pareiškėju – Seimo narių grupės atstovu buvo P. A. Miškinis, o suinteresuoto asmens – Seimo – atstovais – Juozas Bernatonis ir Nijolė Šidagienė. Byla buvo aktuali ne tik teisiniu, bet ir politiniu aspektu, nes Seimo sprendimas paleisti Vilniaus miesto tarybą ir miesto teritorijoje įvesti tiesioginį valdymą provokavo aistringas diskusijas dėl politinės valdžios ir savivaldybių sąveikos dėsnių. Gausiai salėje susirinkusiems žiūrovams buvo žingeidu stebėti, kaip vyksta toks teisminis procesas, vertinti byloje dalyvaujančių šalių atstovų argumentus.

Rugsėjo 17 d. Konstitucinis Teismas paskelbė: „Lietuvos Respublikos Seimas nutarime „Dėl Vilniaus miesto tarybos paleidimo ir kai kurių priemonių tvarkai savivaldybėse pagerinti“ nepasirėmė teisiniais motyvais, tai yra nutarime nenurodė, kurie Vilniaus miesto tarybos ir savivaldybės sprendimai ir potvarkiai prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai, kurie iš jų šiuurškčiai pažeidžia Lietuvos Respublikos įstatymus ir piliečių konstitucines teises. Seimas, priimdamas nemotyvuotą nutarimą, pažeidė Lietuvos Respublikos vietos savivaldos pagrindų įstatymo antrosios dalies nuostatą, kurios pagrindu yra Lietuvos Respublikos Konstitucijos 123 straipsnis.“⁴

¹ Konstitucinio Teismo teisėjai turi mantijas, o dirbti dar nepradeda // Lietuvos rytas, 1993 m. birželio 2 d.

² Valstybės žinios, 1993, nr. 35-807.

³ Lietuvos rytas, 1993 m. rugpjūčio 18 d.

⁴ Valstybės žinios, 1993, nr. 47-949.

Toki apibendrinimą lydėjo nekvestionuojama konstanta: „Seimo nutarimas prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 123 straipsniui. Šis Konstitucinio Teismo nutarimas yra galutinis ir neskundžiamas. Nutarimas skelbiamas Lietuvos Respublikos vardu.“

Taip pradėjo veikti Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, kurio pirmuosiuose nutarimuose ir išvadose pradėta formuoti oficialioji konstitucinė doktrina – neatskiriama Lietuvos konstitucinės kultūros materija.

1997 metais Lietuvos istorijos instituto organizuotoje konferencijoje buvo vertinta konstitucingumo raida Lietuvoje per penkerius metus, o R. Ozolas savojo pranešimo įžangoje konstatavo: „1992 metų Lietuvos Respublikos Konstitucija, kurios penkerių metų priėmimo ir veikimo sukaktį pažymime, jau ir šiandien beveik be ginčų pripažįstama atlikusi itin svarbų Lietuvos valstybės sustiprinimo vaidmenį. Tai paliudija ir Konstitucinio Teismo autoritetas, iškovotas ne tik dėl sprendimų kompetentingumo, bet ir dėl Konstitucijos, kaip aukščiausio, neabejotinai tikro bei patikimo Lietuvos valstybės teisės akto, gynimo ir teigimo. Konstitucinio Teismo sprendimai tapo Konstitucijos vertės dokumentu, tos vertės pirminiu įdaiktinimu.“¹

¹ Ozolas R. *Lietuvos Respublikos Konstitucijos prielaidos // Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų retrospektyvoje. Konferencijos medžiaga.* Sud. D. Blažytė, V. Kašauskienė. Red. Č. Bauža. Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2001, p. 34.

DOKUMENTAI

LIETUVA BALTIJOS KELYJE

1988 metais susikūrė Lietuvos, Estijos ir Latvijos sąjūdžiai, pirmiausia – Estijos liaudies frontas, birželio 3 d. Lietuvoje ėmė formuotis Sąjūdis, o procesą užbaigė Latvijos liaudies fronto susikūrimas. Tuo metu Baltijos valstybės išgyveno daugiataukstantinių mitingų laikotarpį. 1989 m. liepos 15 d. Baltijos Tarybos posėdyje Pernu galutinai buvo išrutuliuota mintis susieti Estijos, Latvijos, Lietuvos valstybes „gyvąja grandine“ – Baltijos keliu. Liaudies frontai Estijoje, Latvijoje ir Sąjūdis Lietuvoje kreipėsi į Tautą kviesdami aktyviai dalyvauti Baltijos kelyje. 1989 m. rugpjūčio 12 d. Cėsiuose Baltijos Taryba (Sąjūdžio, Estijos ir Latvijos liaudies frontų atstovai) pasirašė dokumentą „Baltijos kelias“, o rugpjūčio 23 d. Sąjūdžio Seimo VI sesijoje jis buvo patvirtintas. 1989 m. rugpjūčio 23 d. masinė Baltijos tautų akcija „Baltijos kelias“ pranoko visus lūkesčius. Dviejų milijonų žmonių rankų grandinė sujungė 620 kilometrų nuo Vilniaus (Gedimino bokšto) per Rygą iki Talino (Tompea bokšto). Stovėjęsij Baltijos kelyje demonstravo taikų ryžtą būti nepriklausomi, trys tautos parodė gražiausią savitarpio supratimą, solidarumą ir vienybę, siekdamas laisvės savo valstybėms.

Ši taiki demonstracija atkreipė viso pasaulio dėmesį ir sulaukė demokratinių valstybių visuomenės pritarimo.

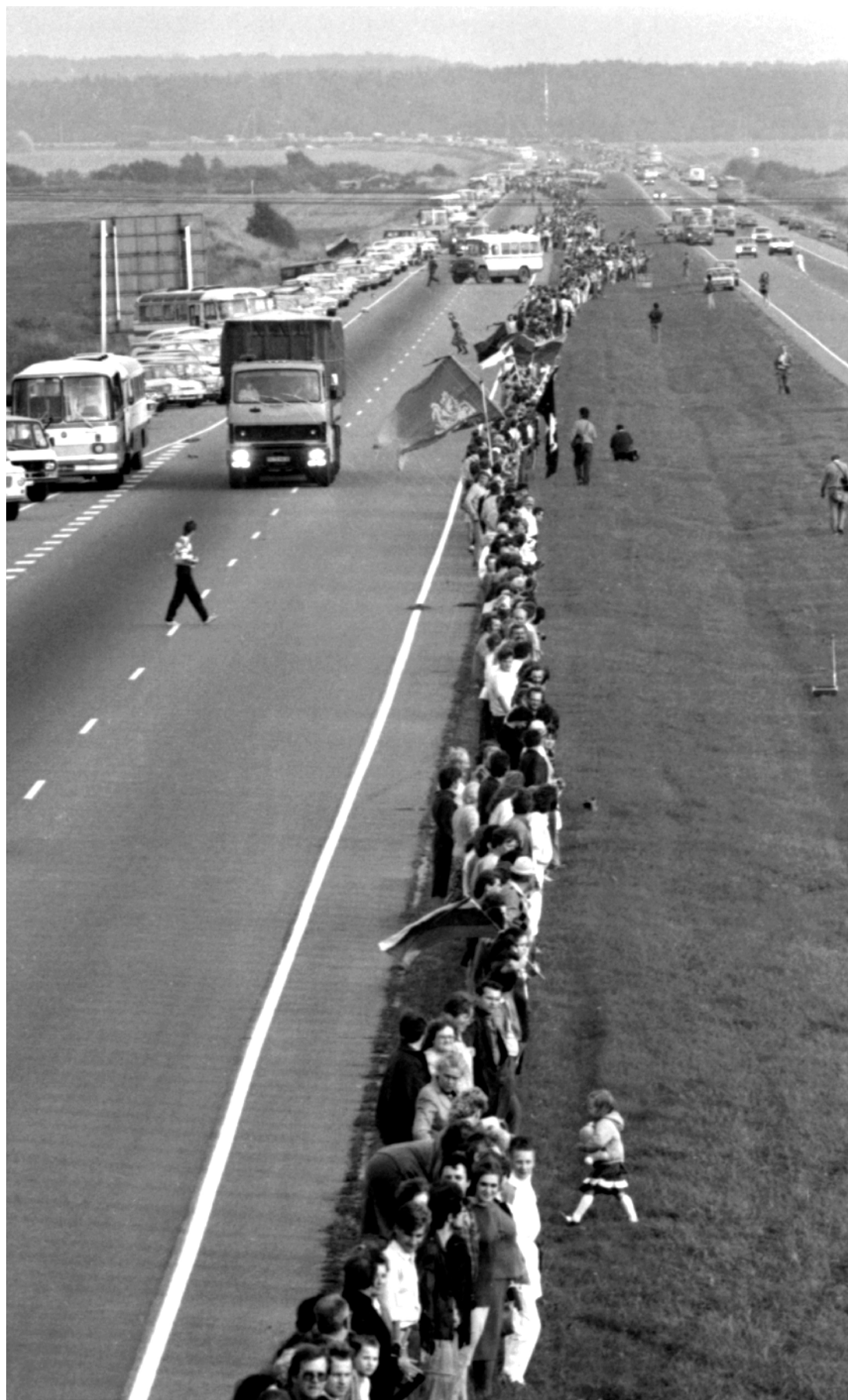
Skaitytajui siūlomose nuotraukose – 1989 m. rugpjūčio 23 d. istorinio Baltijos kelio vaizdai.

Ties Vilniumi. Jaunieji skautai. Viktoro Kapočiaus nuotrauka. LCVA

Ukmergės plentas ties Vilniumi. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA

Ukmergės plentas ties Vilniumi. Vlado Ščiavinsko nuotrauka. LCVA

Ties Vilniumi. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA

Ukmergės plentas ties Vilniumi. Vlado Ščiavinsko nuotrauka. LCVA

Punsko ir Seinų krašto lietuviai. Ukmergės plentas ties Vilniumi. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA

Ukmergės krašto žmonės Baltijos kelyje. Vytauto Tamašausko nuotrauka. LCVA

LIZ TRAS

GEOPOLITIKOS SUGRIŽIMAS

Liz Tras (Mary Elizabeth Truss) – Jungtinės Karalystės politikė, šalies ministrė pirmininkė ir Konservatorių partijos lyderė. Nuo 2010 metų Tras yra Bendruomenių rūmų narė, 2019 metais užėmė moterų reikalų ir lygybės ministrės, o 2021 metais – užsienio reikalų valstybės sekretorės pareigas.

Kalba pasakyta 2022 m. balandžio 27 d. priėmimo, kurį surengė Londono meras.

Milorde mere, jūsų kilnybės, ponios ir ponai,

Iki šiol egzistavo nuomonė, kad dabartiniam laikotarpiui lemta tapti totalitarizmo era. Prieš trejetą metų Vladimiras Putinas pareiškė, esą vakarietiškas liberalizmas mirė. Per eitais metais prezidentas Si¹ tvirtino, neva Vakarai patiria nuosmukį.

2022 m. balandį viskas atrodo visai kitaip. Paskutiniai mėnesiai atskleidė žmogaus dvasios ir laisvų visuomenių stiprybę. Susidūręs su siaubingu barbariškumu ir karo nusi-kaltimais, kurie, kaip tikėjomės, visiems laikams yra nugrimzdę į praeitį, laisvasis pasaulis susivienijo aplink Ukrainą, narsiai kovojančią už laisvę ir teisę pačiai rinktis savo kelią.

Tie, kurie tikisi laimėti panaudodami spaudimą, prievartą ar karinį įsibrovimą, klysta kaip ir dėl tos susiformavusios naujos globaliojo saugumo koncepcijos, nukreiptos ne tik į agresoriaus sulaikymą, bet ir garantuojančios agresoriaus pralaimėjimą.

Nusiraminti mes negalime – Ukrainos likimas kybo ant plaukelio. Bet aišku ir kas kita: jei Putinas pasieks savo tikslus, visa Europa patirs nesuskaičiuojamas kančias, baisias pasekmes pajus ir visas pasaulis. Mes niekada nebesijausime saugūs.

Todėl turime ruoštis ilgam keliui. Pagalbą Ukrainai turime padvigubinti. Taip pat privalome iki galo užtikrinti tą vienybę, kuri užgimė ir ėmė reikštis per šitą krizę. Mes privalome perkrauti, pertvarkyti ir performuluoti savo poziciją.

Mano vizija – tai pasaulis, kuriame laisvos nacijos yra veržlios ir jaučia jėgų pakilimą. Tai pasaulis, kuriame laisvė ir demokratija yra stiprinamos per partnerystės ryšius ekonomikos ir saugumo srityse, kuriame agresoriai yra sustabdomi ir priverčiami pasirinkti geresnį kelią. Šito ilgo, ilgalaikio kelio tikslas – nauja taikos, saugumo ir klestėjimo era.

Būkime garbingi – tarptautinė architektūra, sumanyta kaip taikos ir klestėjimo garantas, žlugo, prasidėjus karui prieš Ukrainą. Po Antrojo pasaulinio ir po Šaltojo karo sukurtieji ekonomikos ir saugumo institutai pasirodė esą tokie deformuoti, kad greičiau skatino agresiją, nei ją stabdė.

Šiuolaikinė Rusija pasirodė sugebanti blokuoti bet kokius efektyvesnius Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos veiksmus. Putinas savąją veto teisę traktuoja kaip žalią šviesą barbariškumui. Jis atsiribojo nuo NATO ir Rusijos pamatinio akto ir nuo susitarimų dėl įprastinės ginkluotės Europoje. Jis pažeidė daugybę ginkluotės kontrolės priemonių. Kol Rusija sėdi prie bendro stalo, Didysis dvidešimtukas nebegali funkcionuoti kaip veiksnus ekonomikos forumas.

Sovietų Sąjunga reguliariai naudodavosi veto teise Jungtinėse Tautose, tačiau nepaisant visų blogų to veto pasekmių, ši Sąjunga tarptautinėje arenoje elgėsi pakankamai racionaliai. Ji galėdavo vykdyti kai kuriuos susitarimus, jeigu kildavo pavojus strateginiam stabilumui, kaip atsitiko su susitarimu dėl priešraketinės gynybos. Ji sugebėjo sumažinti įtampas eskalavimą, kai su ja susidūrė, ir atšaukė savo ginkluotąsias pajėgas, kaip tai įvyko prieš 60 metų per Karibų krizę. Ir tarptautinė reputacija Sovietų Sąjungai kai ką vis dėlto reiškė.

¹Matyt turimas mintyje Si Džinpingas (Xi Jinping) – dabartinis komunistų partijos generalinis sekretorius ir šalies prezidentas.

Nė vienas šių faktorių neveikia valdant Putinui. Mes susidūrėme su nemąstančiu banditu, kuris nėra suinteresuotas laikytis tarptautinių normų.

Ir tai vyksta tokiu metu, kai pasaulio ekonomika dar niekuomet nebuvo tokia atvira Rusijai.

Šaltojo karo metu Vakarų sąjungininkai padėjo vieni kitiems, kad suklestėtų jų šalys, bet mes apribojome prekybą, investicijų ir technologijų srautus į SSSR. 1990 metais šių apribojimų buvo atsisakyta, tačiau tai nesukėlė laukiamo ekonominio atsivėrimo ir demokratijos plėtos. Pažangą mes laikėme esant savaime suprantamu dalyku, užuot panaudoję botago ir meduolio metodą.

Putino tipo lyderiai atmetė jiems suteiktą galimybę keistis, nes bijojo prarasti valdžią. Todėl užuot ką nors keitę, jie iš naftos ir dujų eksporto gautus pinigus panaudojo savo valdžios konsolidavimui ir įtakos užsienyje stiprinimui. *Wandel durch handel* – ši garsi hipotezė, neva ekonominė integracija skatinanti politinius pokyčius, pasirodė besanti klaidinga.

Dabar mums reikalingas naujas požiūris, vienijantis ir karinį, ir ekonominį saugumą, toks požiūris, kurio dėka sukuriamos tvaresnės globalios sąjungos, kuriose laisvosios šalys gali būti veržlesnės ir savimi pasitikinčios ir kurios pripažįsta geopolitikos sugrįžimą į darbotvarę.

Britanija visada kovojo su chuliganais. Mes visada rizikavome. Todėl esame pasirengę būti drąsūs, pasinaudoti savo pasiekimais saugumo ir diplomatijos srityje, savo ekonomikos laimėjimais, taipogi savo valia ir dinamizmu, kad galėtume tiesti naują kelią.

Mes jau aktyviai veikiame Ukrainoje. Karas Ukrainoje – tai mūsų karas, tai kiekvieno mūsų karas, nes Ukrainos pergalė – tai strateginis imperatyvas mums visiems. Sunkioji ginkluotė, tankai, lėktuvai – mes panaudojame ir savo gilumines atsargas, ir didiname naujų gamybą. Mes tai privalome padaryti.

Dėl mūsų sankcijų Rusija jau susidūrė su pirmuoju per šimtmetį užsienio įsiskolinimų nevykdymu. Reikia žengti toliau. Neturėtų išlikti joks šaltinis, per kurį Putinas galėtų finansuoti šitą siaubingą karą. Tai reiškia – pagaliau nutraukti naftos ir dujų importą visiems laikams.

Tuo pačiu metu mes turime padėti ukrainiečių tautai. Tai reiškia – padėti pabėgėliams, perduoti maistą, vaistus, kitus būtiniausius daiktus, tai reiškia – padėti kvėpuoti Ukrainos ekonomikai.

Taip pat tai reiškia – patraukti Putino režimą atsakomybėn už jo įvykdytus siaubingus nusikaltimus.

Ir tada, kai Ukrainoje nutils patrankos, tai reikš, jog Kijevas turės resursų, kurie būtini saugumo palaikymui, galimų naujų atakų atėmimui, gyvenimo atkūrimui. Štai kodėl mes dirbame bendroje komisijoje su Lenkija, kad užtikrintume Ukrainos aprūpinimą ginklais pagal NATO standartus. Ir todėl esame pasiryžę dirbti prie naujo Maršalo plano Ukrainai su JAV, Europos Sąjunga, kitais sąjungininkais. Ukraina nusipelno ypatingų tarptautinių pastangų, kad būtų atstatyti jos miestai, atgaivinta pramonė ir užtikrintas jos laisvės saugumas ilgiems laikams.

Mes dvigubiname statymus. Mes judėsime toliau ir greičiau, kad išstumtume Rusiją iš visos Ukrainos teritorijos. Ir šitas išstūmimas turi tapti naujų, platesnių permainų katalizatoriumi. Tokią griežtą poziciją turime taikyti ir grasinimams, kurie suskamba už Ukrainos ribų.

Mūsų nauja pozicija grindžiama trimis kryptimis – karinė galia, ekonominis saugumas ir gilesnės globalios sąjungos.

Karinė galia

Pirma, mums būtina sustiprinti savąją kolektyvinę gynybą. Kaip pasakė prezidentas Volodymyras Zelenskis, laisvė turi būti apginkluota geriau nei tironija. Rengiantis NATO viršūnių susitikimui Madride mums būtina peržiūrėti savo koncepciją. Seniai jau tvirtiname, kad NATO turi būti lanksti, judri ir integruota. Rytinis aljanso sparnas turi būti sustiprintas, mes privalome remti tokias jo kertines valstybes kaip Lenkija. Štai kodėl mes didiname karinį savo dalyvavimą ir giliname mūsų bendradarbiavimą gynybos srityje.

Mes taip pat turime išmokti pamoką, kurią davė agresija prieš Ukrainą. Didžioji Britanija jau gerokai prieš karo pradžią siuntė ginklų ir apmokydavo ukrainiečius karius. Tačiau pasaulis turėjo padaryti dar daugiau, kad užpuolimas būtų tapęs neįmanomu. Daugiau niekada neturėtume kartoti tos pačios klaidos.

Kai kurie tvirtina, esą neturėtume tiekti sunkiosios ginkluotės, saugodamiesi išprovokuoti ką nors dar baisesnio. Tačiau, mano nuomone, pati didžiausia provokacija būtų nieko nedaryti. Dabar metas narsumui, o ne atsargumui.

Mes turime suteikti stabilumo ir suvereniteto galimybių bei laisvės išsaugojimo garantijas greta Ukrainos esantiems Vakarų Balkanams, taip pat tokioms šalims kaip Moldova ir Gruzija.

NATO atvirų durų politika turėtų būti neliečiama. Jeigu atsakydamos į Rusijos agresiją Suomija ir Švedija pareiškė norą prisijungti prie mūsų, turime jas integruoti kaip galima greičiau.

Mes atmetame klaidingą pasirinkimą tarp stipresnės tradicinės gynybinės politikos ir dabartinių galimybių. Mums būtina apsiginti nuo atakų ir iš kosmoso, ir elektroninėje erdvėje, taip pat – iš oro bei jūrose.

Taip pat mes atmetame klaidingą pasirinkimą tarp euroatlantinio saugumo ir saugumo Indijos ir Ramiojo vandenyno regione. Šių dienų pasaulyje mums reikia ir vieno, ir kito.

Mums reikalinga globali NATO. Tai nereiškia, kad raginu plėsti narystę, priimant šalis iš kitų regionų. Turiu galvoje tai, kad NATO privalo susikurti globalią perspektyvą, kuri leistų būti pasirengusiems atsilaikyti prieš globalias grėsmes. Mes turime sugebėti užbėgti už akių grėsmėms Indijos ir Ramiojo vandenyno regione ir užtikrinti saugumą Ramiojo vandenyno baseinui, veikdami kartu su tokiais mūsų sąjungininkais kaip Japonija ir Australija. Ir turime garantuoti, kad tokios demokratijos šalys kaip Taivanas būtų pajėgios apsiginti pačios.

Visa tai pareikalaus resursų. Mes koreguojame savo politiką po buvusios nepakankamų investicijų epochos. Būtent todėl ministras pirmininkas paskelbė apie pačias didžiausias nuo Šaltojo karo laikų investicijas į mūsų ginkluotąsias pajėgas. Savo kompleksinėje apžvalgoje pripažinome Rusiją esant rimčiausia grėsme, tuo pabrėždami tokį pat savo budrumą, kokį rodo mūsų NATO sąjungininkai Rytų Europoje.

Dabar suaktyvėjo ir kitos šalys. Tačiau visi turime judėti toliau. Karinėms išlaidoms skiriami du procentai BVP turėtų būti vertinami ne kaip maksimalus, o kaip minimalus indėlis. Nėra ir negali būti kito pasirinkimo, tik kieta karinė jėga, kurią sustiprina žvalgyba ir diplomatija.

Ekonominis saugumas

Antra, norėdami garantuoti saugumą, privalome pripažinti didėjančią ekonomikos vaidmenį jame. Didžioji Britanija dabar kur kas atkakliau naudoja visais savo ekonominiais svertais – prekyba, sankcijomis, investicijomis ir vystymo(si) politika.

Suprantame, kad ekonomikos augimas pigių dujų sąskaita ir iš pinigų, gaunamų iš kleptokratijų – tai ant smėlio pastatytas augimas. Tai juk ne tas pat, kas realus pastovus augimas didesnio intensyvumo / produktyvumo bei rimtų inovacijų sąskaita.

Laisvoji prekyba ir laisvoji rinka yra galingiausi žmonijos pažangos varikliai. Mes visada ginsime laisvąją prekybą. Tačiau laisvoji prekyba privalo būti teisinga, o tai reiškia būtinybę laikytis taisyklių. Pernelyg ilgai daugelis naiviai vertino geopolitinį ekonomikos aspektą. Agresoriai jį laiko savo užsienio politikos instrumentu, panaudodami globą, investicijas ir skolinimą kaip kontrolės bei spaudimo priemones. Savo veikloje jie yra negailestingi. Mūsų atsakas jiems neturi būti jų pražūtingos taktikos veidrodinis atspindys, mes stengsimės būti adekvatūs savo atsako ryžtingumu.

Laikas tapti išmintingesniems. Pasaulinė ekonomika turi atsiverti tik tiems, kurie žaidžia pagal taisykles. Nemokamų leidimų į ją nebeturi būti. Mes tai demonstruojame Rusijos ir Ukrainos konflikte: leidimas Rusijai panaikintas.

Mes kaunamės su Rusija visais ekonominės politikos instrumentais. Visoms rusiškoms prekėms padidinome tarifus. Atkirtome rusus nuo didžiausio palankumo sąlygų Pasaulio prekybos organizacijoje. Neleidžiame jų laivams įplaukti į mūsų uostus, jų lėktuvams uždraudėme leisti mūsų oro uostuose. Paskelbėme daug didesnę nei kuri kita šalis sankcijų asmenims ir organizacijoms sąrašą ir taip kirtome smūgį Rusijos bankams, oligarchams, gynybos kompanijoms, Centrinio banko rezervams ir naftos bei dujų tiekėjams.

Mes apkarpome Putino karinių veiksmų finansavimą. Taipogi mažiname investicinius ryšius su Rusija – draudžiame visas naujas investicijas ir panaikiname vizas investuotojams. Tuo pat metu nuimame visus importo tarifus Ukrainai ir palaikome Ukrainos ekonomiką kreditinėmis garantijomis, fiskaline parama bei investicijomis.

Mes demonstruojame, kad ekonomikos atvirumas nėra savaiminė duotybė. Ji turi būti užsidirbta. Šalys privalo laikytis taisyklių.

Šita taisyklė skiriama ir Kinijai. Pekinas nepasmerkė nei Rusijos agresijos, nei jos įvykdytų karo nusikaltimų. Rusijos eksportas į Kiniją pirmąjį šių metų ketvirtį išaugo beveik trečdaliu. Kinai mėgina grasinti Lietuvai. Jie skelbia, kas gali, o kas negali tapti NATO nariu, jie sparčiai kuria karines pajėgas, kurios galėtų projektuoti užnugario agresiją tokiuose regionuose, kurie strategiškai svarbūs Europai.

Tačiau Kinija nėra neperžengiamai uždara. Skelbdami, kad Kinijos pakilimas esąs neišvengiamas, mes už kinas atliekame jų darbą. Iš tikrųjų Kinijos pakilimas nėra neišvengiamas. Jis nutrūks, jei Kinija nesilaikys taisyklių. Kinijai reikalinga prekyba su Didžiuoju septynetu. Mes atstovaujame pusei pasaulinės ekonomikos. Mes turime pasirinkimą. Rusijos pavyzdžiu parodėme, ką galime rinktis, jei bus pažeistos tarptautinės taisyklės. Parodėme, kad esame pasiryžę pirmenybę atiduoti suvereniteto saugumui ir pagarbai, o ne trumpalaikiai ekonominei naudai. Be visa kita ir todėl, kad žinome, jog nieko nedarymo kaina yra kur kas didesnė.

Didelė pasaulio dalis gerbia suverenitetą. To nedaro tik nedaugelis visuomenės atmatų ir autsaiderių. Todėl mes glaudžiau bendradarbiaujame su sąjungininkais ir senais bei naujais draugais. Ir tokie veržlūs veiksmai, galintys stabdyti mūsų varžovus, gali tapti galingu klestėjimo ir saugumo varikliu. Štai kodėl mes mezgame naujus prekybos ryšius, taip pat kuriame laisvos prekybos sutartis su tokiais šalimis kaip Indija ir Indonezija, prisijungiamo prie Visuotinio ir progresyvaus susitarimo dėl Ramiojo vandenyno regiono partnerystės.

Mes dalijamės savo patirtimi mokslo bei technikos srityse, visame pasaulyje pasirašydami vis naujus susitarimus dėl partnerystės. Šalims su menku pragyvenimo lygiu teikiame palankiausius plėtros per investicijas pasiūlymus be jokių priešiško sąlygų.

Būdami reiklūs ir susitelkę, dirbdami drauge ir plėsdami prekybą, mes galime iš agresorių atimti jų poveikio svertus ir sumažinti savo strateginę priklausomybę. Mes galime vieni kitiems padėti atlaikyti staigaus maisto produktų ir energijos tiekėjų kainų kilimo audrą. Praeitą savaitę Pasauliniame banke priėmėme sprendimą dėl 170 milijardų dolerių – taip

padėsime mažas pajamas turinčioms šalims susidoroti su šiomis problemomis. Mes judame ir kitomis įmanomomis kryptimis, ieškodami strateginės priklausomybės klausimų sprendimo. Ar tai būtų naudingos iškaskenos, ar retieji metalai – mes vienijame savo pajėgas tam, kad išvengtume būsimų problemų dar prieš joms iškylant. Taip mes sustiprinsime būsimą bendrą mūsų ekonominį saugumą.

Esmingesni globalieji aljansai

Paskutinis mano punktas – apie tai, kad mūsų klestėjimas ir saugumas būtų grindžiami išplėtotais tvariais partnerystės ryšiais. Aš tai vadinu Laisvės tinklu.

Svarbiausias principas būtų tas, kad, nepaisant sunkumų, mes neturėtume užsidaryti savo rate ir siekti autarkijos¹. Mes turime ištiesti ranką ir priimti tokius naujus partnerystės santykius, kokius olandai ir kiti vadina atvira autonomija. Mes suvokiame, jog pasaulyje, kuriame piktavališki subjektai stengiasi sugriauti daugiašalius institutus, didelį vaidmenį pradės vaidinti dvišalės ir daugiašalės grupės. Tokios partnerystės kaip NATO, Didysis septynetas ir Sandrauga tampa gyvybiškai svarbios.

Mes privalome stiprinti savąjį NATO aljansą ryšiais, nusitęsusiems per visą pasaulį, tokiais kaip Didžiosios Britanijos vadovaujamos Suvienytos ekspedicinės pajėgos, „Penkios akys“ ir partnerystė AUKUS, kuri vienija JAV ir Australiją. Mes norime ir toliau plėtoti savo ryšius su tokiomis šalimis kaip Japonija, Indija ir Indonezija.

Taip pat mes turime remtis stipriu branduoliu, koks yra Didysis septynetas. Praėjusiais metais, kai pirmininkavo Didžioji Britanija, džiaugiausi galėdama prie vieno stalo surinkti mūsų draugus – Australiją, Korėją, Indiją, Pietų Afriką ir ASEAN². Didysis septynetas turi veikti kaip ekonominis NATO analogas, bendromis jėgomis saugantis mūsų klestėjimą. Jeigu partnerio ekonomika tampa agresyvaus režimo taikiniu, mes turime imtis priemonių paremti partnerį. Vienas už visus ir visi už vieną. Kalbu 141 šaliai iš visų kontinentų, kurios Jungtinėse Tautose balsavo už tai, kad būtų pasmerkti Rusijos veiksmai: aš girdžiu jūsų balsą. Aš pritariu jūsų pasipiktinimui Rusija, kuri pradėjo neteisėtą karą. Aš pritariu jūsų fundamentaliai tikėjimui suverenitetu, garbingais veiksmais ir teisės viršenybe.

Kviečiu dirbti drauge. Sukurkime glaudesnius ryšius, tapkime dar efektingesniais už agresorius treideriais, investuotojais ir partneriais. Kad pasiektume išsikeltus tikslus, Didžioji Britanija yra pasirengusi veikti kitaip, mąstyti kitaip ir bendradarbiauti su jumis kitaip.

Kolektyviniuose veiksmuose slypi didžiulė jėga. Leiskite man paaiškinti, kodėl ši išvada tinka ir tiems aljansams, kurių nare nėra Didžioji Britanija. Mes remiame Indijos ir Ramiojo vandenyno ketvertą. Remiame į išorinį pasaulį orientuotą Europos Sąjungą ir glaudžiai bendradarbiaujame Ukrainos klausimais. Remiame ASEAN, Afrikos sąjungą ir prekybinius ryšius tarp JAV, Meksikos ir Kanados. Mes atmetame pasenusias hierarchinių sistemų, uždarų grupių ir įtakos sferų idėjas.

Mes norime, kad partnerystės santykių tinklas apimtų visą pasaulį, apsaugodamas suverenitetą ir apsisprendimo teisę bei skatindamas visuotinį klestėjimą. Didžioji Britanija pasirengusi tapti aktyvia ir lanksčia tokio tinklo nare.

Išvada

Jūsų kilnybės, ponios ir ponai, geopolitika sugrįžta.

Po Šaltojo karo visi tikėjomės, kad taika, stabilumas ir klestėjimas neišvengiamai paplis po visą Žemės rutulį. Mes manėme, kad istorijos pamokas išmokome, ir kad pažangos žygis tęsis be jokių trukdžių.

Mes apsirikome.

Tačiau dėl to nereikia pulti į neviltį.

¹ Autarkija – ekonominė politika, siekianti sukurti uždarą nacionalinį ūkį, galintį apsieiti be tarptautinių ekonominių ryšių.

² Pietryčių Azijos valstybių asociacija.

Didėjančios agresijos akivaizdoje mes turime galimybę veikti ir veikti reikia dabar. Mes turime būti atkaklūs. Agresoriai stebi tai, kas įvyko Ukrainoje. Mes turime įsitikinti, kad jie gauna teisingą signalą. Drauge esame didžiulė jėga. Išnaudokime ją, kad sukurtume geresnį ir saugesnį pasaulį ir stipresnę globalią ekonomiką. Tai pareikalaus energijos iš visų žmonių, kurie yra šitoje salėje ir už jos sienų. Bus sudėtinga. Tačiau mes privalome veikti aktyviau ir prisiimti atsakomybę. Agresoriai ruošiasi būti drąsūs – tokiu atveju mes privalome būti dar drąsesni. Taip garantuosime Ukrainos suvereniteto atstatymą. Taip užtikrinsime agresijos ir prievartos pralaimėjimą. Būtent taip šiame pasaulyje, šioje naujoje taikos, saugumo ir klestėjimo eroje mes pasieksime pergalę.

Ačiū.

Pagal užsienio spaudą parengė Jūratė Sofija Laučiūtė

IŠ ROMUALDO OZOLO PALIKIMO

KOKĮ LIKIMĄ RINKSIMĖS?

Dabar, kai po 1971–1972 metų TSKP CK nutarimų yra užgniaužti arba baigiami užgniaužti visi, tegul ir nedideli, Rusijai priklausančių tautų savarankiškumo pasireiškimai ir visose respublikose įsivyrąja visiška valdžios savivalė bei juodžiausia reakcija, o užsienio politikos srityje su JAV pasiektas susitarimas dėl prekybos ir nesikišimo į „vidaus reikalus“ ir numatoma ilgalaikė taika bei bendradarbiavimas, mes, kaip ir kitos Rusijos pavergtos tautos, esame palikti nekontroliuojamai rusų diktatūrai. Iki šiol dar galėjome tikėtis šios tokios užsienio, ypač JAV, paramos – bent priminimo pasauliui, kad šiurkščiausiai pažeidžiant visas tarptautinės teisės normas fašistiniu Stalino ir Hitlerio susitarimu 1940 metais buvome aneksuoti, kad pokario metais patyrėme galybę susidorojimų, deportacijų, o dabar, dangstantis tautų draugystės frazėmis, tyliai nutautinami ir engiami ekonomiškai, kad pasipriešinimo pavergėjams dvasia Lietuvoje yra ypač gyva ir pan. Nors ir nedaug naudos turėjome iš tų priminimų, jie mus palaikė bent morališkai, o rusiškąją valdžios kliką taip pat savotiškai kontroliavo, bent jau vertė maskuotis. Dabar, kai prekybos dingstimi susitarta nebeerzinti vienas kito vidaus klausimų priminimu, šita moralinė užkariautojų tramdymo priemonė nuimama, o mes paliekami niekuo netramdomai užkariautojų nuožūrai – tedaro jie su savo sąjunginėmis respublikomis ką nori, tai jų „vidaus reikalas“.

Ką su „broliškomis respublikomis“ yra numatyta ilgainiui padaryti – aišku kiekvienam. Tačiau iki šiol viešai buvo kalbama tik apie tautų suartėjimą, o dabar ir spaudoje jau be užuolankų rašoma, kad „su tautų suartėjimu vyksta jų asimiliacija“, ir kaip didžiausias tautų draugystės pasireiškimas nurodomas mordvių, karelių ir kai kurių kitų tautų visiškas arba beveik visiškas asimiliavimas, t. y. nutautinimas, numarinimas. Tas mažas, kultūriškai atsilikusias tautas buvo galima sudoroti ir anksčiau, o su ilgą tautiškai sąmoningo gyvenimo istoriją turėjusiomis tautomis, kurios dar iki tarybinės santvarkos įvedimo spėjo išugdyti savo raštiją, mokslą, meną, literatūrą, susidoroti sunkiau: reikia išnaikinti tautinės skirtybės, savitumo supratimą, įdiegti menkavertiškumo jausmą, pagarbą rusų kultūrai, kaip vienintelei tokiai turtingai ir pagarbos vertai; todėl turi būti sunaikintas tautos kultūros gyvenimas – knygų, ypač istorijos, leidyba, iš viešojo gyvenimo išstumta nacionalinė kalba ir kt. Tai padaryti nėra lengva ne tik dėl to, kad žmonės priešinas visokiems panašiams suvaržymams; tai prieštarauja tarptautinės teisės normoms, tai labai griežtai smerkia pasaulio viešoji nuomonė kaip kolonizatorinę, fašistinę, nežmonišką politiką. Rusija, dėdamasi visų pasaulio tautų drauge ir pasaulinės socialistinės revoliucijos vadove, akylai stebi ir nenori parodyti, ką ji daro su jos „globon“ jau patekusiomis tautomis, ką ji darys, kai ir kitos „draugės“ į tą globą pateks, todėl ji turi elgtis atsargiai: iš pradžių naikinti tik istorijos prisiminimą, diegti panieką jai arba bent abejingumą viskam, kas tautiška, nuolat kurstyti ir puoselėti „naujo gyvenimo“ kultą, su kuriuo skverbiasi nutautinimui pasmerktoms tautoms svetimas gyvenimo būdas. Iki šiol taip ir buvo daroma. Dabar, kai į „vidaus reikalus“ susitarta nebesikišti, bus galima imtis šiurkštesnių priemonių, ir jeigu kokie nors anglai, prancūzai ar vokiečiai ir patriukšmaus, kad Tarybų Sąjungoje smaugiami ukrainiečiai, latviai, lietuviai, estai, tai bus galima nė akimi nemirktelti – JAV, tikėdamasi Rusijos dujų, naftos ir kitų gamtos išteklių, taip reikalingų jos pramonei, tylės, nes juk ir sutarta tylėti... O ta ilgalaikė taika, taip karštai deklaruojama visame pasaulyje, bus panaudota kuo greičiau iki galo įvykdyti „lenininę nacionalinę politiką“, t. y. visus nacionalinius pakraščius paversti rusiškai kalbančia ir

mąstančia, rusų interesus ginančia „tarybine liaudimi“, „žmonijos istorijoje neregėta žmonių bendruomene“.

Kam gi Rusijai reikalinga ši nutautinimo politika? Ar tai koks nors nesąmoningas, iš rusų tautos gelmių kylantis instinktas, caro laikų tradicija, ar dar kas nors panašaus?

Taip, šitame siekime esama jei ir ne įgimto, tai kažko istorijos eigoje išugdyto ir tapusio rusų tautos savybe. Tai siejasi su rusų entuziastingu tikėjimu, neva jie yra išrinktieji, pasauliui išganymo tiesą galintys ir turintys atskleisti žmonės, taip tikintys savo misija, jog kiekvienas, kuris tuo netiki, tampa nebe draugu, o priešu. Rusija yra viena jauniausių pasaulio tautų ir, kaip dera jaunam, viena nepakančiausių jokiai kitai tiesai. Kadangi Rusija dar ir didelė tauta, tai tos ambicijos ir nepakantumas netrukdo pavirsti didžiarusiškojo šovinizmo politika, imta vykdyti dar pirmųjų carų ir pamažu vėl atgijusia Sąjungoje. O neatgimti kitų tautų engimo politika negalėjo todėl, kad Rusijos 1917 m. spalio perversmo vienas tikslų buvo išvaduoti *visas* pasaulio tautas. Kapitalistinio apsupimo doktrina, įsitvirtinusi pilietinio karo metais, kapitalizmo priespaudoje vargstančių brolių išvadavimo idėja, paplitusi dar rengimosi revoliucijai laikais, naujojoje į Sąjungą suburtoje valstybėje susijungė ir buvo panaudotos visų pirma prieš pačias bent kokio savarankiškumo siekiančias Sąjungos tautas, kaip nenorinčias paklusti revoliucijos idealams, vengiančias vykdyti internacionalinę misiją. Rusai gana greitai pajuto, kokia patogi šita demagogija ir tinkama nacionaliniams jų interesams, kurie neišvengiamai iškyla aukščiau už visus kitus interesus, kai tik revoliucinis pakilimas atslūgsta, o valdžioje įsitvirtinę žmonės ima buržuazėti. Šita demagogija pasidarė ne tik patogi, bet ir būtina, kai po Antrojo pasaulinio karo buvo sukurta socialistinė sistema ir ypač kai savarankišku – kiniškojo socializmo – keliu pasuko Kinija, iš Rusijos rankų pasistengusi išplėsti pasaulinės revoliucijos vadovo vėliavą.

Kodėl gi dabar prireikė taip sparčiai naikinti tautiškumą?

Visų pirma todėl, kad Rusijos pavergtas tautas veikia visame pasaulyje stiprėjanti nacionalinio išsivadavimo kova: savo valstybes kuria Afrikos ir Azijos tautos ir tautelės, iš kolonijinės priklausomybės stengiasi ištrūkti Pietų Amerikos tautos. Net Europoje vyksta nacionalinio išsivadavimo judėjimas: braška Jugoslavija, Didžioji Britanija tik didelėmis pastangomis išlaiko Šiaurės Airiją (Olsterį). Nerimsta visa Rytų Europa: Rumunija, Vengrija, Čekoslovakija. XX amžius yra tautų nacionalinio išsivadavimo amžius ir to negali neįvykti, negali netrukšti savarankiškai savo gyvenimą tvarkyti Rusijos pavergtosios tautos.

Antra, kodėl reikia taip skubėti kurti „tarybinę liaudį“, – tai ateityje neišvengiamas karinis susidūrimas su Kinija. Kam lietuviui ar ukrainiečiui kariauti su kinu, siekiančiu atgauti jam priklausiusias žemes, kurias kardu ir apgaule išplėšė Muravjovas, vėliau pagarsėjęs kaip Lietuvos sukilimo korikas! Nėra abejonės, kad tūkstančiai ir milijonai „nacionalinių pakraščiu“ vyrų nepaklustų vyriausybės įsakymui ginti imperialistinius Rusijos interesus Kinijos puolimo atveju – kinams priklauso didelė Sibiro dalis, jie turi į ją moralinę, istorinę ir net juridinę teisę, tad vietoj nešvarių skerdynių daugelis engiamų tautų verčiau pasirinktų sukilimą ir partizaninę kovą dėl savo gimtosios žemės išvadavimo negu visai beprasmišką ir gėdingą mirtį kur nors Mandžiūrijos laukuose.

Rusai tai supranta, todėl dar iki lemiamo susirėmimo nori iš žmonių sąmonės išdildyti Tėvynės kaip tautos teritorijos sąvoką, pakeisti ją „plačiosios tėvynės“ arba tiesiog tėvynės nuo Baltijos iki Japonijos jūros sąvoka, padaryti visus potencialiais imperialistais, didžiavalstybiniais interesų gynėjais.

Svarbiausia, kodėl rusai taip skuba, – tai jų ekonominiai interesai. Dėl senesnės kultūros, darbo tradicijų, darbštumo, susikaupimo ties savo žemės reikalais, o ne pasaulio užkariavimo vizijomis, daugelis sąjunginių respublikų tautų ir nežmoniškai sunkiomis centralizuoto biurokratinio planavimo sąlygomis pasiekė tokių rezultatų, tokių darbo laimėjimų, kad šūkčioti, „organizuoti“ tesugebančiam rusui atrodo kaip stebuklas. Rusas nesupras, kad tie

laimėjimai paremti tik atkakliu darbu ir meile savo žemei. Oficialioji propaganda tikina, o bukas, užguitas ir su viskuo sutinkantis slavas mielai patikės, kad visa tai – socializmo, rusų sukurtos santvarkos vaisiai; o jeigu taip, tai kodėl ir jam nepasinaudoti? Juo labiau, kad kitos išeities ir nėra: tame pačiame socializme gyvenantys rusai vis labiau skursta ir kenčia tikrą badą dėl nederliaus, stichinių nelaimių ir pan., o iš tikrųjų – dėl nemokėjimo ir nenoro dirbti. Kai tiek prikalbėta apie socialistinį perteklių, kai valdantieji iš tiesų gyvena pertekliuje, o valstiečiai ir darbininkai net derlingiausiose Centrinės Rusijos žemėse vos galą su galu suduria, reikia ko nors griebtis, kad badaujančiųjų pyktis neišsiliėtų neapykanta naujajai valdančiajai klasei. Tad ir didinamos duoklės, kurių reikalaujama iš kiekvienos „respublikos“, tad ir siunčiami tūkstančiai rusų į „pakraščius“, kur tikrai nebadaus.

Štai vien į Lietuvą, daugiausia į miestus, kasmet atsiunčiama apie 10 tūkstančių rusų. Vilnius kasmet priima 5 tūkstančius persikėlėlių, kurie tuoj pat aprūpinami butais. Vilniuje kasmet pastatoma 8 tūkstančiai butų, tad senbuviams telieka 3 tūkstančiai. Iki 1973 metų Lietuvos „vidaus reikalams“ likdavo 45 procentai pieno, 25 procentai mėsos. Nuo šiol vidaus reikalams, t. y. pardavimui, Lietuvos gyventojams liks tik po 15 visų tų pagamintų produktų. Tai visi jau aiškiau negu aiškiai pajuto 1973 metų mėsos krizės dienomis. Kilo bruzdėjimai, keletas gamyklų nebedirbo. LKP CK kreipėsi į TSKP CK perspėdamas, kad Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje 1969 metais, gali sukilti darbininkai. Tačiau maisto krizė Rusijoje yra tokia rimta, kad nepabijota nė Gdansko. Antra vertus, rusai gal to ir nori – lietuviams bus galima nuleisti kraujo, o rusiškąjį perėjimą paleisti į Lietuvą dar didesniu srautu, dar labiau įniršusį, kad mes „taip gerai gyvename“, o jam nenorime duoti. LKP CK mėsos krizę išsprendė, panaikindamas tiekimą rajonams, viską palikdamas tik didesniems miestams, nes, esą, miestai gali streikuoti, o kaimas tylės. Kaimas ištis dar tyli, bet ar ilgai? Ir ar tik kaimas?

Rusai supranta, kad dirbti galima tik tada, kai yra suinteresuotumas. Iki šiol mes buvome suinteresuoti gerai dirbti. Kad ir kiek mažai mums likdavo atidavus prievoles Maskvai (vien Lietuva išmaitino 13 milijonų žmonių), buvo galima dirbti, nes buvo ko pavalgyti, rodėsi, ir prekių gausės. Dabar, didėjant bendrai ekonominei krizei, už darbą gaunamas pinigas darosi bevertis: už jį nebeužpirksi nei maisto, nei pramonės prekių, nes jų kasdien mažėja. Žmonės darosi apatiški, didėja nepasitenkinimas. Galima laukti neramumų – kur kas didesnių negu 1972 metų Kauno įvykiai.

Štai kada prasiveržia į Lietuvą siunčiamas rusiškas elementas. Niekada neregėjęs nieko geresnio, jis niekada ir nesupras, kodėl mes nepatenkinti. Jis bus laimingas gavęs butą, pavalgęs kaip niekada ir bus priešiškas mums, tokiems nedėkingiems tarybų valdžiai. Jie ir bus ta jėga, kuri savo ekonominius sunkumus sprendžiančios valdžios rankomis rusins ir alins Lietuvą.

Valdančiajai klikai nesvarbu, kad laikui bėgant ši politika atsigręš prieš ją pačią. Be to, ji tikisi savo ekonomines negalias sutvarkyti padedama Amerikos, kol čionykščiai rusai nualins tai, kas per trisdešimt metų atstatyta su tokiu vargu ir pasiaukojimu. Taip Rusijos ekonominių sunkumų sprendimas paspartina Lietuvos rusifikaciją, išeina į naudą Rusijai, ir nesvarbu, kad po dvidešimt trisdešimt metų ir Lietuvos gamta bus nudrengta taip pat, kaip tie rajonai, iš kurių dabar plūsta persikėlėliai: žemių daug, ypač prie Kinijos sienos, galėsime naudotis taip pat grobuoniškai, o dabar galime su ne mažesniu ryžtu, apsikarstę dviveidiškais šūkiiais, svajoti ir rengtis pasaulio šturmui.

Tačiau kodėl apskritai tokia padėtis yra galima?

Čia vėl reikia skirti du dalykus: pasaulio situaciją ir tvarką viduje.

XX amžius yra visų tautų, didelių ir mažų, nacionalinio išsivadavimo amžius, kartu jis yra supervalstybių, tokių kaip JAV ir TSRS, realaus viešpatavimo pasaulyje amžius. Tautų konfliktų situacijoje jos naudojasi susidariusia padėtimi ir faktiškai, nors ir kaip kitos tautos

tam priešinasi, laiko pasaulį pasidalijusios įtakos sferomis. Nuo pat Antrojo pasaulinio karo pabaigos iki 1972 metų JAV ir TSRS, pilnos tikėjimo savo jėgomis ir augančia galybe, kovojo Šaltąjį karą, stengdamosi paveržti tą ar kitą dar į „įtakos zoną“ nepatekusią valstybę, ypač jauną. Tačiau kova dėl įtakos sferų ir vidinės problemos taip išvargino milžines, kad apie 1970 metus abi pasijuto išsikvėpusios. Juo labiau, kad nuo 1960 metų savarankišku keliu pasuko Kinija, dėl savo masto ir ekonominės galios galinti ir norinti tapti trečiąja supervalstybe.

Po karo, vos nugalėjus Kinijos revoliucijai, amerikiečiai tvirtino, esą „geltonasis pavojus“ yra pavojingesnis už raudonąjį (rusų). Tada rusai su kinais „draugavo“. Amerikiečiai nebuvo tiek naivūs, kad būtų tikėję tos draugystės amžinumu, tačiau bendri rusų ir kinų keiksmi, skirti amerikietiškam imperializmui, suprantama, kėlė nerimą. Todėl rusų ir kinų nesantaiką jie priėmė su palengvėjimu ir, kaip buvo tikėjęsi, susilaukė kinų palankumo. Rusai savo ruožtu išsigando JAV ir Kinijos suartėjimo ir pasistengė pasiūlyti savo draugystę, juo labiau, kad ji darėsi būtina ir ekonomiškai. Karų ir rasinių kivirčų išvarginta JAV nesididžiavo kuo nuoširdžiausiai atsakyti, stebėtina, nuoširdžiai, turint mintyje tai, kad Kinijai tai, aišku, nepatiks. Dar ir neaišku, kaip reaguos į tą rusų ir amerikiečių suartėjimą Kinija. Tačiau Jungtinėms Valstijoms tai, rodos, ir ne tiek svarbu. Joms svarbu tuoj pat gauti Sibiro gamtos turtą, o dar svarbiau – padėti Rusijai išsilaikyti kaip supervalstybei, neleisti jai subyrėti dėl ekonominės krizės. Amerikiečiai, kaip visada, žiūri visų pirma savo reikalų, bet žiūri toliaregiškai: jeigu Kinija greitai atgaus Sibiro žemes, jos rankose atsidsus milžiniški gamtos turtai, ant kurių ji išsaugys į didžiausią pasaulio valstybę, iki Europos rytų sumažėjusi Rusija nebeteks savo dabartinio svorio, pateks į Kinijos įtaką, o tada jau ir JAV turės nusileisti „geltonajam pavojui“. Tad ar nebūtų geriau, jei Rusija išliktų tokia, kokia yra: nesutarimai dėl teritorijų laikys įtempę abiejų kaimynių gigantų jėgas, o JAV tuo metu galės tvarkytis namuose. Ir kas jai, kaip namuose tvarkysis rusai, svarbu, kad jie laikytų prarakinę kinų energiją!

Štai kodėl mes atiduodami visiškai rusų administracijos nuožiūrai, štai kodėl jokių iliuzijų pasaulio atžvilgiu nuo šiol tikrai negalime turėti. O kad savo apverktinos padėties negalime pagerinti patys, kalta mums užkrauta biurokratinė policinė valdymo sistema.

Taip, mes turime Konstituciją, turime parlamentą – Aukščiausiąją Tarybą, pas mus vyksta rinkimai ir t. t. Gal tik užsienio turistams reikėtų įrodinėti, kad visa šita „demokratija“ yra demagogija nuo pradžios iki galo. Neįrodinėsim, nes ne jiems mes gyvename, o ir mes jiems ne tiek svarbūs, kad duotume duonos ir vaizdų. Mes patys puikiai suprantame, kad visus, net žemiausio lygio – apylinkės – deputatus pasiūlome ne patys, o rajonų ir miestų partijos komitetai. Ar jie siūlys žmones, kurie būtų linkę ginti paprastų balsuojančiųjų, interesus? Niekada! Už tai jų nepagirtų „aukščiau stovintys“. Šiuos taip pat ne mes pasiūlėme mūsų atstovais: sąrašas į LTSR Aukščiausiąją Tarybą tvirtinamas dešimtyse instancijų, įskaitant ir aukščiausiąją – Maskvą. Tik „užsigrūdinę“, patikimi tylėtojai pereis per šitą rėtį į kandidatus, nes tai ir reikš išrinkimą, mes tik sumesime balsus. O ir išrinkus kokį mėgstantį pakariauti, taip pat visada atsiras priemonių jam nutildyti: pirmiausia pokalbiai partijos komitete, paskui, jei nepadės, neperrinkimas, saugumo susidomėjimas ta „neaiškia asmenybe“ ir pan. Kiekvienas iš mūsų tai žino, užtat tyli.

Ir ką bekalbėti! Kalbėk nekalbėjęs, jei pats Lietuvos parlamentas jokių teisių neturi, jei viskas planuojama Maskvoje, o į „vietas nuleidžiami“ tik nurodymai: štai čia jau gali rodyti iniciatyvą, stengtis kuo geriau įvykdyti nurodymus. Ir tai ne kažin ką nuveiks, kai menkiausius standartų pakeitimus, taikymą „vietinėms sąlygoms“ turi aprobuoti, patvirtinti atitinkamos Maskvos planavimo įstaigos.

Tokia padėtis yra ūkinės veiklos srityje. Nėra prasmės stengtis, nes pastangos susidurs su rusų pasipriešinimu (tegu iš esmės tai bus ir pastangos dėl jų gero), o jei kas per daug atkakliai įrodinės visa žinančių Maskvos įstaigų neteisumą, tai tuoj kils įtarimas: ar tik ne

priešas čia? Užtat toks visuotinis sutarimas sesijų metu, užtat toks pritarimas „vietose“: ką tu pakeisi...

Pakeisti iš tiesų nedaug ką galima, nes ūkinę veiklą kontroliuoja ne ūkio reikalus išmanantys žmonės, – ir ūkio reikalus tvarko partija, t. y. tie, kurie geriau išmano ideologinius teiginius negu šeiminkavimą meną. Ir kas jiems tas menas, kas jiems išmintis, jei jie žino, kad ne už tai į minkštas kėdes pateko!

Negalima tvirtinti, kad aukščiausieji mūsų ūkio ar ideologijos veikėjai būtų visiškai galvijai ar bepročiai. Daug išradingumo parodė ir jie, laviruodami geležinių biurokratinės sistemos nurodymų džunglėse: ne veltui Baltijos tautos laikomos kūrybingiausiomis, ne veltui daugelis rusų čia regi Europą. Tačiau be eilinių žmonių pasiaukojamo darbo nieko panašaus nebūtų buvę, mūsų valdžios nuopelnas, kad mėgino rasti galimybių realizuoti tautos kūrybines jėgas. O ką šitos dirbti nebijančios tautos galėtų pasiekti, turėdamos visą ūkinio ir politinio gyvenimo laisvę, pačios savo galva planuodamos ir kurdamos! Nesimysime fantazuoti, nors ir būtų galima, ir reikėtų. Konstatuosime tik tiek: šita padėtis yra nenormali ir darosi dar nenormalesnė.

Tad kodėl visi tyli? Kodėl tyli visi nuo „apačios“ iki „viršaus“? Kodėl tyli „viršus“ – aišku, jis ir surinktas toks, kad tylėtų. Bet mes, kurie neturime ko prarasti, kodėl tylime mes?!

Suprantama, slaptosios policijos, arba saugumo, siautėjimo atmosferoje neilgai pakalbėsi, bemat atsidursi beprotnamyje arba viename Sibiro lagerių, kurių esama tiek pat, kiek ir Stalino laikais (taigi atkurtų, nes Chruščiovo laikais jų buvo mažinama).

Blogiausia, kad ir tie, kurie mėgina kalbėti, ieško ne to, kas svarbiausia. Suprantama, ir vidurinė, ir aukštoji mokykla, ir armija auklėja žmogų taip, kad jis nesuvoktų tikrųjų savo gyvenimo klausimų. Darbas atskleidžia to mokymo ir auklėjimo melagingumą, bet su darbu, su šeima, kuri paprastai tuo metu atsiranda, žmogus įkrenta į tokią rūpesčių dėl paprasčiausio išgyvenimo baltą, kad mąstyti nebelineka laiko, o bendra apatija ir saugumo priežiūra pastūmėja veikiau į girtuokliavimą, lengvų pramogų ieškojimą, o ne rimtų klausimų kėlimą ir bandymą rasti į juos veiksmingus atsakymus.

O rasti reikės!

Prieš mus įsakmiau negu bet kada iki šiol iškyla alternatyva: arba mes rasime būdą pasipriešinti Maskvos mums suplanuotam likimui, arba girtuokliaudami, kapstydamiesi kolektyviniuose daržuose ir soduose, žvejodami, stovėdami eilėse prie mėsos ir automobilių sulauksime to, kas mums yra numatyta.

Kad svarbiausias rusų rūpestis dabar yra nacionalinių pakraščių nutautinimas, daug įrodinėti nereikia: matome tai ir iš nutarimų, ir iš jų komentarų, kasdien girdime per radiją ir televiziją. Suprantame, ką reiškia „tautų draugystė ir suartėjimas“, taip gerai suprantame, kad piktinamės nebe tuo atvirai propaguojamu genocidu, o keliame kur kas paprastesnį klausimą: kam gi reikalingas tautiškumas, ką jis duoda? Rusai taip savęs kažkodėl neklausia, nes jie nekultūringi, nieko neišmano, žodžiu, barbarai. Mes pasidarėme tokie kultūringi, kad ir savo mirtį priimame filosofškai! Iš tiesų, jeigu jau taip, tai ko apskritai vertas žmogaus gyvenimas, ką jis duoda, jei ne kančias ir skausmą? Taip keliant klausimą belieka būti nuosekliams iki galo: imti ir masiškai žudyti (beje, girtuoklystė ir yra viena tokio nutarimo vykdymo formų, tik malonesnė, labiau atitinkanti bailio psichologiją). Labai palengvintume savo likimą, mūsų „draugai“ mums tik padėkotų. Tačiau mes kažkodėl to nelinkę daryti, kabinamės į gyvenimą kaip išmanydami: kad tik nieko neatsitiktų, kad tik ramiai, gražiai nusibaigčiau! Už klausimo apie tautiškumo reikalingumą, naudingumą slypi grynai ta pati gyvuliška baimė dėl savo gyvenimo, dėl padėties, dėl malonumų. Iš tiesų, kodėl neabejoti tautiškumo reikalingumu, jei jis nieko neduos – nei algos pridės, nei mašiną be eilės „pasuks“; priešingai – su juo susiję vieni nemalonumai. O tai prieštarauja mūsų siekiams!

Algimanto Kunčiaus nuotrauka

Bet kas tokiu atveju yra toks klausimas? Tai bailio, miesčionio ir vergo filosofija, kultūringumo burbulu apvilkta paties didžiausio barbaro išmintis. Buržuazėjantis miesčionis taip samprotavo visais laikais, nes jam buvo svarbu lovyti ir migis.

Iš tiesų, gal ir nedaug vertas žmogaus gyvenimas, gal jis ir beprasmis, ir kitoks, tačiau kol kas mes gyvename, kol pasaulyje yra tautos, kol tos tautos ne „susiliejimui“, o priešingai – laisvam savo galių išugdymui rengiasi. Kodėl mes kaip akli vergai turime priimti kieno nors mums skirtą likimą? Negi mes iš tiesų tiek „sukultūrėjome“, „supažangėjome“, kad mūsų kaip paprastų žmonių nebeįžeidžia vergo padėtis, vergavimas užkariautojui visais atžvilgiais?

Visada, visais laikais buvo žmonių, kuriems lovio filosofija buvo labiausiai suprantama ir vertingiausia. Netrukus ir netrūksta jų ir Lietuvoje. Tačiau jie tiek praeityje, tiek ir dabar buvo ir yra istorijos šiukšlės. Ne jie kūrė mūsų istoriją, nors ir jiems, aišku, turime būti „dėkingi“, kad istoriją turime tokią, o ne kitokią, geresnę, negu norėtume. Ne jie kuria ir dabar, nors jų „išminties“ vaisius aiškiai jaučiame. Lietuvos jaunimas, būsimosios Lietuvos kūrėjas, jau tarė savo žodį ir ryt prabils dar ryžtingiau ir aiškiau, o visos pažangiosios jėgos parems jį. Jauniems žmonėms, suprantantiems esamos padėties nežmoniškumą, priklauso ir žodis, ir būsimoji Lietuvos istorija.

Čia specialiai neliesime konkretaus išsivadavimo judėjimo klausimų. Mes nei planuoju, nei vykdytoju. Mes norime tik paskatinti mąstyti. Mąstyti ir veikti. Neatidėliojant, tuojau pat. Kad ir kiek laiko – gali atrodyti – dar turime, jo niekada nebus per daug, ypač kai prieš akis mūsų pačių gyvybės ar mirties klausimas.

Pasauliui atsiverianti taikos ir gyvenimo kūrimo epocha mums yra grumtynių dėl savo gyvybės, dėl savo žmogiškosios vertės, pagaliau, jei nebus įmanoma kitaip, dėl garbingos, žmogaus mirties vertos, mirties metas!

Tačiau mes ne mirčiai rengiamės, jei su visa atsakomybe, su visu savo padėties sunkumo supratimu aiškiai ir įsakmiai visiems keliame dabar mums svarbiausią klausimą: tad kokią likimą rinksimės? Pasirašysime mums paskelbtą nuosprendį ar, kaip dera žmogaus vardą nešiojančiam tvariniui, pasakysime NE ir tai patvirtinsime nedelsiamais ir visiems suprantamais ir juntamais veiksmais?

*Spausdinama iš 1973 m. birželio 30 d. rankraščio.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1801, ap. 2, b. 398*

1973.1.5

VERGŲ PSICHOLOGIJA

Ar ne pati megamėgiamiausia mūsų formuluotė yra tokia:
gerai, kad dar taip, gali būti ir blogiau...

Gerai, gali būti ir blogiau.

bet ar tai jau yra pakankamas pagrindas gyventi
pagal kuo nors išmąstytą: prietarų pilną, vilties ir nūjgą,
gali būti blogiau - nepalankiata; o ar gi būtų išmąstytas
braktas, dūmų dūvelės, ir prast dar nesirūpiama...

Gerai būtų blogiau! O išmąstytas dar pasvalgyt teorinis ke...
Norėčiau, kad balsuotas stovint eitot, kad ir atstovų
ne ką gaminau (taip, ne manipuliuoju, o gaminau - mąstau).
Dėl ir opneigiam, ~~je~~ metolėis patalauj ir pūnėti, je
panducotavos patalotė, kypėis patalotė, ~~je~~ Norėčiau,
kad imogau orumais roprimas iris keo. Ar mes
jūs ne imovės - vergai.

Ar kaip ašys būmėla pagal "valyguos, eivam, ale -
moustrast", rodyt savo skirams ir per "valsty bi -
nes svertes". Įprastais. O jei palutė - gali būti blo -
giu...

Ar pagal "valyguos, o gal jau ir de jė miestuam amu -
nikomais viltuam, bet ne ramus ten pat, ir istori -
joms, ir siacoms savo ginklus kisančius (konsteliu mī
L. ~~valsty mla~~ mla. mla). Amerikonomais nevalia būti
vickianais, o mūsų valdovais - valia.

Gerai, ir tikimais vergai.

Gerai, ir tikimais vergai (bet kaip kenei ir jis, vopromėji). O je
ir mactaliu, ir pagyrimas raštes (popirgalis) ir mē -
nor kito premijo (tuojimais nuo valdovų staly).

MĄSTYMAI

VYTAUTAS SINICA

RUSIJA, VAKARAI IR ISTORINIS TEISINGUMAS

Šiais metais nėra pagrindo tikėtis karo pabaigos. Vasarą kiek paradoksaliai Rusija pradėjo siekti paliaubų, nes ypač Baltijos kelio išvakarėse įvykiai karo fronte pradėjo krypti tikrai ne jos naudai. Ilgai laukta ir maldauta karinės technikos pagalba iš Vakarų pagaliau pasiekė Ukrainą ir pradėjo veikti, nors Vakaruose netrūko politikos komentatorių, kurie tvirtino, kad ji nepadės Ukrainai ir yra tik lėšų švaistymas bei bereikalinga konfrontacija su Rusija. Ačiū Dievui, šie balsai nenulėmė sprendimų.

Šiandien turime unikalią istorinę progą ne tik padėti Ukrainai, o tai savaime verta ir teisinga, bet ir – baisiai nuskambės – sunaikinti imperinę Rusiją. Mat Rusijai, kad ji būtų taiki ir galėtų sugyventi su savimi ir kaimynais, reikia tapti tiesiog nacionaline valstybe. Kol ji bus imperija savo sąmone ir galingumu, ji niekada neleis sau ir kitiems ramiai gyventi.

Visi matėme rugpjūtį prasidėjusias Ukrainos atakas Rusijos okupuotame Kryme ir kartu su iš ten bėgusiais rusų turistais suprantame, kad dėl Vakarų pagalbos kare keičiasi galios balansas. Pati Rusija rudens pradžioje nori paliaubų, kad galėtų išsaugoti savo menkas pergales, nori neprarasti Chersono ir kitų miestų. Ji tikisi, kad turimi svertai energetikos srityje, galimybė užsukti dujas Europos šalims taps pakankamu įrankiu nulemti europiečių elgesį.

Lietuva čia iš kitų išsiskiria. Galėjome ramiausiai paskelbti, kad nepirksime iš Rusijos jokių energetinių išteklių, nes ir taip jų neperkame. Ilgai, sunkiai, bet nuosekliai prie toėjome visose srityse, tik ne elektros. Tačiau daug Europos valstybių nuo Rusijos dujų yra priklausomos ir joms labai baisu, kas bus žiemą. Žinome, kad Europos Sąjunga teikia rekomendacijas mažinti šildymo ir kondicionavimo apimtis. XXI amžiuje tai gilus sukrėtimas. Daugelis jaunosios kartos žmonių žodžius „taupyk šviesą“ girdėjo tik kaip pokštą, o ne gyvenimo realybę. Dabar tai tampa realu ir apčiuopiama.

Rusija suinteresuota pratęsti procesus per žiemą, ji tikisi, kad Vakarai neištvers žiemos karo ir nutraukto energijos išteklių tiekimo sąlygomis. Ši Rusijos taktika, tikėtina, nepasiteisins. Nors karas truks bent iki metų pabaigos, jis turėtų baigtis „geruoju“, tai yra mažiausiai be naujų Ukrainos teritorinių praradimų palyginti su 2022 m. vasario 24 d., o gal ir su atgavimais.

Suprantama, karas jau pareikalavo daugybės aukų ir kančių. Tačiau svarbu, kad tos aukos ir kančios nebūtų beprasmės. Daug ką karas ir mirtis užklupo nepasirengusius, neturinčius iš ko rinktis. Tačiau visi tie, kasėjo kariauti,ėjo su viltimi apginti savo tėvynę, ir tą tikslą prasminga ir teisinga pasiekti. Jis realus, tačiau užtruks.

Nauja pareiga

Šiandien suprantamai klausiamo, kodėl laisvasis pasaulis leidžia Rusijai žudyti prisidengiant karu. Toks klausimas gali kilti tik mūsų laikais. Žvelgiant iš tolesnės laiko perspektyvos, idėja, kad kas nors turi pareigą įsikišti į valstybių ir tautų nusikaltimus ir ginti aukas nuo agresorių, yra iš esmės nauja. Mes žinome, kad prasidėjus karui, stipresnei valstybei užpuolus silpnesnę, į konfliktą įsitraukdavo ir kitos šalys. Tačiau žinome ir tai, kad tame nebuvo jokios moralumo auros, tai buvo interesais, iš išskaičiavimo, grįsti karai. Taip kilo

abu pasauliniai ir daug kitų karų. Įsikišimas į karą, kad būtų nutraukti nusikaltimai, yra nauja – net ne po Antrojo pasaulinio karo, o tik XX amžiaus pabaigoje įkūnyta, – idėja. Iki pat šiol faktiškai ši idėja nebuvo įgyvendinama. Šalys nesikišdavo ir neapgindavo karo aukų. Nauja manyti, kad galima ir reikia tai padaryti.

Negalime apsimesti, kad karo nusikaltimai nevyksta visame pasaulyje. Priešingai, visame pasaulyje jie vyksta ir niekas neįsikiša, tų nusikaltimų nesustabdo. Tai tam tikra Ukrainos laimė, kad ji yra Europos dalis ir Vakaruose yra matoma kitaip nei visame kitame pasaulyje. Egzistuoja tiek civilizaciniai, tiek tiesiog sutartiniai įsipareigojimai Ukrainai.

Ironiškas faktas: žlugus SSRS Rusija, kaip SSRS teisių paveldėtoja, Jungtinė Karalystė ir Jungtinės Amerikos Valstijos trise įsipareigojo užtikrinti Ukrainos teritorinį vientisumą ir nepriklausomybę mainais į tai, kad Ukraina atsisakys joje po SSRS griūties likusio branduolinio ginklo. Ukraina savo įsipareigojimų dalį įvykdė. O kitos šalys? Būtent Rusija šiurkščiausiomis formomis kėsinosi ir kėsina į Ukrainos teritorinį vientisumą, o Jungtinė Karalystė ir JAV, bent 2014 metais, kai tai tapo tiesiogiai aktualu pirmą kartą, niekaip nepadėjo Ukrainai apsiginti nuo agresijos. Tai, kas tuo metu atrodė kaip pagalba, įvairūs Barako Obamos įspėjimai ir Vladimiro Putino pabarimai, humanitarės siuntos be karinės ginkluotės, kasdien perbraižomos raudonosios linijos, nebuvo jokia pagalba. Vos prieš aštuonerius metus, kone vakar, nors ir mažesniu mastu lokalizuotoje teritorijoje (Donbase ir Kryme) vykstant Rusijos agresijai ir nusikaltimams, pasaulis apskritai nesikišo ir nieko nedarė.

Dabar, 2022-aisiais, pasaulis sukruto ir bent šio to vis dėlto bando griebtis. Žinoma, tik tas Vakarų pasaulis, kuris jaučia tam tikrą bendrumą ir atsakomybę už Ukrainą. Kitas pasaulis tiesiog žiūri, ir tai nestebina – tai įprasta žmonijos istorijoje. Juk ir Vakarai tik sekė pirmąsias tris karo dienas. Prasminga vėl ir vėl grįžti prie šio fakto, ypač didėjant laiko nuotoliui nuo karo pradžios. Vakarų lyderiai sėdėjo ir stebėjo, buvo susitaikę, kad Ukrainos išsaugoti neįmanoma ir todėl nieko nereikia daryti. Vokietijos finansų ministras Ukrainos ambasadoriui karo pradžioje sakė, kad Ukrainos nebėra ir belieka su tuo susitaikyti. Kaip Maskva klaidingai tikėjo, kad įmanoma per kelias dienas užimti Kijevą ir sunaikinti Ukrainą, taip tikėjo ir Berlynas, Paryžius ir Vašingtonas. Ir tik kai Ukraina visų nuostabai pasipriešino, matant visuomenės nuotaikas ir kitus veiksnius buvo sureaguota. Vasarą pamėgta kalbėti apie „Putino veido išsaugojimą Vakaruose“, bet patys Vakarai pirmiausia suskubo rūpintis būtent savuoju veidu, todėl ir pradėjo Ukrainai padėti. Tai nebuvo ir nėra savaime suprantama, nors sveikintina ir laukta.

Nepasmerkto niekšo drąsa

Giliausia jau daugiau nei septyniasdešimt metų mus, Europą, persekiojanti neteisybė yra skirtingas nacių ir sovietų vertinimas. Naciai buvo teisingai ir pagrįstai pripažinti nusikaltėliais prieš žmoniją, nusikalstama pripažinta pati jų ideologija, Holokaustas – didžiausiu istorijoje nusikaltimu. Tai teisinga, bet akivaizdžiai buvo padaryta nugalėtojo teise. Niurnbergo teismas prieš nacių įvyko tiesiog todėl, kad jie pralaimėjo. Jeigu jie būtų laimėję, nieko panašaus nebūtų buvę. Ir geriausiai tai matyti žiūrint į Sovietų Sąjungą, kuri laimėjo ir, nepaisant visų milžiniškų jos nusikaltimų, niekada nesulaukė jokių pasmerkimų ar teisingumo paieškos. Visos Antrąją pasaulinį karą užbaigusios Jaltos, Potsdamo, Teherano konferencijos skirtingu mastu numatė, kaip nugalėtojai dalysis pralaimėtojus.

Net jeigu tuo metu Vakarų sąjungininkai nieko nežinojo apie Molotovo–Ribentropo paktą ir jo slaptuosius protokolus, taigi apie faktą, kad Trečiasis Reichas ir SSRS susitarę dalytis kaimynus pradėjo Antrąją pasaulinį karą, jų žvalgybos nežinoti negalėjo. Tačiau Sovietų Sąjungai buvo atleista viskas, nes jie buvo nugalėtojai ir turėjo būtinų jėgų, be kurių Vokietija gal ir nebūtų įveikta. Tas požiūris tęsėsi iki šiol. Sovietų Sąjunga ir vėliau Rusija visada gyveno piktnaudžiaudama pasaulio atleidimu be atgailos.

Putino elgesys per dvidešimt jo valdymo metų yra tiesioginis padarinys ir tąsa to nebaudžiamumo ir įsivaizdavimo, kad Sovietų Sąjunga ir po to Rusija iki šiol gali šiuo nebaudžiamumu naudotis ir jo tikėtis. Juk Kremliaus elito sąmonėje SSRS ir Rusijos Federacija yra tapačios, tiesiog istorinės aplinkybės privertė pervadinti šalį ir šiek tiek „susipaprastinti“. Tačiau istorinė pareiga iš jų reikalaujanti įvykdyti istorinį teisingumą ir SSRS atkurti. Ta neva paveldėto nebaudžiamumo aura drąsina Kremlių eiti pirmyn į okupacijas iki pat to, kas padaryta 2022 metų vasarį.

Iki šiol egzistuoja praraja tarp Vidurio ir Rytų Europos bei Vakarų Europos sąmonės vertinant Antrojo pasaulinio karo ir pokario įvykius, totalitarinius režimus. Mes – Lietuva ir visas šiaurės geležinės uždangos buvęs regionas, jo tautos – turime pareigą nenuilsdami kantriai ir nuolatos aiškinti, kad sovietų ir nacių nusikaltimai ir jų ideologijų ydingumas yra lygiaverčiai. Bažnyčia labai teisingai visą laiką tvirtina, kad abi ideologijos yra absoliutaus blogio ideologijos. To neigimas Vakaruose prisidėjo prie klaidingo Rusijos įsivaizdavimo ir jos grėsmės traktavimo.

Lietuva patyrė tiek ideologinius komunizmo gnaužtus, tiek ir totalitarinio stalininio teroro siaubą, visus jo atspalvius ir prieskonius. Nepamiršome, kas tai yra, o Vakarai gyveno nepalieti ir nežinodami, jie vylėsi, ypač po Antrojo pasaulinio karo, kai pergalė prieš nacius sustiprino iliuziją, neva esama kažin kokios vienybės ir bendrumo tarp Sovietų Sąjungos ir Vakarų. Jau tarpukariu Vakarai tikėjo, kad iš SSRS ateinančiose propagandinėse žiniuose esama ir tiesos. Kad Spalio revoliucija, nors žiauri, nešė pažangius lygybės, laisvės, demokratijos idealus, moterų išlaisvinimą.

Daug vėliau, jau pokario Vakaruose, septintajame dešimtmetyje kilus vadinamajai studentų revoliucijai, studentai ir ne tik jie stojo į kovą ne tik su laisvos meilės ir taikos šūkiais, bet ir su sovietinėmis vėliavomis, komunistiniais šūkiais ir žavėdamiesi marksizmu įvairiausiomis formomis. Staliną galiausiai pasmerkė tiek pati Sovietų Sąjunga, tiek Vakarai, o, tarkime, Leniną Vakaruose buvo galima įsivaizduoti kaip idealistą, kuriam ne viskas pavyko, ne visos jo idėjos buvo suprastos ir įgyvendintos. Juo labiau taip vertintas ir marksizmas: neva tai buvusi gera, bet praktikoje nepavykusi teorija. Nepavykusi, nes iš tiesų savo esme bloga teorija, kuri ir negalėjo pavykti. Pagaliau šiandien tokiose kairuoliškose šalyse kaip Ispanija vėl atgimsta ir pats šiurkščiausias Stalino kultas.

Tokiame kontekste mūsų pareiga europiečiams nepailstamai aiškinti, kad nacizmas ir bolševizmas yra viso labo dvi to paties medalio pusės, dvi žmogiškos prigimties neigimo, tariamo rojaus žemėje ir naujo žmogaus kūrimo formos. Yra bandymų, kurie tarytum rodo, kad tai įmanoma. Štai 2008 metais Europos Parlamente buvo pasirašyta Prahos rezoliucija, kuri nedviprasmiškai Europos Sąjungos vardu skelbė lygų šių nusikaltimų ir režimų vertinimą. Tačiau su rezoliucijomis dažniausiai taip ir nutinka, kad jos skiriamos tik stalčiams, o ne kasdienybei ir ne visuomenėms ar politikams. Pastarųjų sąmonėse totalitarinių režimų nusikaltimai iki šiol nebuvo sulyginami.

Nesinorėtų leisti į mirties matematiką, kai blogį matuojame jo aukų skaičiumi. Bet jeigu tą padarytume, matytume, kad komunizmo nusikaltimai buvo didesni ir baisesni. Kiekvienam nesunku internete pasitikrinti jų aukų skaičius. Ar įmanoma palyginti mirčių žiaurumą? Jeigu įmanoma, turbūt niekas negali žiaurumu prilygti mirčiai iš bado, taigi ir Holodomorui, kur apie aštuoni milijonų žmonių buvo ne sušaudyti ar kitaip sulaukę egzekucijos, o tai būtų buvusi sąlyginai gailestinga mirtis. Ne, jie buvo numarinti bado, sąmoningai atimant visą maistą, bet kokias galimybes prasimaitinti ar išvykti iš to bado marinuojamo regiono. Per porą metų išmirė milijonai ukrainiečių. Sunku įsivaizduoti ką baisesnį, bet šis ir kiti sovietų nusikaltimai yra vis menkinami ir plaunami, vaizduojant juos kaip neva mažesnius už nacių nusikaltimus.

Lietuva visa tai yra patyrusi. Per Lietuvą persirito nacių režimas, nužudęs per du šimtus tūkstančių mūsų kitataučių bendrapiliečių žydų. Persirito ir sovietų režimas, jo metu buvo išžudyta dar daugiau Lietuvos žmonių, nesirenkant tautybės ar rasės. Bent ta Lietuvos visuomenės dalis, kuri nebuvo pasidavusi sovietizacijai ir prieš kurią atsilaikė jų vaikai, turi atsparumo ir blaivaus suvokimo apie abu šiuos režimus. Lietuva privalo visais būdais puoselėti ir stiprinti šį suvokimą, padaryti jį visuotiniu visų pirma tarp Lietuvos piliečių. Per švietimą, per medijas, pirmiausia – LRT, per viešąsias erdves, paminklus ir t. t. Edukacinės programos turėtų aiškinti, kas yra komunizmas, kodėl jis lygiavertis nacizmui. Ir tada, būdami tokią atmintį puoselėjančia visuomene, turėtume ir galėtume skleisti ją pasauliui.

Vakarai privalo būti mūsų partneriai, kitų mes ir negalime turėti, tačiau turime jiems padėti suvokti šią tiesą. Totalitarinių režimų vertinimas nėra joks nuomonės klausimas. Tai yra objektyvi tiesa, kurią mes, lietuviai, dėl skaudžių istorinių aplinkybių, deja, geriausiai pažįstame. Vakarai dėl savo laimingų istorinių aplinkybių nacizmo ir komunizmo taip nesuvokia. Todėl tai nėra skirtingos nuomonės klausimas. Tai tiesos ir žinojimo klausimas. Mūsų pareiga – savuoju žinojimu dalytis, net jei jis ne visada noriai priimamas.

Lenkija – pavyzdys Europai

Karo fone ypač pavyzdingai atrodo Lenkija. Ji nuosekliai ginkluojasi, kaip kad anksčiau nuosekliai priešinosi sovietizacijai. Lietuvoje pozityvus Lenkijos vaidmuo nutylimas, akcentuojamos jos valdžios klaidos, ginčai su Europos Komisija.

Istoriškai per pastaruosius du šimtmečius santykiuose su Lenkija susikaupė daug „blogų kraujo“, pagrįstų nuoskaudų. Daug dėl ko galima pykti, tačiau galima ir išsiaiškinti, pripažinti padarytas skriaudas ir judėti toliau. Nors ir daug pretekstų kiršinimui, esama svarbesnių dalykų, ir kaip tik Lenkija, joje laimėjus dabartinei valdžiai, pirmoji susiprato ir pradėjo elgtis taip, lyg iš tiesų geopolitinis saugumas būtų pirmoje vietoje.

Turbūt daug kas atsimena, kad pastarąjį dešimtmetį nuolatos vyko savotiškas tampy-masis su Lenkija dėl Lietuvos lenkakalbių kalbinių teisių. Ir Gediminas Kirkilas, ir Andrius Kubilius, ir galiausiai Saulius Skvernelis nuolatos stengėsi ir Lenkijai žadėjo lenkiškus paso įrašus Lietuvos piliečiams, lenkiškus gatvių ir vietovių užrašus. Patys važiuodavo į Lenkiją ir ten patys neprašyti žadėdavo tuos dalykus, o vėliau patys netesėdavo, nes nei Seime, nei visuomenėje nebuvo palaikymo. Kam žadėti?

Tikrai žinau, kad iš Lenkijos pusės dabartinė valdžia pati nutraukdavo šias lietuvių inicijuojamas kalbas apie lenkų būklę Lietuvoje ir pakreipdavo kalbą link regioninio saugumo, didesnių JAV pajėgų pritraukimą – apie tai, kas svarbiausia. Lietuvos atstovams nesisekė perimti šios naujos, aukštesnės darbotvarkės.

Vėliau Lenkija įsivėlė į ginčą dėl teismų reformos su Europos Komisija ir Lietuvai kito dilema, kurią pusę palaikyti. Valdant Daliai Grybauskaitei buvo įprasta visais klausimais sutarti su Angela Merkel, ja sekti ir būti jos proteguojamai. Klausimo tad kaip ir nebuvo: reikėjo palaikyti Europos Komisiją, kurią palaikė ir Merkel. Mat nors Briuselis nėra Berlynas, bet faktinė ES valdžia Merkel esant kanclere buvo būtent Berlyne. Ir Grybauskaitė palaikė Europos Komisiją prieš Lenkiją. Prezidentas Gitanas Nausėda pradėjo daugiau remti Lenkiją. Tai sudėtingas klausimas, nes Lietuva nėra suinteresuota tiesiogiai stoti į vieną konflikto pusę, svarbu tą konfliktą išspręsti. Tačiau ir teisingumas, ir Lietuvos geopolitinis interesas yra Lenkijos pusėje. Iki šiol stringame tą suprasti ir atitinkamai elgtis. Europos Komisija, kaip anksčiau Lietuva, nesupranta, kas yra svarbu, o kas – antraeiliai dalykai.

Nors Lenkijos valdžia daro klaidų įvairiose srityse, tačiau politikos be klaidų nebūna, o vertinant visumą, Lenkija šiandien yra pavyzdingai valdoma šalis. Ypač sektina Lenkijos laikysena dėl Ukrainos, tiek padedant Ukrainai karine ir humanitarine pagalba, tiek milijonais priimamų pabėgėlių.

Nesunku prisiminti, kad praėjusį dešimtmetį Lenkija buvo puolama už tai, kad atsisako priimti nelegalius migrantus iš Azijos ir Afrikos. Nemažai kairiųjų gal net nuoširdžiai nustebo, kaip Lenkija, buvusi tokia griežta migrantams, dabar plačiai atveria vartus ir priima milijonus. Beje, taip pat stebimasi ir kai kalbama apie ukrainiečius svetingai priimančią Lietuvą. Neseniai „Amnesty International“ paskelbė skandalinę poziciją: Vidurio Europos šalys neva selektyviai elgiasi su įvairių regionų pabėgėliais, remiasi rasistinėmis nuostatomis, kai baltuosius europiečius ukrainiečius priima ir gelbsti, nors prieš tai nepriėmė iš islamiškų šalių bėgančių žmonių.

Skirtumas turėtų būti ir yra kiekvienam akivaizdus. Ukrainiečiai realiai bėga nuo karo, negalėdami užsitikrinti fizinio saugumo savo gyvenamose teritorijose. Jie bėga į artimiausias saugias šalis, dažniausiai pasilikdami būtent Lenkijoje, nes ji arčiausia. Jie masiškai skuba grįžti į tėvynę, kai tik nutrūksta karo veiksmai jų gyvenamosiose vietose. Jie neieško geresnio gyvenimo, o iš tiesų bėga nuo karo. Jie tikri pabėgėliai, o ne nelegalūs migrantai, kokie buvo per pusę pasaulio iš saugių, bet vargstančių šalių į turtingą Europą keliavę asmenys. Lenkija šį skirtumą supranta ir tai nieko neturėtų stebinti.

Galiausiai egzistuoja karinis aspektas. Lenkija vasarą paskelbė skirianti penkis procentus BVP šalies gynybai. Tai didžiulis skaičius. Lenkija ginkluojasi kaip tik gali, reformuoja karines pajėgas ir tikriausia prasme rengiasi karui. Pagal karines galimybes Lenkija yra Ukrainos lygmens valstybė ir ji tokia jaučiasi, prireikus ji galėtų stoti į karą su Rusija. Net būta viešų pasisakymų, esą Lenkija pasirengusi stoti į karą atskirai nuo NATO.

Šis Lenkijos pasirengimas karui yra giliausia prasme adekvatus – atitinkantis realybės reikalavimus. Tai kontrastuoja su daugelio Vakarų šalių laikysena, kurią būtų galima apibūdinti kaip neigimą, nenorą priimti ir pripažinti to, kaip blogai šiandien yra Europoje, kokia reali ir aštri karo grėsmė. Kai Putinas pareiškia, kad jam nereikalingas pasaulis be Rusijos, būtina suprasti, kad jis pasirengęs padaryti bet ką ir sugriauti bet ką, kas tik jam atrodys reikalinga Rusijos didybei atkurti. Lenkija tą pasiryžimą supranta ir jam ruošiasi. Toliau į Vakarus šio suvokimo trūksta. Tenka kartotis, kad viena svarbiausių, kone epochinė tiek mūsų, tiek lenkų misija yra tą suvokimą žadinti ir stiprinti visomis priemonėmis.

Parengta pagal straipsnio autoriaus ir žurnalisto Liutauro Serapino radijo pokalbį 2022 m. rugpjūtį.

Mitingas Lukiškių aikštėje prieš Molotovo–Ribentropo paktą. Vilnius, 1993 m. rugpjūčio 23 d. Raimondo Urbakavičiaus nuotrauka

UGNIUS ŠVEREIKA

ŽMOGAUS TEISIŲ DISKURSAS LIBERALIOJE DEMOKRATIJOJE

Žmogaus teisės šiandieninėje visuomenėje – dažnai aptarinėjama ir nekvestionuojama tiesa, kurios privalu laikytis. Turbūt nėra nė vienos gyvenimo sferos, kuri nebūtų patyrusi žmogaus teisių įtakos. Kalbant apie žmogaus teisių ir liberalios demokratijos santykį tai taip pat nėra išimtis. Galime pastebėti, kad žmogaus teisės ir liberalizmas tampa demokratijos matu, ir tai sukelia retai į viešumą iškylančias politines problemas. Beveik nuolatos girdime žodį demokratija ir visur skatiname būti demokratiškais, tačiau kiekviena nauja žmogaus teisė apriboja spektrą klausimų, kuriuos galėtų spręsti demokratinė visuomenė, ir šis iš pažiūros demokratijai turintis padėti įrankis egzistuoja demokratijos sąskaita. Pjeras Manenas (Pierr Manent) savo darbuose stengiasi šias problemas iškelti į diskusijų lauką ir giliau paanalizuoti žmogaus teisių bei demokratijos problemas. Remiantis P. Maneno tekstais, pirmiausia neseniai lietuvių kalba pasirodžiusia knyga „Prigimtinis įstatymas ir žmogaus teisės“¹, paanalizuokime žmogaus teisių ir liberalios demokratijos santykį bei šio santykio problemas.

Nuo modernių laikų atsiradus tautinei valstybei demokratijai atsivėrė platesnės galimybės. Tauta tapo ta suvienijimo priežastimi, kurios dėka, galima sakyti, demokratija šiandien yra pagrindinė valdymo forma Vakarų pasaulyje. Tačiau su laiku ši tendencija ima nykti dėl kito svarbaus universalios principo, kuris galbūt galėtų sujungti dar didesnes bendruomenes ir net panaikinti valstybes kaip tokias. Čia turima mintyje žmogaus teisių doktrina, kuri koja kojon kartu žengia su liberalizmo ideologija.

Moralės baimė

Žmogaus teisės suvokiamos kaip universalios subjektinės teisės, kurios priklauso kiekvienam vienodai nepaisant jokių veiksnių. Prie šio ir kitų žmogaus teisių teiginių galima lipdyti ir liberalizmo bei individualizmo idėjas, kurios iš esmės labai dera tarpusavyje. Abiejų pagrindinė ašis yra individas ir jo santykiai su kitais individais. Pagrindinė žmonių motyvacija yra patenkinti troškimus, maksimizuoti malonumą bei naudą ir kiek įmanoma labiau minimalizuoti kančią bei gauti visko, ko tiktai geidžia. Kitaip tariant, individas pats geriausiai žino, kokie jo interesai bei tikslai ir kaip jų būtų geriausia siekti. Taigi prie šios idėjos belieka tik pridėti įrankį šiam principui įgyvendinti ir šis įrankis yra žmogaus teisės. Aptariant liberalizmą verta paminėti, kad didžioji dalis veiklų, kurios anksčiau buvo svarstomos viešai, dabar įtraukiamos į žmogaus privatų gyvenimą ir paliekama jo asmeniniam teismui. Individai neturi priklausyti nuo dorybių, religijos, socialinio statuso ar tautybės. Visa tai yra patraukiama į privatų žmogaus gyvenimą. Iš šios idėjinės bazės kyla begalinis įvairiausių žmogaus gyvenimo formų sprogimas, kuris lemia milžinišką kultūrinę tiek civilizacinę, tiek individualią įvairovę. Ir nuo šios vietos pradeda kilti nesklandumų.

Vakaruose visuotinai pripažįstama demokratinės santvarkos viršenybė, kurios pagrindas yra visų piliečių / žmonių lygybė – nekvestionuojamai skleidžiamas principas. Šioje vietoje taip pat pasirodo universalios teisės, kurios yra griežtai visuotinis principas, galiojantis visiems žmonėms be išimčių. Pabrėžtina, kad pagal žmogaus teisių doktriną visos kultūros bei visos gyvenimo formos yra lygios ir bet koks jų vertinimas ar mėginimas jas rikiuoti, tarkime, pagal moralinę vertę ar kokį nors kitą kriterijų yra suvokiamas kaip diskriminacinis, kitaip tariant, tiek teoriškai, tiek praktiškai vertinti šioje srityje reikėtų kėsintis į žmonių lygybę². Pripažindami visuotinį universalų kriterijų, kuriuo

¹ Manent P. *Prigimtinis įstatymas ir žmogaus teisės*. Vilnius, Valstybingumo studijų centras, 2021.

² Manent P. *Prigimtinis įstatymas ir žmogaus teisės*, p. 30.

vadovaujamės, mes bijome pasakyti, kad vienas gyvenimo būdas, kultūra ar elgesys yra vertingesnis už kitą. Tačiau šiandien elgesį, kuriam žmogaus teisės nepritaro, linkstama pateisinti ar susilaikyti nuo sprendimo, nes sprendžiant rizikuojama pasakyti, kad kuri nors gyvenimo forma yra prastesnė, o tai jau prieštarauja lygybei bei pačiai žmogaus teisių esmei. Taigi žmogaus teisės, galbūt to tiesiogiai nesiekdamos, pašalina moralinį vertinimą. Žmogaus teisės šiandien tampa neginčijamomis ir privalomomis, o moralė tampa nebepri- valoma. Moralė tampa privilegija, kuria retas gali naudotis. Šiandien galime pastebėti, kad praktiškai niekas neklausia, ar moraliniu požiūriu dalykai yra teisingi. Apskritai dalykai moraliniu požiūriu gali būti teisingi arba klaidingi. Tačiau mes nei demokratiniu, nei kitu būdu negalime pasakyti, kad vienas ar kitas dalykas mums kaip politinei bendruomenei yra nepriimtinas. Kad ir kaip mes aukštintume demokratiją ir daugumos valią, panašu, kad individas šioje vietoje turi daugiau galios svertų.

Pamatinė nelygybė tarp valdomojo ir valdančiojo

Kita problema, kurią nagrinėja P. Mananas, yra paklusnumo problema. Autorius teigia, kad jeigu žmonės iš prigimties laisvi ir lygūs, tai reiškia, kad jie savo esme yra nepaklusnieji¹. Ir štai čia galima įterpti Tomą Hobsą (Thomes Hobbes), kuris teigia, kad politikos mokslas yra mokslas apie paklusnumą, o įrankis šiam paklusnumui pasiekti yra suvereni valstybė. Tačiau kaip rašo P. Mananas, nėra aiški valstybės moralinė savastis, kitaip tariant, kas skatina valstybę valdyti. Ir nors esame pasmerkti nežinoti valstybės ketinimų ir jei tie ketinimai yra neapibrėžti, tai todėl, kad savąsias veikimo paskatas valstybė randa žvelgdama paklūstančiųjų, o ne valdančiųjų akimis. Kitaip sakant, valstybė – tai įrankis, iš esmės verčiantis nepaklusniusius paklusti, tačiau pati valstybė paklūsta nepaklūstantiesiems². Šis valstybės neapibrėžtumas, pasak P. Manano, atskleidžia dvilypę valstybės prigimtį – ji kartu ir valdo, ir paklūsta. Tai veikia pilietį, kuris nemoka paklusti ir nemoka valdyti³.

Labai panašias tendencijas įžvelgė ir Karlas Šmitas (Carl Schmitt), jis kalbėjo apie demo- so susidvejinimą ir gebėjimą / negebėjimą tuo pačiu metu būti ir valdžios subjektu, ir jos objektu. Tuo pat metu tauta save valdo ir sau paklūsta ir su savimi ginčijasi. Abu autoriai užčiuopė paradoksalią modernios demokratijos vietą, kur pasidaro nebeaišku, kas iš tik- rųjų valdo. Modernioji valstybė – Hobso sukurtas įrankis, turintis užtikrinti visų individų saugumą bei juos valdyti tuo pačiu metu, jis ir valdo, ir paklūsta iš prigimties (bent jau taip reikėtų suprasti žmogaus teisių doktriną) nepaklusniems individams. XIX amžiaus pradžioje buvo minčių, kad modernios visuomenės galės išvis apsieiti be valdžios, kitaip tariant – kurti savaiminę tvarką. Šią idėją galima mėginti sieti su minimalios valstybės kon- cepcija bei teisine demokratija, kur vienas iš pagrindinių principų – įstatymo viršenybė. Ir štai čia P. Mananas pastebi, kad užtikrindama lygybę modernioji valstybė bet kokią valdžią padaro neįmanomą, nes bet kokiame politiniame santvarkoje egzistuoja pamatinė nelygybė tarp valdančiojo ir paklūstančiojo, esama kokybinio skirtumo tarp to, kuris paklūsta, ir tarp to, kuris įsako⁴. Įsakantysis ir paklūstantysis į kiekvieną klausimą žvelgia iš skirtingų perspektyvų ir jų veiksmams reikia pasitelkti skirtingas dorybes⁵.

Šis argumentas tiek žmogaus teisių doktrinoje, tiek demokratinėse visuomenėse išsklaido dogmatizuojamą lygybės idėją. Bandant įžvelgti ne tik lygybės plusus, bet ir minusus, galima sakyti, kad lygybės fenomenas reikalauja, jog žmonės vengtų išskleisti tuos savo sugebėjimus ir išmanymą, kurie jiems suteiktų pranašumą teisėtai vadovauti kitiems, o ne paprastą iš pareigų kylantį pranašumą. Kitaip tariant, įgimtą vidinį pranašumą, kuris turėtų būti kokybiškesnis nei tik iš pareigų kylantis pranašumas. Taigi visi mėginimai naikinti hierarchijas atsiremia į pamatinę ir veikiausiai nepanaikinamą skirtį tarp to, kuris valdo, ir to, kuris paklūsta. Ir tai kelia tradicinį klausimą, kokiomis dorybėmis turi pasižymėti tas, kuris valdo, ir tas, kuris paklūsta. Tačiau žmogaus teisių doktrinoje nerasime pozityvių nuorodų į šiuos klausimus.

¹ Ten pat, p. 93.

² Ten pat, p. 94.

³ Ten pat.

⁴ Ten pat.

⁵ Ten pat.

Teisė būti kuo panorėjus

Visada esama įstatymo, kuris vienaip ar kitaip mums draudžia atlikti kokius nors veiksmus. Tačiau šis visas teisių bumas įstatymą paverčia teisių vergu. Dabar individui reikia įstatymo, kuris atleistų nuo įstatymo. Dabartinės teisės nėra grindžiamos tiesiog apmąstant mūsų prigimtį, jos gimsta iš troškimų. Tad ir įstatymas, užuot vadovavęs mūsų veiksmui, nukrypo į mūsų aistras ir neveiklumo būseną bei tam tikrą apolitiškumą¹. Tai P. Mananas įvardija pripažinimo įstatymu. Įsigalėjus šiam įstatymui žmogus nustoja būti politiniu gyvūnu, nes šis apibrėžimas talpina daug praktinių problemų, tokių kaip geriausios ir teisingiausios politinės tvarkos kūrimas ir panašūs klausimai². Teisėms okupavus įstatymą praktinio veiksmo nelieta. Žmogus nebėra protaujantis gyvūnas, kurio esmė veikti. Jis tampa tik jaučiančiu gyvūnu, kurį apibūdinti reikėtų tik pagal tai, kaip jis save jaučia, kaip jaučia savąjį „aš“. Visa individo prasmė sukasi apie tai, ką jis jaučia, ir tai, ką jis jaučia, turi būti pripažinta³. Taigi teisių pavergtas įstatymas tinkamas vienai užduočiai – įtvirtinti jaučiančiojo teises ir tai sukelia dar vieną problemą, kuri labai aktuali šiandien, – iškelti į viešumą tuos klausimus, kurie įprastai nepasiekdavo viešosios erdvės. Kitaip tariant, individo jausmai, tai, kuo jis jaučiasi esąs, iškeliama tam, kad rastų pripažinimą ir įstatymo prieglobstį⁴. Kaip rašo P. Mananas, naujasis įstatymas rūpinasi ne kiekvieno dalimi ar indėliu į bendruosius reikalus (bendrąjį gėrį), bet kiekvieno santykiu su savimi pačiu, nesiejant to su dalyvavimu bendrajame gyvenime.

Senasis įsakantysis įstatymas buvo griežtesnis ir nukreiptas į šios jaučiančiosios dalies prislopinimą ir tai vertė atsisakyti savo jausmų, savęs jautimo privačioje srityje⁵. Naujasis įstatymas ragina panaikinti privačiam gyvenimui būdingą slaptumą. Tačiau tai sukelia kitų problemų. Naujasis įstatymas atneša suvaržymų kitiems bendrapiliečiams, kurie apie šiuos pajautos reikalus nenori kalbėti, tačiau priverčiami tai pripažinti. Naujasis įstatymas priverčia vienus paviešinti, o kitus išgirsti ir pripažinti tam tikrus dalykus, kurie šiaip jau nebūtina turėtų iškelti į viešąją diskusiją, nes problema yra ta, kad viena grupė gauna laisvę kitos grupės atžvilgiu. Senasis įstatymas tramdė tam tikras gyvenimo išraiškas, kurios turėjo būti žmogaus asmeninis reikalas, o naujasis įstatymas šiuos reikalus paviešina ir, galima sakyti, uždraudžia arba riboja kitų bendrapiliečių jausmus ir vertinimus (pavyzdžiui, šiandien tai pasireiškia kaip neapykantos kalba). P. Mananas teigia, kad santykis su savimi nėra susijęs su bendruoju reikalu ir tai nėra politinis dalykas.

Šie pokyčiai turi stiprų poveikį šiuolaikinėms demokratijoms. Pasak Alvydo Jokubaičio, demokratija turi užtikrinti piliečių bendrumą ir politinio darinio vienybę bei gebėjimą rasti bendrą politinių veiksmų prasmę. Liberalai, teikdami, kad nėra bendruomenės, o yra tik individai, patvirtina anksčiau išsakytas P. Manano mintis dėl teisių pavergto įstatymo, kurio dėka kiekvieno individo privatūs reikalai iškeliama į demokratines diskusijas. Nuo to kenčia ir valstybė, kadangi, užuot svarstę tam tikrus svarbius valstybei reikalus, mes svarstome tik kai kuriuos su individais susijusius pasaulėžiūrinius klausimus, kurie kelia didelį visuomenės susiskaldymą. Tačiau pati demokratija tam atveria kelią, nes viskas grindžiama pataikavimu miniai, atsitiktinėms nuotaikoms, besikeičiantiems norams ir madai. Šiandien susidaro įspūdis, kad partijos reikalingos tik atlikti procedūrą (rinkimams), po kurios kas nors galės valdyti valstybę. Žvelgiant į Lietuvos partijas susidaro įspūdis, kad jos reikalingos įgyvendinti anksčiau aptartus mados standartus ir įvairias populiarias idėjas. Tam, kad vyktų tokia procedūra, valstybė netgi finansuoja partijas, o tai parodo, kad patys žmonės nėra suinteresuoti dalyvauti šioje procedūroje. Taigi individams rūpi tik jų teisės, o valstybė reikalinga tik tam, kad jas užtikrintų.

¹ Ten pat, p. 115.

² Ten pat.

³ Ten pat.

⁴ Ten pat, p. 116–117.

⁵ Ten pat.

Išvados

Žmogaus teisių ir liberalios demokratijos santykis yra kupinas paradoksų, kurie iš esmės skatina praktinio veiksmo nykimą ir apolitiškumą. Visiems individams svarbiausia yra užsitikrinti savo teises. Viena vertus mes paliekame apsisprendimo teisę individui, tačiau pats individas siekia, kad jo sprendimas būtų pateisintas ir priimtas visuotinai. Tam tikra prasme tampame tik savo teisėmis besidžiaugiančiais apolitiškais individais ir dėl to demokratiją paverčiame arba ribota, kadangi atsisakome tam tikrų klausimų ir negalime jų svarstyti dėl dogmatinio žmogaus teisių poveikio, arba atvirkščiai – naudojames demokratija tik tam, kad kiekvienas užsitikrintumėm jaučiamojo „aš“ teises. Nebelieka vietos moraliniams klausimams, kuriuos keldami ar vertindami, galime pažeisti individų teises. Individas tampa galingesnis už daugumą. Piliečiai negali mėginti sužadinti morališkai geriausių ar kilniausių dorybių, nes tai būtina pažeis kieno nors teises ir bus laikoma kišimusi į privataus individo reikalus, nes tik jis pats žino, kaip geriausia siekti savo tikslų. O demokratijos vaidmuo, atrodo, vis labiau menksta, kadangi žmogaus teisės egzistuoja vis didesne demokratijos kaina.

Prie JAV ambasados Vilniuje. 2020 m. birželio 5 d. Domanto Umbraso nuotrauka

PAMINĖJIMAI

AURIMAS TAURANTAS

1992 METŲ LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJOS KŪRIMO APLINKYBĖS, ARBA KODĖL VERTA ŠVĘSTI MŪSŲ KONSTITUCIJOS DIENĄ

Norint suprasti naujos 1992 metų Lietuvos Respublikos Konstitucijos kūrimo ir priėmimo peripetijas ir anuomet priimtų sprendimų reikšmę, verta trumpam apžvelgti platesnį jos atsiradimo kontekstą ir politinės sistemos raidą.

Juozas Žilys yra įvardijęs tokius šiuolaikinės Lietuvos politinės sistemos formavimosi etapus: 1988–1990 metų laikotarpis – *quasi* teisinė, *quasi* konstitucinė tvarka; 1990 m. kovo 11 d. – 1992 m. spalio 25 d. – prieštaringa ir eklektiška sistema, pagal daugelį parametrų panaši į sovietinę sistemą; nuo 1992 m. spalio 25 d. – trečiasis etapas¹. Iš dabartinės laiko perspektyvos galima teigti, kad nuo Lietuvos Respublikos Konstitucinio Akto „Dėl Lietuvos Respublikos Narystės Europos Sąjungoje“ priėmimo 2004 m. liepos 13 d. prasidėjo naujas, ketvirtasis etapas.

Šiame straipsnyje, remiantis asmenine autoriaus patirtimi, turint galvoje, kad jis buvo visų po 1990 m. kovo 11 d. Aukščiausiojoje Taryboje sudarytų konstitucijos rengimo ir derinimo grupių ir komisijų narys, o 1992 m. vasario 4 d. – rugsėjo 10 d. – ir Valstybės atkūrimo ir konstitucijos komisijos pirmininkas, apsiribojama antruoju etapu. Pirmajame etape autoriui pačiam neteko dalyvauti, be to, to šis etapas gana išsamiai išnagrinėtas J. Žilio² ir kitų autorių.

Laikinasis Pagrindinis Įstatymas

Antrasis Lietuvos šiuolaikinės politinės sistemos, o kartu ir konstitucingumo raidos etapas prasidėjo ne tik Kovo 11-osios Akto paskelbimu, bet ir trumpalaikiu 1938 metų Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymu bei Laikinojo Pagrindinio Įstatymo (LPĮ) priėmimu. Pastarojo reikalingumas buvo numatytas ir Sąjūdžio rinkiminėje programoje³, kur jis vadintas Nepriklausomos Lietuvos Laikinąja Konstitucija. Norint nesuteikti jam statuso, kurio jis negalėjo turėti, žodžio „konstitucija“ buvo atsisakyta. LPĮ buvo kuriamas labai skubiai, prieš pat Kovo 11-ąją, norint nepalikti vakuumo teisinėje sistemoje.

Autoriui pačiam teko redaguoti patį pradinį LPĮ projektą, kuris ir gimė pirmiausia iš LSSR „konstitucijos“ pašalinus visas nuorodas į komunistų partiją ir ryšius su Maskva bei kitomis sovietinėmis respublikomis. Ant tokių „apgramdytų“, bet pagal savo esmę iš sovietinės sistemos paveldėtų griaučių greitomis ir per daug neišplėtojant uždėjus tai, ko tam metui būtiniausiai reikėjo (žmogaus teisių, politinių ir ekonominių laisvių pagrindus ir pan.), ir buvo „iškeptas“ naujasis LPĮ, turėjęs reguliuoti valstybės bei visuomenės gyvenimą sudėtingiausių transformacijų laikotarpį.

Per visą 1990–1992 metų laikotarpį jis buvo daugybę kartų keičiamas ir dar daugiau kartų kritikuojamas. Tačiau reikia suprasti, kad jis iš esmės ir negalėjo būti kitoks. Kovo 11-ąją niekas negalėjo numatyti tolesnio Lietuvos Respublikos teisinės, politinės, ekonominės ir administracinės raidos aspektų, kuriuos ir turėtų apibrėžti toks konstitucinis

¹ Žr. Žilys, J. Konstituciniai politinės sistemos pagrindai // Krupavičius A., Lukošaitis A. Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida. Kaunas, Poligrafija ir informatika, 2004.

² Žilys J. Prezidento konstitucinio instituto atkūrimas: idėjų raida ir sprendimai. I // Nepriklausomybės sąsiuviniai, 2021, nr. 1 (35), p. 12–25.

³ Sąjūdžio rinkiminė programa // Atgimimas, 1990 m. vasario 2–9 d.

įstatymas. Todėl LPI toliau buvo lipdomas po gabalėlį kaip mozaika, kai kokios nors paaiškęsios aplinkybės pareikalaudavo konstitucinio lygio fiksavimo.

Dėl tų pačių priežasčių pradžioje ir nebuvo daug stengtasi nutolti nuo iki tol galiojusios LSSR „konstitucijos“ struktūros, nes reikėjo užtikrinti kiek įmanoma sklandesnę perėjimą iš buvusios teisinės sistemos prie naujos, kuri buvo pradėta kurti po Nepriklausomybės atkūrimo paskelbimo.

LPI apibrėžta valdžios institucijų sąranga taip pat nedaug skyrėsi nuo buvusios, tačiau vis dėlto laikyti ją „panašia į sovietinę sistemą“ vis tik nederėtų, ne tik dėl to, kad nebeliko pavaldumo nei Maskvai, nei komunistų partijai, bet ir todėl, kad rėmėsi daugmaž laisvuose ir demokratinuose rinkimuose pareikšta tautos valia.

Pagrindiniai valdžios svertai buvo palikti Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai (AT) ir jos kolektyvinei vadovybei – Prezidiumui, šiame etape atsisakant kurti prezidento instituciją. Taip buvo numatyta ir Sąjūdžio rinkiminėje programoje. To reikėjo, kaip minėta, ir dėl pereinamojo laikotarpio sklandesnio reglamentavimo, ir dėl supratimo, į kokį pavojingą laikotarpį yra žengiama. Buvo manoma, kad galimų sukrėtimų atveju sunkiau yra paveikti visą parlamentą ar jo kolektyvinę vadovybę, negu vieną asmenį – prezidentą.

Nepaisant visų prigimtinių šio įstatymo netobulumų, jo sukūrimas ir priėmimas pirmosiomis Nepriklausomybės atkūrimo dienomis buvo didelis pasiekimas ir privalumas, leidęs parlamentui atsidėti kitiems svarbiausiems valstybės atkūrimo darbams. Jis suteikė reikalingą teisinę bazę pereinamajam laikotarpiui, o savo gana nesunkiu keičiamumu (1/15 AT deputatų iniciatyva, 2/3 balsų vieną kartą visų straipsnių pakeitimui) užtikrino galimybę operatyviai reaguoti į ypač sparčiai besikeičiančią situaciją. Tačiau tas sąlygojo teisinės sistemos nestabilumą, kas vėliau tapo viena pagrindinių paskatų kurti naują, stabilią Konstituciją.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos posėdis. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA

Nuolatinės Konstitucijos rengimo pradžia

Suvokiant pereinamojo laikotarpio prieštaravimus ir mokantis iš padarytų klaidų bei įveiktų sunkumų, gana greitai buvo prieita prie minties, kad tolesniam sėkmingam Lietuvos vystymuisi yra būtina nauja, moderni ir stabili konstitucija, aiškiai apibrėžianti ir valstybės politinę sąrangą, ir žmogaus teises bei kitus svarbiausius valstybės ir visuomenės gyvenimo aspektus. Todėl jau 1990 m. lapkričio 7 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas sudarė Konstitucijos projekto rengimo grupę, vadovaujamą AT pirmininko Vytauto Landsbergio. Grupei buvo pavesta iki tų pačių metų pabaigos parengti Konstitucijos koncepciją.

Tačiau grupės darbas nebuvo labai spartus ir dėl to, kad tikslas atrodė dar tolimas, o naujos Konstitucijos idėja dar nebuvo pakankamai subrendusi, ir dėl to, kad ją greitai užgožė kiti, dramatiškesni įvykiai (Sausio 13-oji, 1991 m. vasario 9 d. plebiscitas, Konstitucinis įstatymas dėl Lietuvos valstybės ir kt.). Vis dėlto grupė sugebėjo parengti Konstitucijos koncepcijos metmenis, kurie 1991 m. gegužės 1 d. AT Prezidiumo nutarimu buvo paskelbti visuomenei svarstyti iki 1991 m. rugpjūčio 1 d. Tačiau, kaip žinia, šiuos svarstymus vėl nustelbė kiti įvykiai – 1991 m. rugpjūčio pučo žlugimas Maskvoje ir po to prasidėjęs Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo diplomatinis pripažinimas, lėmę kokybiškai naują Lietuvos geopolitinę situaciją. Nelikus tiesioginės išorinės grėsmės ypač paspartėjo vidinė ir išorinė valstybės transformacija ir partinė politinė diferenciacija pačiame parlamente: ėmė formuotis naujos frakcijos, o parlamentinės diskusijos darėsi vis karštesnės.

Visa tai reikalavo atitinkamos išraiškos teisinėje bazėje, kam nestabilus bei „sulopytas“ Laikinis Pagrindinis Įstatymas pasidarė kliūtimi. Juo labiau, kad audringos politinės kovos vedė į tai, kad parlamento išgyvenimas iki ketverių metų kadencijos pabaigos kiekvieną dieną darėsi vis mažiau tikėtinas. Todėl ir paskelbtų Metmenų svarstymas nebuvo nei sklandus, nei produktyvus ir dar ilgai nesibaigė vieno bendrai sutarto projekto parengimu.

Vis dėlto iki metų pabaigos Aukščiausioji Taryba sugebėjo sugrįžti prie konstitucinių klausimų svarstymo ir lapkričio 5 d. konstatavo, kad „spartus valstybinių struktūrų kitimas, naujų santykių visuomenėje formavimasis turi būti atspindėtas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, kuri visus Lietuvos valstybės raidos etapus pagal tęstinumo principą susietų su dabartine valstybingumo raiška“. Priimtame nutarime „Dėl konstitucingumo raidos“¹ buvo numatyta:

„1. Iki 1991 m. gruodžio 1 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas pateikia Aukščiausiajai Tarybai jo sudarytos Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto rengimo grupės parengtų Konstitucijos metmenų svarstymo visuomenėje rezultatus ir išvadas.

2. Iki 1992 m. sausio 1 d. sudaroma Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatų laikinoji Konstitucijos rengimo komisija. Jos sudėties projektą pateikia Aukščiausiosios Tarybos seniūnas, suderinęs su deputatų frakcijomis.

3. Iki 1992 m. vasario 1 d. Laikinoji Konstitucijos rengimo komisija kartu su Aukščiausiosios Tarybos Valstybės atkūrimo ir konstitucijos komisija pateikia Aukščiausiajai Tarybai Konstitucijos svarstymo etapų projektą.“

Laikinoji komisija Konstitucijos projektui parengti buvo sudaryta 1991 m. gruodžio 10 d. Pabrėžiant jos politinį pobūdį šįkart į ją įrašyti tik Aukščiausiosios Tarybos deputatai (tarp kurių – tik du iš ankstesnės komisijos). Dalis kitų buvusios komisijos narių tapo naujosios ekspertais. Kęstutis Lapinskas, kaip didžiausias konstitucinės teisės autoritetas tarp AT deputatų, 1992 m. sausio 16 d. buvo paskirtas komisijos pirmininku.

Nemažai daliai šios komisijos narių įkvėpimo šaltinis ir pavyzdys buvo 1922 metų Lietuvos Konstitucija, kuri rėmėsi parlamentiniu valstybės modeliu, taip pat kai kurių Europos parlamentinės demokratijos šalių konstitucijos. Kadangi jie sudarė daugumą komisijoje, tai ir jos parengtas projektas turėjo nemažai parlamentinės respublikos bruožų. Nors tas

¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios (toliau – Žinios), 1991, nr. 32-874.

projektas populiariai vadinamas K. Lapinsko projektu, reikia nepamiršti, kad tai buvo oficialios, Aukščiausiosios Tarybos sudarytos komisijos projektas, jau turėjęs nemažai kompromisinių bruožų (jų būtų galėję būti ir daugiau, bet dažnai atsitikdavo taip, kad kitą nuomonę turintys deputatai tiesiog boikotavo komisijos posėdžius).

Nuomonių išsiskyrimas

Komisijos parengtam projektui, kuris buvo paskelbtas visuomenei svarstyti 1992 m. pavasarį, nepritarė trys komisijos nariai ir nemažai kitų deputatų, daugiausia iš Jungtinės Sąjūdžio ir Santaros frakcijų, kurie pateikė daugelio projekto skirsnių ir straipsnių alternatyvias redakcijas. Jie siūlė labiau prezidentinį valdžios modelį, kiek primenantį Prancūzijos ir kai kurių kitų šalių konstitucijas. Pagrindinis tokios nuomonės šalininkų argumentas buvo tas, kad vis didėjanti chaosą, piktnaudžiavimus ir korupciją valstybėje gali suvaldyti tik stiprus lyderis prezidento asmenyje (buvo turimas galvoje ir konkretus asmuo į šį postą). Prezidentas, kaip aukščiausiasis arbitras, esą galėtų užtikrinti ir tinkamą valdžios institucijų sąveiką, kuri tuo metu nemažai šlubavo.

Ši deputatų grupė iš pradžių inicijavo gegužės 23 d. referendumą dėl prezidento institucijos atkūrimo „greituoju būdu“ (t. y. tiesiog papildant kai kuriuos LPI straipsnius), o šiam neįvykus, sukūrė ir paskelbė alternatyvų Konstitucijos projektą, atspindintį minėtas idėjas (vadinamasis Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ darbo grupės arba tiesiog Egidijaus Jarašiūno projektas). Deja, tai mažino viltis susitarti ir vedė į tolesnę priešpriešą.

Tokiam prezidento institucijos atkūrimo keliui oponavo kita dalis deputatų – ir ne tik dėl to, kad nemažai jų nepritarė numatomi kandidatūrai į šį postą, bet dėl esmingesnių priežasčių: galimos per didelės galios koncentravimo vieno asmens rankose, valstybės struktūrų pažeidžiamumo kritinėse situacijose (kaip minėta anksčiau apie LPI atsiradimą) ir pan. Jiems ypač nepriimtinas atrodė prezidento institucijos įvedimas be naujos pilnavertės konstitucijos priėmimo, tuo visiškai išbalansuojant esamą valstybės institucijų sąrangą.

Aukščiausiosios Tarybos posėdžių salėje. Iš kairės: Klemas Inta, Algimantas Norvilas, Petras Giniotas, Aurimas Taurantas, Rūta Gajauskaitė. 1992 m. birželis. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Konstitucinių problemų derinimo grupė, baigusi rengti Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektą, Aukščiausiosios Tarybos pirmininko Vytauto Landsbergio kabinete. Sėdi iš kairės: Petras Giniotas, Romualdas Ozolas, Vytautas Landsbergis, Eduardas Vilkas, Kęstutis Lapinskas; stovi (iš kairės): Vytautas Sinkevičius, Liudvikas Narcizas Rasimavičius, Aurimas Taurantas, Juozas Žilys, Egidijus Jarašiūnas, Šarūnas Adomavičius, Vytenis Povilas Andriukaitis. 1992 m. spalio 12 d. Zenono Nekrošiaus nuotrauka. Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

Tarp šių dviejų modelių iki pat 1992 m. spalio pradžios ir buvo bandoma ieškoti kompromiso. Tuo pat metu politinė įtampa nuolat augo.

Laikas tirpo, o bendro sutarimo požymių vis dar nebuvo matyti. Dar blogiau – skirtingas pozicijas Konstitucijos klausimu užimančių grupių atstovai tarpusavyje ėmė net nesikalbėti ir dažnai savo nuomonę gynė ne diskusijų, bet „parlamentinės rezistencijos“, posėdžių boikotavimo ir panašiais būdais. Tai darė parlamento darbą labai įtemptą ir nervingą, o Konstitucijos priėmimo perspektyvas vis mažiau tikėtinas.

Antra vertus, perspektyva turėti naujai išrinktą parlamentą, kuris vėl turės dirbti chaotiškoje Laikinojo Pagrindinio Įstatymo nustatytoje institucinėje sąrangoje ir iš naujo pradėti nežinia kada ir kuo pasibaigsiančius debatus dėl naujosios Konstitucijos, užuot su naujomis jėgomis pradėję laukiančias esmines šalies gyvenimo reformas, atrodė labai niūri ir pavojinga. Juk praradus pasiektą pagreitį ir įdirbį, galima ne tik neišsikapstyti iš sovietinės santvarkos žlugimo sukurtos duobės, bet labai greitai vėl patekti į taip ilgai mus gniaužusį glėbį.

Todėl naujos Konstitucijos sukūrimas ir priėmimas dar iki Aukščiausiosios Tarybos kadencijos pabaigos tapo gyvybiškai būtina sąlyga tolesnei sėkmingai šalies raidai. Tą suprato ir dalis deputatų iš abiejų besiginčijančių pusių, ir juo labiau tie, kurie iš pat pradžių pasisakė už tinkamo balanso paieškas naujojoje konstitucinėje sąrangoje. Galima sakyti, kad parlamente atsirado nors ir labai marga, bet vis dėlto dauguma deputatų, supratusių, kaip svarbu priimti Konstituciją iki kadencijos pabaigos. Tačiau ir iš jų nedaug kas tikėjo, kad tai yra įmanoma. Juk reikėjo ne bet kokios Konstitucijos, o tokios, kuriai galėtų pritarti visos pagrindinės to meto politinės jėgos ir plačioji visuomenė, turėsianti ją patvirtinti referendumu.

Pastarasis aspektas (priėmimas referendumu) buvo vienas iš nedaugelio, dėl kurio sutarė tada besiginčijusios politinės grupuotės. Deja, daug kam labiau viliojančiai atrodė bandymai, „prastumti“ vienpusį, tik tam tikros politikų grupės pažiūras atitinkantį projektą, bandant „buldozeriu“ nustumti į šalį kitų nuomonę ir argumentus. Ačiū Dievui, tai nepavyko.

Pagrindas sutarimui vis dėlto buvo, nors ne visi, įsileidę į karštus politinius ginčus, tada pripažino. Tai – pagrindinės Sąjūdžio idėjos, įtvirtintos dar jo 1992 metų rinkiminėje programoje – laisvė, nepriklausomybė, teisės viršenybė, demokratija, pagrindinės žmogaus ir piliečio teisės¹. Kadangi, nepaisant atsiradusių politinių skirtumų, AT daugumą sudarė Sąjūdžio remti deputatai, natūralu, kad Sąjūdžio idėjos galėjo ir galiausiai tapo naujosios Konstitucijos pagrindu. Dėl šių vertybinių nuostatų principinių nesutarimų nekilo, kas palengvino sutarimo paieškas ir kitais klausimais. Nebuvo ginčijamasi ir dėl Lietuvos valstybės nepriklausomybės, teritorinio vientisumo principų bei nesijungimo į postsovietines sąjungas (dėl jų buvo vieningai priimti konstituciniai aktai).

Daugiausia politinių kovų kilo dėl Konstitucijos nuostatų, apibrėžiančių valdžios institucijų galias ir kompetencijas, taip pat dėl Seimo rinkimų sistemos. Pagrindiniai skirtumai tarp konkuruojančių projektų buvo apibrėžiant prezidento institucijos santykius su vyriausybe ir parlamentu – dėl galimybės skelbti pirmalaikius parlamento rinkimus, atleisti vyriausybės vadovą ir pan. Kol abi pusės laikėsi tik savo pozicijos, sprendimų paieškos buvo įstrigusios. Reikalai pajudėjo tik tada, kai buvo suprasta, kad be kompromiso pastangų iš aklavietės nepavyks išbristi.

Bendro sutarimo paieškos

Ties įvairiais konstitucijos projektais dirbo labai daug žmonių, dar daugiau teikė įvairius pasiūlymus. Tačiau galutinius metmenis suderino Konstitucinių problemų derinimo grupė, kurios nariai buvo: Vytenis Povilas Andriukaitis, Zbignevas Balcevičius, Bronislovas Genzelis, Egidijus Jarašiūnas, Kęstutis Lapinskas, Romualdas Ozolas, Vytautas Paliūnas, Liudvikas Narcizas Rasimavičius, Algimantas Sėjūnas, Aurimas Taurantas, Eduardas Vilkas. Jiems talkino sekretoriato darbuotojai: Juozas Žilys, Vytautas Sinkevičius. Galutiniam derinimo etape prisijungė AT pirmininkas V. Landsbergis.

Dėl galimo kompromiso šioje neformalioje grupėje buvo pradėta tartis nuo 1992 m. birželio pradžios, t. y. po to, kai žlugo gegužės 23 d. referendumas dėl prezidento institucijos atstatymo. Pirmas tokių pasitarimų rezultatas buvo birželio 9 d. Aukščiausiosios Tarybos pareiškimas (toliau įtvirtintas birželio 18 d. ir liepos 9 d. AT nutarimais), kuriuo pritarta deputatų frakcijų susitarimui dėl rinkimų rudenį pagal naują įstatymą, paremtą mišria rinkimų sistema, taip pat dėl naujos Konstitucijos pateikimo referendumui Seimo rinkimų dieną.

Tuometinėse diskusijose rėmusieji parlamentinį modelį pasisakė už proporcinę, o prezidentinio modelio šalininkai – už mažoritarinę rinkimų sistemą vienmandatėse rinkimų apygardose, t. y. taip, kaip buvo renkama ir esamoji Aukščiausioji Taryba. Naujai pasirinktas mišrus modelis reiškė ne tik pasiektą kompromisą, bet ir apjungė stipriuosius abiejų sistemų bruožus, o tai vėliau padėjo užtikrinti pakankamai plataus politinio spektro atstovavimą Seime, kartu išvengiant per didelio partinio susmulkėjimo.

Tolesnio įtempto darbo rezultatas buvo Konstitucinių problemų derinimo grupės protokolas (jį derinti ir redaguoti teko šių eilučių autoriui), kuriam Aukščiausioji Taryba pritarė rugpjūčio 4 d.² Dokumente patvirtintas pagrindinis kompromiso elementas, t. y. kad sutarta rengti suderintą Konstitucijos projektą, kurio pagrindas bus Konstitucijos rengimo komisijos ir Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ darbo grupės parengti projektai. Kartu buvo išvardyti svarbiausieji valdžių struktūros ir galių klausimai, kuriais yra sutarta ir kurie turėjo tapti pagrindiniais elementais rengiant visą Konstitucijos tekstą.

¹ *Sąjūdžio rinkiminė programa // Atgimimas, 1990 m. vasario 2–9 d.*

² *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl pritarimo Aukščiausiosios Tarybos konstitucinių problemų derinimo grupės protokolui“ // Žinios, 1992, nr. 24-708.*

Tačiau tuo sunkumai nesibaigė, nes skirtingus projektus rėmusių grupių atstovai nesugebėjo dirbti kartu, o prezidentinio modelio šalininkų netenkino Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti projektas, pataisytas pagal minėtąjį Derinimo grupės protokolą. To pasekmė buvo lygiagrečiai parengtas ir rugsėjo 11 d. spaudoje paskelbtas E. Jarašiūno vadovaujamos visuomeninės komisijos alternatyvus Konstitucijos projektas (jo rengėjai taip pat teigė atsižvelgę į minėtąjį protokolą), pavadintas Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ projektu. Dėl referendumo šiam projektui patvirtinti paskelbimo buvo renkami parašai, o į pirmąjį po pertraukos Konstitucinių problemų derinimo grupės posėdį rugsėjo 7 d. alternatyvaus projekto rėmėjai neatvyko, todėl ir į rudens sesiją susirinkusi Aukščiausioji Taryba vis dar negalėjo, kaip numatyta, pradėti parengto Konstitucijos projekto svarstymo.

Tik po daugelio papildomų diskusijų derinimo grupėje, į kurias kai kuriuos narius teko atsitempti beveik už kaklaraiščio, pavyko vieniems kitus įtikinti, kad sutarimas yra įmanomas. Bendro projekto rengimo nesėkmė vertė ieškoti kitokių išeikių, kol pagaliau buvo nuspręsta šį darbą pavesti politiškai neutraliems profesionalams, dirbusiems kartu su Komisija ir Derinimo grupe, bei žinojusiems visas konstitucinių debatų peripetijas, niuansus ir jautrumus. Tai buvo tuometinis Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus vedėjas Juozas Žilys ir jo pavaduotojas Vytautas Sinkevičius, taip pat vėliau prie jų prisijungęs Gediminas Bulotas. Jiems buvo patikėta, atsižvelgiant į Derinimo grupės protokolą, iš naujausių dviejų minėtų projektų padaryti vieną¹. Drąsiai apsiėmę šio itin sunkaus ir nedėkingo darbo, jie sugebėjo per rekordiškai trumpą laiką (nuo rugsėjo 29 d. iki spalio 4 d.) parengti iškeltus reikalavimus atitinkantį projektą. Be jų pasiaukojamo darbo ir bemiegių naktų Konstitucijos gimimas nebūtų buvęs įmanomas.

Šio „neutralaus“ projekto atsiradimas pagaliau atvėrė kelią taip ilgai laukto sutarimo link. Spalio 4 d. teisininkų parengtą projektą vėl ėmė svarstyti Derinimo grupė, prie kurios, paaiškėjus, kad atsiveria reali perspektyva susitarti ir reikia tik paspartinti šio susitarimo galutinį derinimą ir įforminimą, prisijungė ir AT pirmininkas V. Landsbergis. Todėl ir baigiamieji grupės pasitarimai vyko jo kabinete. Nepaisant ankstesnės pozicijos šiuo klausimu, jo pritarimas ir dalyvavimas įnešė labai svarbų indėlį į šio ypač komplikoto ir įtempto proceso sėkmingą užbaigimą.

Konstitucijos priėmimas

Kaip žinia, 1992 m. spalio 13 d. Aukščiausioji Taryba galutinai patvirtino parengtą Konstitucijos projektą ir pateikė jį svarstyti referendumui. Ši baigiamoji Konstitucijos priėmimo stadija (nuo rugsėjo 29 d.) vyko ypač sparčiai, nes reikėjo suspėti iki dar vasarą patvirtintos Seimo rinkimų ir referendumo datos – spalio 25 dienos. Buvo suprantama, kad jeigu naujai išrinktas Seimas turės pradėti veiklą be įsigaliojusios naujos Konstitucijos, visi ginčai ir politinės kovos dėl jos vėl atsinaujintų nuo pradžių, o politinės raidos prasme Lietuva būtų stipriai atmesta atgal.

Nepaisant to, kad esminis sutarimas buvo pasiektas, o projektas – parengtas, diskusijos dėl paskelbimo visuomenei svarstyti plenariniame Aukščiausiosios Tarybos posėdyje buvo įtemptos – tiek dėl to, kad labai spaudė laikas, tiek dėl abejonių, ar žmonėms užteks laiko su projektu susipažinti ir apsispręsti (remiantis pastaruoju argumentu du deputatai net balsavo prieš).

Nors abejotina, ar dauguma piliečių iki balsavimo dienos perskaitė ir įsigilino į paskelbtą tekstą, nereikėtų to laikyti referendumo, kuriuo buvo patvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucija, kokybės problema. Kaip ir buvo tikėtasi, suveikė pagrindinis atstovaujamosios demokratijos principas, t. y. kai žmonės supranta, kad jeigu susitarė jiems atstovaujantys deputatai (o personifikuotai – Vytautas Landsbergis su Algirdu Mykolu Brazausku), kuriais jie pasitiki, vadinasi, viskas gerai, gali pritarti ir visi kiti.

¹ Sinkevičius V. 1992 metų Konstitucijos rengimas: to laikotarpio užrašų fragmentai // *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2012, nr. 2 (2), p. 26–36.

LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJA

*Lietuvos Respublikos piliečių
priimta*

1992 m. spalio 25 d.

referendume

K. Papilionis
1992 11 25

Daubavicius
Prnt.

L. 909

L. 909

N. Linkevičius

E. Jacionis
92.11.15

3

Antanas
Geležinis

Be to, kaip minėta anksčiau, viešos diskusijos dėl Konstitucijos vyko beveik nuo pat Nepriklausomybės atkūrimo, ypač – nuo 1991 metų pabaigos, todėl daug žmonių jas aktyviai sekė ir buvo susipažinę su dauguma aptariamų nuostatų.

Visa tai užtikrino sėkmingą šio komplikuoto, dažnai chaotiško ir labai įtempto proceso pabaigą. Žmonės patikėjo savo politikų darbo rezultatu ir 1992 m. spalio 25 d. referendume gausiai balsavo už Konstitucijos priėmimą. Tačiau tą pačią dieną vykusių Seimo rinkimų rezultatai nebuvo tokie, kaip daug kas iš tuometinių politikų tikėjosi. Juo labiau po 1993 m. vasario 14 d. vykusių Prezidento rinkimų buvusieji „stipraus lyderio“ šalininkai nurimo ir tyliai suprato savo klaidą.

Reikia pažymėti, jog tiek dėl laiko stokos diskusijoms, tiek dėl to, kad tuo metu dar nebuvo subrendę sprendimai kai kuriais klausimais, Konstitucijoje buvo sąmoningai palikta mažiau detalizuotų vietų (pavyzdžiui, X skirsnis „Vietos savivalda ir valdymas“, 118 straipsnis dėl prokurorų ir kt.). Todėl vėliau juos teko pildyti ir tikslinti, dėl jų ne kartą savo žodį turėjo tarti Konstitucinis Teismas.

Dėl panašių priežasčių, taip pat ir dėl to, kad netikslinga Konstitucijos teksto apkrauti detalėmis, daugelyje straipsnių nurodyta, jog atitinkamų nuostatų detalizavimą apibrėš įstatymas. Čia taip pat Konstituciniam Teismui iškyla didelis uždavinys spręsti, ar tokie įstatymai neperžengia Konstitucijoje nustatytų ribų.

Aišku ir tai, kad neįmanoma sukurti tokio Konstitucijos teksto, kurį vienodai suprastų visi žmonės, ypač tada, kai vienaip ar kitaip aiškinti iškyla politinis interesas. Čia geras pavyzdys yra 12 straipsnis, kuriame aiškiai pasakyta, kad „išskyrus įstatymo numatytus atskirus atvejus, niekas negali būti kartu Lietuvos Respublikos ir kitos valstybės pilietis“. O prisiminkime kiek kartų dėl šio straipsnio išaiškinimo buvo kreiptasi į Konstitucinį Teismą?!

Konstitucija kaip visuomeninis susitarimas

Dabartinė Lietuvos Respublikos Konstitucija yra kompromisas tarp vyravusių idėjų, ir tai yra jos gyvybingumo šaltinis, nes, nepaisant pasirodančios įvairios kritikos ir bandymų ją keisti, laikomasi tada pasiekto susitarimo. Jis apėmė nuostatas, apibrėžiančias valdžios institucijų galias ir kompetencijas, taip pat Seimo rinkimų sistemą. Tik dėl šio kompromiso pavyko priimti Konstituciją ir Seimo rinkimų įstatymą. Tai gana unikalus atvejis šiuolaikinėje Lietuvos parlamentarizmo istorijoje, kai išeitis tarp didžiausių prieštaravimų randama ne daugumos balsavimu, o bendru sutarimu. Šiek tiek tą galima lyginti su dabartiniais partijų susitarimais dėl gynybos, užsienio politikos ar švietimo. Tačiau šiais atvejais partiniai skirtumai tarp pozicijų, pavyzdžiui, gynybos klausimais, nėra tokie priešingi kaip 1992 metais dėl Konstitucijos.

Kaip žinia, kompromisas yra tai, dėl ko visos besiginčijančios šalys gali sutikti, nors ir nepasiekdamos visų sau iškeltų tikslų. Valstybės politikoje tai kur kas geresnė ir tvaresnė išeitis, negu vienos visuomenės dalies nuomonės primetimas kitai referendumu (pavyzdžiui, kai 51 proc. balsavusiųjų yra patenkinti ir 49 proc. – nepatenkinti), kas buvo bandoma padaryti 1992 metų pavasarį siekiant vienašališkai įvesti prezidento instituciją nepriėmus naujos Konstitucijos.

Todėl 1992 metų Lietuvos Respublikos Konstitucijos didžiausia stiprybė yra jos sutartinis pobūdis, arba, jei norite, jos politinis subalansuotumas. Tai, kad ta pati Konstitucija su nedideliais pakeitimais sėkmingai veikia jau trisdešimt metų, rodo, jog tada pasiektas bendras visuomenės sutarimas tebegalioja. Netgi 1993 metais, kai atskiras Konstitucijos dalis buvo galima keisti paprastesne tvarka, o vieną iš besivaržiusių projektų palaikiusieji turėjo absoliučią daugumą Seime, jokie pakeitimai, galėję pažeisti pasiektą sutarimą, nebuvo priimti, nors tokių bandymų netrūko.

Iki šios dienos, t. y. per trisdešimt Konstitucijos gyvavimo metų, buvo padaryta tik trylika Konstitucijos pakeitimų (įskaitant tris naujausius, priimtus 2022 m. balandžio 21 d.), pakeitusių šešiolika straipsnių (tarp jų 47 straipsnis buvo keičiamas du, o 119 straipsnis – tris kartus). Jeigu būtų buvę atsisakyta kai kurių nebūtinų ar populistinių keitimų, jų galėjo būti dar mažiau. Turint galvoje, kokio spartaus ir audringo vystymosi tai buvo metai, galima sakyti, kad Konstitucija atlaikė laiko išbandymus ir buvo keičiama minimaliai.

Kaip minėta, Seimo rinkimų įstatymas tapo iki šiol tebegaliojančio bendro konstitucinio sutarimo dalimi. Todėl politikams, siūlantiesiems keisti rinkimų sistemą, visada reikia turėti galvoje, kad tai gali išbalansuoti anuomet pasiektą sutarimą. O tai gali vesti į rimtesnes ir sunkiau nuspėjamas pasekmes.

Konstitucija, kaip tam tikras visuomeninis susitarimas, atitinka tos visuomenės išsivystymo lygį, todėl kaip toks iš esmės negali būti tobulas. Taip pat jis nėra ir negali būti panacėja nuo visų šalies problemų. Tas visuomeninis susitarimas veikia tol, kol yra gerbiamas. Jeigu nustojama jį gerbti ir jo laikytis, joks Konstitucijos straipsnis neišgelbės nuo visos sistemos žlugimo.

Nors ir anksčiau, ir dabar girdėti daug kritikos ir pasiūlymų, kaip reikėtų „tobulinti“ Konstituciją, prognozuotina, kad be kokių nors drastiškų pasikeitimų Lietuvos visuomenės gyvenime Konstitucija iš esmės nebus pakeista ir išliks anuomet sutarti jos svarbiausieji aspektai.

Daugelis tokių pasiūlymų, kaip mažinti Seimo narių skaičių arba atšaukti išrinktus Seimo narius, pasirodo prieš rinkimus ir yra skirti daugiau rinkėjų dėmesiui atkreipti, negu kurioms nors produktyvioms naujoms idėjoms generuoti, todėl paprastai tuoj po rinkimų yra tiesiog užmirštami. Nestebina, kad dažniausiai tai nutinka kadencijos pabaigoje, kai valdantieji savo klaidas ar nekompetenciją bando pridengti tariamais Konstitucijos trūkumais.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ pasirašymo ceremonija Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo (dabar Konstitucijos) posėdžių salėje. Centre – Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas Vytautas Landsbergis, Aukščiausiosios Tarybos sekretorius Liudvikas Sabutis, Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pavaduotojai Česlovas Stankevičius, Bronislovas Kuzmickas, Kazimieras Motieka. 1992 m. lapkričio 6 d. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA

Tiek kai kuriuose politiniuose sluoksniuose, tiek internetinių diskusijų erdvėje ypač ryškus ir gajus stereotipas yra dėl visų valstybės gyvenimo sunkumų ir nesėkmių kaltinti Konstitucijoje apibrėžtą valdžios struktūrą. Iš esmės negalima sutikti su šiuo teiginiu, o tikrų „kaltųjų“ geriau ieškoti pilietinės visuomenės nebrandume, atskirų politikų trumparegiškume ir godume bei daugybėje kitų mūsų gyvenimo sunkumų, kurie, deja, pereinamojo laikotarpio visuomenėje, o tokioje vis dar tebegyvename, yra neišvengiami. Tačiau kaltinti kitus visada yra lengviau negu save, todėl šiuo atveju tais „kitais“ yra pasirenkama Konstitucija ir jos kūrėjai, neva turėję „slaptų“ užmačių, kurios buvę realizuotos ir padeda tam tikroms grupuotėms iki šiol naudotis valdžios teikiama nauda visų kitų Lietuvos gyventojų sąskaita. Kitaip, kaip liguistos ar piktavališkos vaizduotės kūryba to nepavadintum, jeigu ne tokių minčių gajumas ir atsinaujinimas įvairiausiomis bei keisčiausiomis formomis. Tokių požiūrių recidyvų galima aptikti net kai kurių politinių partijų priešrinkiminiame diskurse.

Kitais atvejais matyti, kad kritikos autoriai visiškai ignoruoja kompromisinę Konstitucijos prigimtį ir bando įpiršti kurį nors „gryną“, vadovėliuose aprašytą modelį. Tačiau kaip jau minėta, ši Konstitucija ir vertinga dėl jos konsensusinio pobūdžio, o ne dėl teorinio „grynumo“. Daug teoriškai gražiai atrodžiusių (jų autoriams) projektų buvo sukurta ir iki priimant šią Konstituciją, dėl jų buvo daug ginčų ir politinių kovų, tačiau nė vienas jų negalėjo būti priimtas ir įgyvendintas, nes reikė tik dalinį požiūrį ir buvo nepriimtinas kitiems.

Visiškai priešingai negu minėtieji požiūriai galima teigti, kad kaip tik Konstitucijos subalansuotumas, gerai pasverta valdžių struktūra ir sukurto valdžių tarpusavio kontrolės ir atsvarų mechanizmo (*checks and balances*) realus veikimas leido Lietuvai pasiekti tai, kas buvo pasiekta pozityvaus, ir išvengti daug galimų blogybių. Labai svarbu, kad šis mechanizmas praktiškai veikia ir atlaikė daug išbandymų, tarp kurių turbūt didžiausias buvo Rolando Pakso apkalta.

Be šios Konstitucijos, priimtose kartu su pirmaisiais rinkimais po Nepriklausomybės atkūrimo, Lietuvos raidos kelias būtų buvęs daug labiau vingiuotas ir duobėtas. Visa tai teikia tam tikro džiaugsmo ir pasididžiavimo, kad mes visi kartu (nes referendume dalyvavo visa Tauta) parodėme reikiamą ryžtą, užsispyrimą ir išmintį priimdami šį svarbiausią visų mūsų gyvenimą reguliuojantį dokumentą.

Todėl turime ne tik pareigą, bet ir tikrai labai prasmingą priežastį kasmet švęsti Konstitucijos dieną. Galima drąsiai teigti, kad ne tik Konstitucijos ar Konstitucinio Teismo praktikos nagrinėjimas, bet ir šios Konstitucijos istorijos tyrinėjimas bei pateikimas platesnei visuomenei yra labai reikalingas norint ir toliau palaikyti tą bendrą sutarimą, kuris leido Lietuvos Respublikos Konstitucijai gyvuoti ir jos nustatytam valstybės mechanizmui daugiau ar mažiau sėkmingai veikti jau trisdešimt metų.

IRENA VASINAUSKAITĖ

BALTIJOS KELIUI – 33

1989 m. rugpjūčio 23-iosios Baltijos kelio akcija, nusitęsusi 650 kilometrų per tris valstybes – Lietuvą, Latviją ir Estiją, buvo įspūdinga. Šiauliuose ją koordinavo ir renginių scenarijų rengė Šiaulių Sąjūdžio tarybos nariai – aktorius Pranas Piaulokas, žurnalistas Juozas Sabaliauskas, dailininkas Povilas Anikinas, tautodailininkas Kazys Alminas, pedagogas Vytautas Greičiūnas. Jiems talkino Šiaulių dramos teatro vyr. režisierius Gytis Padegimas, režisierė Regina Steponavičiūtė, Šiaulių merijos (buvusio vykdomojo komiteto atitikmuo – I. V.) atstovai – dailininkas dizaineris Vilius Purnas, merijos vadovo pavaduotojas Vytautas Beržanskis. Į sostinę konsultacijoms buvo deleguoti Sąjūdžio tarybos pirmininkas Jonas Keldušis, Algirdas Urbanavičius, P. Piaulokas, Irena Vasinauskaitė.

Prieš trisdešimt trejus metus, rugpjūčio 23-ąją, iki išvažiavimo į tuometinę magistralę M-12 Šiauliuose vyko teatralizuoti renginiai. Gatvėmis bičiuliškai apsikabinę viena mašina važinėjo persirengėliai – Hitleris (Gintautas Čeilutka) ir Stalinas (Antanas Abromavičius). Paskui tuos sušaržuotus diktatorių personažus, lydimus esesininkų uniformomis vilkinčių vyrų, ėjo tūkstantinė miestelėnų minia ir sakytum tapo šio vaidinimo masinių scenų aktoriais.

Straipsnis iliustruotas
Romualdo Struogos,
Algirdo Kulikausko,
Jolitos Dūdienės
nuotraukomis.

Dalyvavusieji akcijoje iki šiol be garsaus kvatojimo negali pasakoti apie tuometinio sovietinio karinio komisariato darbuotojų elgesį ir reakciją, kai išvydo į jų patalpas įeinančius ir atitinkamai besisveikinančius Hitlerį ir pypkutę papsintį Staliną su visa svita. Susitvardę sovietiniai okupantai nekviestus svečius išvarė, o šie atsilygindami nuėmė prie komisariato kabojusią raudoną vėliavą ir vietoje jos pakabino savąją su svastika.

Gaila, kad tuomet neturėjome filmavimo įrangos. Iš patalpų išpuolęs sovietų karinis komisaras Gliznuca vos ne verdamas maldavo pasiimti vėliavą. O teatralizuoto renginio dalyviai kantriai laukė, kada okupacinės kariuomenės kontingento formuotojas pats prisilies prie Hitlerio vėliavos. Gliznuca matė į save nukreiptus fotoaparatus, tai vėliavos nekeitė. Už tai komisaras buvo nubaustas. Aktoriai visuomenininkai patys nusikabino savo teatrinį atributą ir kaip dovaną išsinešė sovietinio karinio komisariato afišą.

Vėliau prie šios sovietinės kontoros prasidėjo Lietuvos laisvės lygos Šiaulių skyriaus organizuota akcija – okupacinės kariuomenės karinių bilietų atsisakymas.

Renginys buvo pratęstas centrinėje miesto aikštėje, kur Hitlerio ir Stalino personažai bei jų palydovai dalyvavo mitinge, skirtame sovietinėje armijoje žuvusiems Lietuvos jaunuoliams atminti. Kalbėjo žuvusiųjų ir kitaip nukentėjusiųjų giminės, draugai, visuomenės veikėjai. Šaukiamojo amžiaus ir į atsargą išleisti vyrai mėtė karinius bilietus į sovietinius šalmus.

Buvusių Lenino (dabar – Tilžės) ir V. Kapsuko (dabar – Aušros alėja) gatvių sankryžoje stovėjo sukryžiuotos dviejų grobuoniškų valstybių – Vokietijos ir Sovietų Sąjungos – vėliavos. Prie jų buvo pastatyti trys karstai, uždengti Baltijos valstybių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos – vėliavomis. Greta 1939 metų Molotovo–Ribentropo slaptųjų protokolų dokumentus skaitė Šiaulių dramos teatro aktoriai.

Po teatralizuotų renginių visi į Baltijos kelią važiuojantieji viešuoju transportu sėdo į autobusus. Šiauliečių kolona pajudėjo link Pasvalio rajono Pumpėnų miestelio, kur 344–348 kilometrų ruože turėjome įsilieti į bendrą susikibusių rankų grandinę.

Dalis šiauliečių atvyko laiku ir tirštai, keliomis eilėmis išsirikiavo Baltijos kelyje. Važiuojantieji autobusų kolonoje įstrigo Panevėžio pakraštyje. Prie uždarytos geležinkelio pervažos gal pusvalandį „manevravo“ krovininis traukinys. Važinėjo pirmyn atgal ir garsiai signalizavo.

Buvau tarp tų traukinio stabdytųjų. Aiškėjo, kad vėluosime, todėl teks rikiuotis kažkur tarp Panevėžio ir Pumpėnų. Taip ir padarėme. Kai autobusus pagaliau praleido, už kelio likos kilometrų transporto kolona sustojo, žmonės bėgo ir keliagubomis eilėmis rikiavosi į didingos akcijos kelią.

Neužfiksavau vietovės, kur rikiavomės. Guodžia tik tai, kad Šiaulių Sąjūdžio taryba Baltijos kelyje pastatė ne vieną, o du paminklus. Todėl nepasiekę Pumpėnų, buvome netoli Sereikonių, kur jau trisdešimt treji metai rymo mažutis skulptoriaus Gedimino Pyrago paminklėlis.

Apie būsimus ir esamus paminklus 1989-ųjų akcijos išvakarėse Sąjūdžio taryboje vyko karštos diskusijos. Buvo siūlymų nugriauti sovietinio kario skulptūrą centrinėje miesto aikštėje. Tačiau nuosaikesni vyresnieji tarybos nariai prašė neerzinti okupantų, kad jų įsiūtis ar net represijos nesužlugdytų renginių mieste ir visos akcijos. Susitarta nieko neardyti ir net neuždengti to paminklo audeklu, o panaudoti kaip dekoraciją miesto centre rengiamiems teatralizuotiems renginiams. Taigi ta skulptūra buvo puikus Prano Pailoko ir Dalios Cinauskaitės literatūrinio skaitymo fonas. Okupantų kovas liudijusi sovietinio kario skulptūra „krito“ po 1991 m. rugpjūčio pučo, o vokiečių belaisvių statytas postamentas laikėsi dar porą mėnesių, kol buvo išmontuotas.

Prisipažinsiu, kad labai miela prisiminti tą entuziazmą, kuris tvyrojo Šiaulių Sąjūdžio tarybos posėdžiuose, kada buvo tariamasi, kokius paminklus pastatyti Baltijos kelyje. Anuomet kuriančiųjų buvo daugiau nei ardančiųjų.

Beveik į kiekvieną posėdį skulptorius G. Pyragas atnešdavo siūlomų akcentų eskizus ir tiesiog pasitarimų metu reaguodamas į Sąjūdžio tarybos narių pastabas, juos koreguodavo.

Taip atsirado du G. Pyrago paminklai. Pirmajame – lietuvės atvaizdas su į širdį įsmeigtais kardais, pažymėtais svastika ir kūju bei penkiakampe žvaigžde paženklintu pjautuvu. Jis buvo pastatytas Sereikonų kaime. Antrojo akcento prie Pumpėnų miestelio istorija turi gražią pradžią ir nuostabų tęsinį.

Jau buvo nuspręsta ties Pumpėnais pastatyti dar vieną akmeninį G. Pyrago paminklą, kuriame būtų iškalta data –1939 metai ir Stalino bei Hitlerio valdžią simbolizuojantys logotipai su trumpa istorine konstatacija: „Tapome dviejų plėšrūnų sandorio auka“.

Padarytą paminklą beliko pastatyti. Tačiau į Šiaulių Sąjūdžio būstinę atėjo kukli, mažutė moteris ir pasakė: „Mano sūnus baigia Mikalojaus Konstantino Čiurlionio menų mokyklą. Jo diplominis darbas – Rūpintojėlis. Gal Baltijos kelyje rastumėte vietą ir jam.“

Tada sutarėme su šviesaus atminimo Irena Lukošaitiene, kad jos informaciją artimiausiam posėdyje perduosiu Sąjūdžio tarybai. Prieš tai pasikalbėjau su jau padaryto paminklo autoriumi G. Pyragu. Šis visada buvo sklidinas išradingumo, energijos ir, kitaip nei kai kurie kiti skulptoriai, neturėjo nė lašo arogancijos. Kitas jo vietoje gal būtų puolęs ginti savo triūsą, aiškinti, kad dabar nebeturės kur to akmens padėti, o Gediminas ramiausiai paaiškino: „Klausyk, viskas gerai. Prie mano akmeninio paminklo yra vietos ažuoliniam koplytstulpiui. Bus gera kompozicija – Lietuvos okupacijos faktą primenantis riedulys su užrašais ir valstybės sargas – Rūpintojėlis. Sakykime, amžinai valstybės apsaugoje būdinčios Tautos simbolis.“

Žodis tapo kūnu: ties Pumpėnų miesteliu iki šiol stovi tokia kompozicija. Jos simbolinė reikšmė dar labiau sustiprėjo po stichinės nelaimės. Praėjus dviem dešimtmečiams audrų palaužtas nugriuvo ir sutrupėjo skulptoriaus Gintauto Lukošaičio diplominis darbas – Rūpintojėlis.

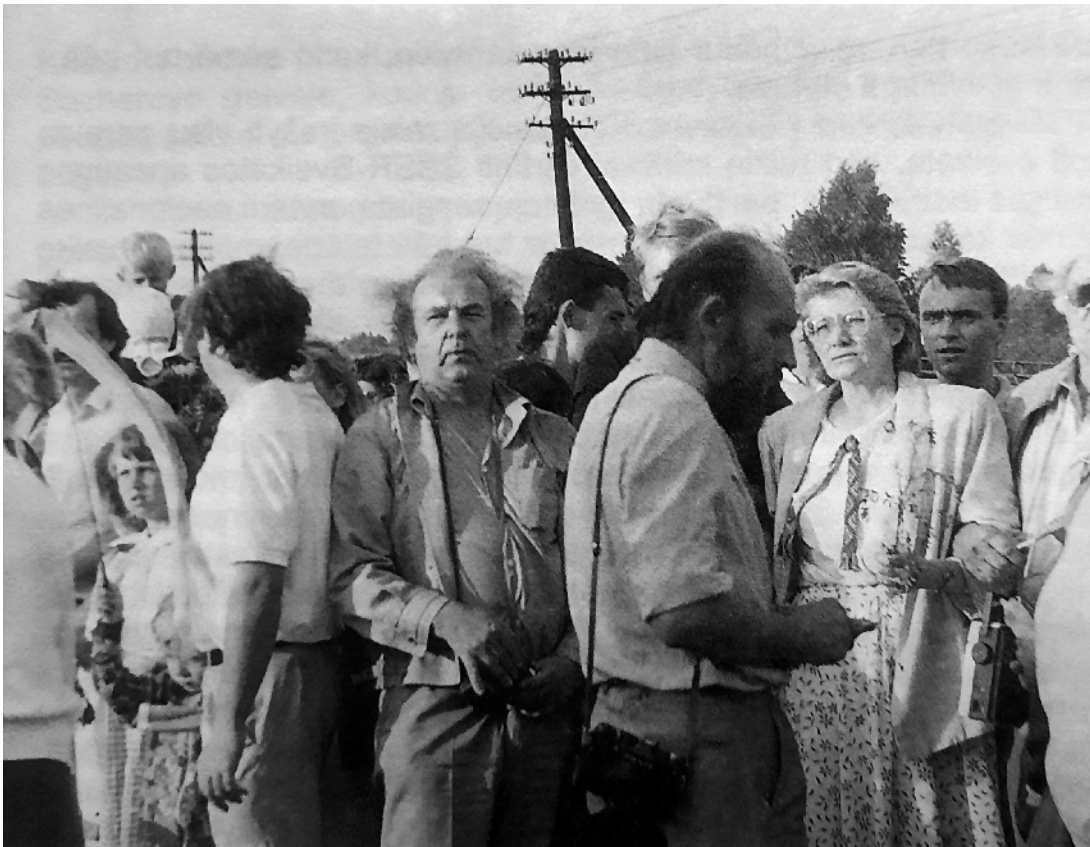
2009 metų pavasarį Pumpėnuose apsilankę sąjūdininkai Rūpintojėlio neberado. Iki jubiliejinių dvidešimtųjų metinių reikėjo kompoziciją atstatyti. Be to, tais metais UNESCO Baltijos kelią įrašė į dokumentinio paveldo sąrašą – Pasaulio atminties registrą, fotografavo ten esančius paminklus.

Seniūnijoje sužinojome, kad po audros sulūžusias Rūpintojėlio dalis surinko viešųjų darbų organizatorius vietinis gyventojas pavarde Kirkilas. Nuolaužas jis parsinešė į namus ir sudegino. Išgirdęs, kad ieškome 1989-ųjų Baltijos kelio akcento, vyras kažkur dingo ir visą dieną jo niekas negalėjo rasti.

Tačiau prie Pumpėnų stichijos nuniokotą Šiaulių Sąjūdžio paminklinę kompoziciją Baltijos kelyje iki 2009 m. rugpjūčio 23 d. reikėjo atkurti. Kreipėmės į tuometinį Šiaulių merą Genadijų Mikšį ir paprašėme finansuoti naujo Rūpintojėlio sukūrimo darbus. Skulptorius G. Lukošaitis pateikė koplytstulpio eskizą ir sąmatą.

Jubiliejinę Baltijos kelio dvidešimtmečio dieną tūkstančiai šiauliečių, atvykusių į Pumpėnus, išvydo atnaujintą kompoziciją, išsaugojusią savo simbolinę reikšmę: kitas Rūpintojėlis saugo Lietuvą. Logiška, kad sargai bei gynėjai keičiasi, nes tik taip išlieka valstybės.

Prie atnaujinto paminklo ir Baltijos kelio dvidešimtmečio, ir dvidešimtpenkmečio, ir trisdešimtmečio progomis atvykstantieji gali pakartoti mažąją išsirikiavimo grandinę. Kaip kalba vietiniai gyventojai, jubiliejiniais metais jų miestelį užplūsta minios žmonių. Į istorinę vietą atvažiuoja vis daugiau jaunimo iš Šiaulių. Vyresniosios kartos atstovai, organizavę Baltijos kelio akciją, išeina amžinybėn. Tokia realybė – besirūpinančiųjų valstybės gretos privalo atsinaujinti.

Šiaulių sąjūdininkai nuolat bendradarbiauja su Pumpėnų seniūnija, bendruomenės žmonėmis. Aktyviems jos nariams – Raudonių šeimai, prižiūrінčiai Šiaulių miesto kompoziciją, nuoširdžiai padėkojame. Ponia Irena Raudonienė kasmet prie paminklo pasodina gėlių, jas ravi ir laisto. Todėl, kada tik bevažiuotume Baltijos keliu, sustoję prie paminklo visada randame šią bendruomenės mėgstamą vietą sutvarkytą, o kuris nors iš Raudonių šeimos, per langą pamatęs lankytojus, atskuba ir pasiūlo pieno ar alaus. Unikalus žmonių nuoširdumas.

2021-aisiais Šiaulių miesto visuomenininkai Irenai Raudonienei įteikė Šiaurės Lietuvos žvaigždės medalį. Tai apdovanojimas „už pilietinį altruizmą visuomenės atstovams, Lietuvos labai skyrusiems nesavanaudiškus, išliekamąją vertę turinčius darbus“.

Apie Baltijos kelią neįmanoma rašyti sausa, biurokratine kalba. Šios Sąjūdžio akcijos prisiminimai ir šiandien tebevirpina širdį važiuojant link Saločių pasienio punkto. Dažnokai, kai kam papasakoju, kad giminių lankyti važiavau Baltijos keliu, išgirstu abejonę: „Kažin ar dabar tiek žmonių susirinktų?.. Ir kas galėtų pakviesti?“

Į antrąją klausimą nedrįsčiau atsakyti, nes retsykliais Baltijos kelio dalyviai, organizatoriai, Sausio 13-osios gynėjai pavadinami *jedinstveninkais*, ne žmonėmis, nesuprantančiais, kokį elektros energijos tiekimo tarpininką reikėjo pasirinkti...

Pirmasis – kiek lengvesnis, nes kiek tu lietuvių bemulkintum ar įžeidinėtum, Lietuvos ginti jis vis tiek eina. Beje, jubiliejinės trisdešimtosios Baltijos kelio metinės 2019-aisiais puikusiai parodė, kad bent nuo pasienio iki Panevėžio žmonių grandinę nutiesti gebėtume...

Įdomu, kaip į klausimą, ar pakartotume Baltijos kelią šiandien, atsakytų didžiausi mūsų dienos skeptikai ar patriotai iki kaulų smegenų. Pažįstu skeptikų, tačiau nė vienas nesutiko duoti interviu. Tokia pokiliminė narsa neverta dėmesio. O dabartinis Sąjūdžio Šiaulių skyriaus pirmininkas Atgimimo laikotarpio vaizdo metraštininkas Algirdas Kulikauskas labai nustebo gavęs tokį klausimą. Tačiau pateikė labai išsamų atsakymą:

„Pradėkime nuo klausimo – kodėl? Ar tai noras organizuoti savotišką patikrinimą? Tada – NE.

Tačiau jeigu rastųsi Molotovo–Ribentropo slaptųjų protokolų analogas ar kas panašaus, didelė tikimybė – TAIP.

1989 metais lietuviai, latviai ir estai vieningai ir vaizdžiai tarė: „Ne tautų kalėjimui“. Mes norėjome LAISVĖS. Todėl susikibę rankomis giedojome „Tautišką giesmę“. Derėtų suprasti – mes ne jomarkus kėlėme, mes Giedojome.

Tada ne visi tilpome, ne visi suspėjome, o ir transporto buvo mažai. Jei dabar susiruostume, tikriausiai automobilių grandinę nutiestume. Baltijos kelias daugiau nei tris dešimtis metų tęsiasi, nes jis ne juodo asfalto juosta, o sielos šauksmas.

Nepriklausomybės laikotarpiu užaugo kosmopolitinė karta, nepripažįstanti Dieviškojo prado – sielos buvimo. Tai materialistai, ateistai. Jie augina savo atžalas. Šiandienos demokratijos sąlygomis mūsų laisvoje visuomenėje jie jaučiasi pilnaverčiais, tačiau jaučia tam tikrą diskomfortą tik dėl to, kad mes praeities liudijimais drumsčiame jiems gyvenimą.

Mes jiems, matote, priekaištaujame, kad per Sausio 13-osios minėjimą nedera kelti triukšmo. O Vasario 16-osios minėjimo dalyviai labiau pažemino šviesaus atminimo Romualdą Ozolą nei Vytautą Landsbergį. Jie nesupranta, kad demonstruoti agresyvų primityvizmą tinka ne visur ir ne visada. Gaila žmonių, kuriems Baltijos kelias pasirodė už suvokimo ribų, kurie Sausio 13-ąją miegojo šiltose lovose, ir kad Vasario 16-oji yra data, kai galima keisti lyderius. Tačiau tai yra proga pamatyti, kodėl bėgome iš ten, kur buvo formuojamas tokios pasaulėžiūros žmogus. Plačiai vadinamas *Homo sovieticus*. Pasaulyje – tai prakeiksmas. Įdomu, kad jie patys dėl to nejaučia nepatogumo ar gėdos. Jiems tai kelia pasididžiavimą. Baltijos kelyje mes buvome pasiryžę palikti tą beprotybės lopšį, bet kartu su mumis išėjo ir kaip vantlapiai neatstoja tie, kas turėjo likti.

Beje, besidomintieji pasaulietine civilizacija žino, kad žmonės būna įvairūs: vienus tinka vadinti *Homo*, kitus – *Homo sapiens*, dar kitus – *Homo Deus*. Juos skiria gebėjimas suvokti, kas yra laisva valia, sąmonė, intelektas. Yra žmonių, kuriuos tenkina tai, kad yra sotūs, apsirengę ir turi pastogę. Kitiems – svarbu grožis ir gėris, jie jaučia malonumą ne tik tada, kai gauna, bet ir tada, kai duoda. Jie suvokia pažinimo prasmę. Jiems smalsu. Dar yra žmonių, kuriems rūpi padaryti, ką nors kitokio, nebūtino... Tai žmonės kūrėjai. Na, panašu, kad tai – Dievo imitatoriai. Dievas yra kūrėjas. Štai todėl vadiname juos *Homo Deus*. Štai kuo verta sekti.“

Dažnokai dėl kai kurių idealistinių sprendimų ar nuomonės sulaukiu ironijos, esą tebestoviu Baltijos kelyje. O ką daryti, jei ta vieta – tai gyvenimo būdo išraiška, sielos atlaidas? Važiuodama, eidama ar ilsėdamasi šioje trasoje prisimenu, kaip be jokių projektinių finansavimų dirbome dieną naktį, kad akcija pavyktų. Ir pykome elegantiškai, nes ginčytinus klausimus galų gale išspręsdavome taikiai. Vargu ar kada begrįšime į situaciją, kai vėl konkuruos idėjos, o ne kokia politinė, visuomeninė grupuotė ar pasiūlymais besimėtantys lyderiai. Nuostabus jausmas dirbti ne dėl reitingų, o dėl išliekamąją vertę turinčio rezultato.

Pabaigai – Sąjūdžio idealistės klausimas. Ar liepos 6-ąją viso pasaulio lietuvių giedamos „Tautiškos giesmės“ aidai nė kiek neprimena didingojo Baltijos kelio nuotaikos?

Šiaulielių paminklas Baltijos keliui ties Pumpėnais. Kęstučio Svėrio nuotrauka

PRISTATYMAI

NAUJAS TĘSTINIS DOKUMENTŲ RINKINIŲ PROJEKTAS

**LIETUVOS UŽSIENIO POLITIKOS DOKUMENTAI.
I TOMAS: 1917–1920 METAI. VILNIUS, MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ
LEIDYBOS CENTRAS, 2022**

Visuomenei siūlomas istorinių diplomatijos šaltinių leidinio pirmasis tomas, kuriuose skelbiami 1917–1920 metų Lietuvos užsienio politikos dokumentai, pradeda naują lietuvių diplomatijos šaltinių skelbimo seriją. Tūkstančių Lietuvos diplomatų parengtų ir neskelbtų dokumentų paskelbimas yra kokybiškai naujas, į ateitį orientuotas projektas, juo pereinama nuo teminio ar riboto chronologinio prie sinkretinio daugiatomio užsienio politikos dokumentų rinkinio leidybos. Tikimasi, jog taip Lietuva atsistos į vieną gretą su valstybėmis, nuolat leidžiančiomis savo užsienio politikos dokumentų rinkinius.

Tokio dokumentų rinkinio idėja buvo gyva visuomenėje. JAV gyvenęs ir dirbęs, sukaupęs nemažai dokumentų dr. Tomas Remeikis (1934–2013), rašė: „Tokie rinkiniai reikalingi ir politiniams, ir tautiniams interesams nušviesti, tautinei sąmonei išlaikyti, nes be tautos atminties nėra ir tautos ateities.“¹

Sumanymas buvo vainikuotas 2018 m. rugpjūčio 27 d. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos, Vilniaus universiteto ir Lietuvos mokslo tarybos susitarimu, kad šios institucijos, veikdamos ranka rankon, drauge su Lietuvos archyvais rūpinsis tokios programos įgyvendinimu.

Darbų ėmėsi Užsienio reikalų ministerija ir Lietuvos mokslo taryba, ji parengė konkurso sąlygas ir paskyrė finansavimą pirmajam tomui. Konkursą laimėję prof. Zenonas Butkus, prof. Alfonsas Eidintas ir doc. Kęstutis Kilinskas kartu su Lietuvos centriniu valstybės archyvu atrinko Lietuvos užsienio politikos dokumentus ir parengė diplomatijos istorijos šaltinių pirmąjį tomą, jį išleido Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Pirmieji lietuvių diplomatiniai dokumentai, kalbantys apie lietuvių politikų užsienio politikos orientaciją, atspindi Nepriklausomybės idėjos formavimąsi ir brendimą keturiuose lietuvių politinio sąjūdžio centruose – Šveicarijoje, JAV, Skandinavijoje ir Rusijoje, taip pat Lietuvių konferencijos Vilniuje (1917 m. rugsėjo 18–22 d.) parengiamuosius darbus, apeliacijas ir pasitarimus su kariniais bei civiliniais vokiečių pareigūnais, bandymus užmegzti tiesioginius ryšius su kitomis valstybėmis, siekius gauti tarptautinį pripažinimą, delegacijos prie Paryžiaus taikos konferencijos veiklą. Pirmajame tome skelbiami 466 atrinkti dokumentai atskleidžia Lietuvos valstybės kūrimosi istoriją, pastangas gauti tarptautinį pripažinimą, kovas su Lenkija dėl Vilniaus, Klaipėdos klausimo iškėlimą.

Šiame dokumentų rinkinyje skaitytojas ras atmintines apie susitikimus ir pokalbius, kasdienės informacijos, veiklos ataskaitas, Užsienio reikalų ministerijos sukūrimo ir diplomatinį atstovybių steigimo dokumentus, pirmųjų lietuvių diplomatų susitikimų ir pokalbių aprašymus, politikos apžvalgas, notas. Šis reikšmingas intelektualinis, kultūrinis ir politinis paveldas skiriamas plačiai visuomenei ir profesionaliems tyrinėtojams.

¹ Lietuvos Respublikos užsienio politika. Dokumentai 1939–1940. I tomas. Sud. ir red. Tomas Remeikis. Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 7.